

6^m Chaplin

4^m Cant (end)

इह तर्हि भूयानिति भूमावस्यासिद्धत्वाद्गुणो न भवेदिति, दीर्घोच्चारण-
सामर्थ्यान्न भविष्यति, अस्ति दीर्घोच्चारणो प्रयोजनं, किम्भूमेति, निपातना-
दप्येतत्सिद्धमुत्तरपदभूमीति, ह्रदं च सूर्येणीकदिक् सोरो बलाकेति द्वयोरकारयोर्य-
स्येति लोपेपि वचनसामर्थ्याद्भिन्नपूर्वगत्योपधाश्रयणात्लोपो भविष्यति, तदेवं न
सन्ति प्रयोजनानि, प्रतिपत्तिगोरवपरिहारार्थं सूत्रमारब्धम् ॥

शनान्न लोपः । नैति पृथक्पदं लुप्तब-ष्ठिकं, तेनोत्तरत्रोपधाग्रहणेन

नकारो विशेष्यते । इनमयमुत्पृष्टमकारो गृह्यतइति । अन्यस्य इनस्यासंभवात् ।
 अनकीति । अज्जु व्यक्तिप्रदाणकान्तिगतिषु मज्जो आमदी, हिंसि हिंसायां
 शकारवतो ग्रहणं किम् ! इह भाषु नन्दिता नन्वकः एवं वक्ष्यामि नात्रलोपो
 निदितामिति, ततो ह्युपवायाः कुडितीति, अनिदितामित्येव, इहापि न
 स्यात् हिनस्तीति, पागादिभ्यो नः अस्य च ग्रहणं स्यात्, एवं तर्हि कुडितीति
 वक्षेति, सत्सप्तमी चैवा कुडिति सतीति, तेन हिनस्तीत्यत्र तिपः पित्वादडित्वेपि

श्वभमेव ङितमाश्रित्य लोपो भविष्यति, इहापि तर्हि प्राप्नोति नन्दमान
 इति, चानशो ङित्वात् एवं तर्हि नशब्दमेव किङ्त्वेन विशेषयिष्यामः, कृङितो
 नशब्दादिति, तस्मान्नान्नलोप इति वक्तव्यमिति पृच्छति । शकारवतो ग्रहणं
 किमिति । यज्ञानामिति । यज्याच्चेत्यादिना नङ्, श्चुत्वं, तस्यासिद्धत्वान्नशब्द
 एवायम्, ननु यद्यपि नाभि दीर्घादियं लोपः परः सुपि वेत्थेतदीर्घत्वमस्मात्परं
 तत्र कृते नादिति व्यपदेशाभावादेव लोपो न भविष्यत्यत आह सुपि वेत्त्यादि ।

मन्त्रालय की निम्नलिखित शक्तियाँ, विशेषकर निम्नलिखित शक्तियाँ, मन्त्रालय
 निम्नलिखित शक्तियों में से किसी एक शक्ति के अन्तर्गत निम्नलिखित शक्तियाँ, निम्न
 लिखित शक्तियाँ : निम्नलिखित शक्तियाँ निम्नलिखित शक्तियाँ, निम्नलिखित शक्तियाँ
 निम्नलिखित शक्तियाँ, निम्नलिखित शक्तियाँ, निम्नलिखित शक्तियाँ, निम्नलिखित शक्तियाँ
 निम्नलिखित शक्तियाँ, निम्नलिखित शक्तियाँ, निम्नलिखित शक्तियाँ, निम्नलिखित शक्तियाँ
 निम्नलिखित शक्तियाँ, निम्नलिखित शक्तियाँ, निम्नलिखित शक्तियाँ, निम्नलिखित शक्तियाँ
 निम्नलिखित शक्तियाँ, निम्नलिखित शक्तियाँ, निम्नलिखित शक्तियाँ, निम्नलिखित शक्तियाँ

स्थानिवद्भावादिति । पूर्वस्मादपि विधौ स्थानिवद्भावात् । अथ गृह्यमाणोपि
शकारवतो ग्रहणो विश्नानां प्रश्नानामित्यत्र कस्मान्न भवति । ननु संप्रति
स्वरूपत्वादत्रैव प्राप्नोति अत्र आह । विश्नानामिति । अत्र संग्रहश्लोकः ।

नान्नस्यायु विधेयो ननु लुब्धनिदितां नन्दिता चापि सिध्ये,
द्विसेनं प्राप्तिरेवं कृडिति सति तु तथा नन्दमानो न सिद्ध्येत् ।
कृडिन्नाच्चेच्चाथ यत्नाद्बहुवचनविधौ दुष्यति स्थानिवत्त्वा-
द्विश्नानां लक्षणोक्तप्रतिपदवचनात्सिद्ध एवेत्यदोषः ॥

लोपनं लुप्, लोप इत्यर्थः । रास्लोप इति प्रकृते लोपग्रहणं विस्पष्टार्थम् ।

अनिदितां हल उपधायाः कृडिति । इकार इत्संज्ञको येषां ते इदितः
ततोन्त्ये निदितः, तेषां विशेषणं हल इति, व्यत्ययेन त्वैकवचनम् । सनीसुं स्यत-
इति । नीग्वजच्चित्यादिना म्यासस्य नीगागमः । नानन्द्यतइति । टुणादि
संमृद्वौ, यद्दीर्घोक्तिः । नस्तइति । कित्परत्वेन नकारो विशेष्यते, येन ना-
व्यवधानमित्येकेन व्यवधानमाश्रीयतइत्येतत्तु दुर्ज्ञानमिति भावः । लङि कम्प्योरिति

इदित्वाङ्गचनं, कृच्छ्राप्तिरत्रोपतापो न रोगः शरीरवि-कारहृत्थेव सिद्धत्वात्
 शरीरविकारोत्र व्याधिरुच्यते, न स्वाभाविकः स्थोल्यादिः । विलगितः विक-
 षितइति । गत्यर्थाकर्मैत्यादिना कर्त्तरि कः । मित्वादुपधाङ्गस्वत्वमिति । एत-
 देव मित्ववचनं ज्ञापकं रज्जेरकृदित्यप्युपधालोपो भवतीति । रज्जरजनरजःसूप-
 संस्थानमिति । कित्वात्सिद्धं कित एते औणादिकाः प्रत्ययाः कृन् शिल्पिसंज्ञयोः
 रज्जः पुंयोगाङ्गीष् रज्ज्नी अपुंयोगे तु नैव ङीष् भवितव्यं, रज्जेः क्युन्, रजः

स च बाहुलकादिटत, रज्जो शूरज्जिम्यां किञ्चित्पुनः, शिरः रजः ॥

दंशसंस्वज्जां शपि । परिष्वज्जतइति । ष्वज्ज परिष्वगे, ऋदात्ते,
उपसर्गात्सुनोतीत्यादिना षत्वम् ॥

रज्जेश्च । पृथग्योगकरणमुत्तरार्थमिति । उत्तरत्र रज्जेरेवानुवृत्त्येण
स्यात् दंशिप्रभृतीनां मामूत् ॥

घा च भावकरणायोः राग इति । स्तश्चेति करणाधिकरणयोर्घ्

183

1. The first part of the paper is devoted to a
general introduction to the subject of the
paper. It is a very interesting and
important part of the paper and
should be read carefully.
2. The second part of the paper is devoted to a
detailed description of the method used in the
experiment. It is a very important part of the
paper and should be read carefully.
3. The third part of the paper is devoted to a
discussion of the results of the experiment. It is a
very important part of the paper and should be
read carefully.

चर्जोः कुधिस्स्यतोरिति कुत्वम् ॥

स्यदो ज्वे । ज्वो वेगः । गोस्पदइति । गार्गतिविषयो वेग इत्यर्थः ।
तैलस्यन्दइति । तैलस्य सुवणामित्यर्थः ॥

अवोदेधोद्भप्रश्रयहिमश्रयाः । उन्दी क्लेदने, इन्धी दीप्तौ, कन्थ
मोचनहर्षयोः ॥

नाचैः पूजायाम् । उदाहरणो मतिबुद्धिपूजार्थेत्यादिना वर्तमाने कः
कस्य च वर्तमान इति कर्त्तरि षष्ठी, अथ नाचैरिटीत्येव कस्मान्नोक्तं, नैवं

शक्यं वक्तुम्, इह हि न स्यात् समञ्जते गुरुः गुरुं समञ्ज्यागत इति, इद्विधो
 वृत्तिकारो वक्ष्यति, निष्ठायां यस्य विमर्शेतिप्रतिषेधे प्राप्ते त्वायां तथा
 उदितो वैति विकल्पे प्राप्ते पूजायां नित्यमिद्विधीयते इति तेन गुरुमहत्त्वेति
 पूजायामसाधुरेव ॥

किं स्वस्तिस्वस्तिः । न क्वा सेडिति कित्वप्रतिषेधादेवेति ।
 तेन सेटः क्वाप्रत्ययस्योदाहरणं न प्रदर्शितमिति भावः ॥

जान्तनशां विभाषा । मृक्त्वा मृत्त्वा नष्टवा नष्ट्वा, मस्विनशो-
मर्ली ति नुम् । अन्तग्रहणं विस्पष्टार्थं, वणग्रहणादेव तदन्तविधिलाभात् ।

शासद्वदह्लोः । अंङादिप्स्य प्रत्ययस्य ह्ला विशेषणाद्धा-
दिविधिरित्याह । ह्लादौ च कृडितीति । क्वौच शस इति । नित्यत्वात्क्वपी
लोपे ह्लादेरभावाद्भवनप्रत्ययलक्षणो न तु सिद्धं, यत्र कार्ये वणरूपमेव निमित्तत्वे-
नाश्रीयते तद्वणाश्रितत्वात्प्रत्ययलक्षणो न भवति यथा रायःकुलं रेकुलमित्यायादेशः

यत्तु वर्णविशिष्टप्रत्ययनिमित्तं तदुभयत्येव यथा कृणोडिति, ह्लादौ पिति
 सार्वधातुके विधीयमानस्तृणह इमागमः इदमपीत्वं ह्लादौ कृडिति प्रत्यये
 विधीयमानं लोपेपि भवति । आशीरिति । सकारस्य रुत्वे वोरूपवाया इति
 दीर्घः । अथाशास्ते आशास्यमान इत्यत्र कस्मान्न भवतीत्याह । यस्माच्छासेरिति
 अङ्विधौ तावत्परस्मैपदिभ्यामर्तिभ्यां साहचर्यात्परस्मैपदिनः शासेर्ग्रहणम्,
 इहाप्यहसंसर्गाद्विशिष्टस्य शासेर्ग्रहणं संसर्गस्य विशेषाभातिहेतुत्वात् यथा

सवत्सा धेनुरानीयतां सकलभा सकिशोरैति गवादिर्धेनुः प्रतीयते ननु च नात्राह
 केवलो निमित्तमपि तु ह्लादिरपि स चात्मनोपदिनोपि संभवति तत्कुतःसंसर्गादिस
 शिष्टस्य प्रतीतिः नैष दोषः साधारणासाधारणसंबन्धिसंनिपाते यस्यासाध-
 णः संबन्धी संनिहितस्तस्यैव ग्रहणं भवति, यथा वृद्धानां किशोरीणां च
 मध्ये धेनवो बध्यन्तामित्युक्ते बद्ध्वा धेनवो बध्यन्ते, तस्मादहलोर्द्वयोरप्युपादाने
 यस्माच्छासेरह विहितस्तस्यैव ग्रहणं, शासिवसिषसीनां चेति षत्वविधौ

शासिमात्रस्य ग्रहणं द्रष्टव्यं आशिषि लिङ्लोटा वित्यादिनिर्देशात् ॥

शा हो । उपधाया इति निवृत्तिमिति । तदुपधाग्रहणं कृत्तितीत्यनेन
संबद्धम्, इह च कृत्तिग्रहणं निवृत्तिमिति वक्ष्यति, तेन तत्संबद्धमुपधाग्रहणं च निवृत्तम
स्थानेयोगा षष्ठी भवतीति । एतच्च शब्दाधिकारपदा स्याश्रयणात्सम्पत्ते,
आधिकारे त्विहाप्यवयवसंबन्धान्न सर्वस्य स्यात् । कृत्तितीत्यपि निवृत्तिमिति
उत्तरत्र पुनः कृत्तिग्रहणात् । तेनेति । अन्यथा सार्वधातुकमपिदिति वचनात्पि-

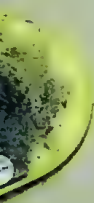
त्वपक्षे हित्वाभावाच्छाभावो न स्यात् माभूत्पित्वपक्षे, दृश्यमानस्तु प्रयोगो
 पित्वपक्षेऽप्युपपद्यते त आह । शाधीत्याद्युदात्तमपीति । यदि तु पिति
 शाभावो न स्यात् तदा शाधीत्येतत्सति शिष्टेन प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्त एव
 स्यात्, आद्युदात्तमपि दृश्यते, तस्मात्पित्यपि शाभाव एव द्रष्टव्यः हहाहाविति
 वक्तव्यम्, उपधाया इत्येव, आकारस्याकारवचनमित्वनाकारार्थं ततो हुक्लृप्प्यौ
 हेर्द्विरिति धित्वं, धि चैति सकारलोपः येषां तु धि तकारे सिचो लोप इति

पक्षस्तोषां शाभाव एव विधेयो न्यथा उपधाया इत्यस्य निवृत्तावपि सकार-
स्याकारे तस्यासिद्धत्वाद्यद्यपि धित्वं लभ्यते, उपधायास्तु पूर्वेणोत्वमाशङ्क्ये-
ताविरोधात् ।

हन्तेर्जः । शितपा निर्देशो यद्भुङ्क्षिन्मृत्यर्थः ।

अनुदातोपदेशनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो फलि कृडिति ।
उपदिश्यन्तइत्युपदेशाः अनुदाताश्च ते उपदेशाश्च, उपदिश्यमानावस्थायामनुदाता

हत्यर्थः । अनुनासिकेति पृथक्पदं लुप्तगण्टोऽकमनुदात्तोपदेशानां विशेषणं,
 तेन तदन्तविधिः । यमिरमीत्यादि । यमिर्यमन्तेष्विति श्लोको वक्ष्यते । वनतै-
 रिति । वन गण्टा संमलो सनोतेरात्वं वक्ष्यतीति । जनसनसनां सन्मलोरित्यनेन
 अतत अतथा इति । तनादिभ्यस्तथासौ रिति सिचो लुक् । इह च यथा
 स्यादिति । अन्यथा किं नि नित्स्वरेण संप्रत्युदात्तत्वान्न स्यात् । इह च मा
 भूदिति । अन्यथा प्रत्ययस्वरे कृते शेषनिघाते संप्रत्यनुदात्तत्वाच्छान्तहत्यादावपि

1. The first part of the paper is devoted to a general discussion of the problem of the existence of solutions of the system of equations (1) for arbitrary values of the parameters α and β . It is shown that the system has solutions for all values of the parameters α and β if and only if the condition $\alpha + \beta > 1$ is satisfied. In the case when this condition is not satisfied, the system has no solutions.

स्यात् ।

गमः कौ । अघ्वगत इति । अघ्वनी गन्तार इत्यर्थः । अनुनासिकलोपे कृते इत्यस्य तुक् । संपदिति । संपूर्वाद्यमेः क्विप् । परीतदिति । तनोतैः क्विप् नहिवृत्तिवृणीत्यादिना पूर्वपदस्य दीर्घः । ऊ चेति । चकारादननुनासिकलोपश्च । अग्रेगुरिति । अनुनासिकलोपे कृते अकारस्य ऊकारः क्वचिद् ऊडिति डकारः पठ्यते, न तस्य प्रयोजनमस्ति, वीः सुपीति यणादेशो धातुत्वाद्भवति

अङ्ग्वी, अङ्ग्वः । अङ्गूरिति । स्वं च कृत्वा अचि श्रुषात्त्वित्यत्र मूङ्गुणं न
कर्तव्यं धातुत्वादेव सिद्धम् ।

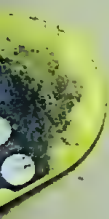
विह्वनोरनुनासिकस्यात् । अङ्गा इत्यादि । यद्यप्यकारविधानेपि
सवर्णदीर्घेण सिद्ध्यति अतो गुणादिति परस्परत्वे हि अतोलीपमेव विद्ध्यत्,
यै त्वकारोपधा न भवन्ति तदर्थं दीर्घाच्चारणं धुणा धूर्णं प्रमणो अन्येभ्योपि
दृश्यन्त इति वनिष् कृवा वा, घूरावा, दाणु दावा, दाणु रावा, वीष्ट

I have just received your letter of the 12th inst. & am glad to hear that you are well. I am also well and hope this letter finds you the same. I have not much news to write at present, but I will write again soon. I am sure you will be interested to hear from me. I am sure you will be interested to hear from me. I am sure you will be interested to hear from me.

अवावा ।

जनसनसनां सन्कलोः । कलशब्देनात्र कलादिर्गृह्यते औनादिप्लस्य
प्रत्ययस्य कला विशेषणात्, कृडिद्ग्रहणं तस्य विशेषणं प्रकृतं तु कलग्रहणं
सनी विशेषणम् । तदिहेति । वाक्योपन्यासे । विप्रतिषेधादिति । सनीते-
स्तनीत्यादिपाठस्यावकाशोन्यत्नादि कार्य, तनादिकृ, म्य उः तनादिभ्यस्तथासी
रिति, हह त्वात्वविधौ सन्ग्रहणास्यावकाशः सन् सिणासति, स्यतः सातवानित्यत्रो
भ्यप्रसङ्गे परत्वादात्वं भवति । ननु चासिद्धकाष्ठे वक्ष्यति, पूर्वत्रासिद्धे नास्ति

विप्रतिषेधो मावादुत्तरस्येति, यत्र क्लृप्तस्याप्यसिद्धत्वे विप्रतिषेधामावस्तत्र का
 कथाद्वयोरप्यसिद्धत्वइत्यत आह । घुमास्यागापाजहातीत्यादि । विप्रतिषेधो
 भवतीति । विप्रतिषेधेन व्यवस्थायां क्रियमाणायामसिद्धत्वं न भवतीत्यर्थः ।
 कथं कृत्वा ज्ञापकं हल्लङ्घनास्येतत्प्रयोजनं हलादौ यथा स्यादिह माभूत् गोदः
 कम्बलद इति, यदर्थं यदि चात्र विप्रतिषेधो न स्यादल्लङ्घनामनर्थकं स्यात्,
 अस्त्वत्रेत्वं तस्यासिद्धत्वादियहादेशे असत्याल्लोपे तत्सिद्धं स्यात्, सति विप्रतिषेधे

वालोपस्यावकाशः पाष्णित्रमंगुलित्रमिति, ईत्वस्य दीयते मीयते, गोदहत्यादावसति
 हल्लृहणो परत्वादोत्वं स्यादिति हल्लृहणार्थवद्भवति नैतदस्ति ज्ञापकं व्यवस्था-
 र्थमितत्स्यात्, असति हि तस्मिन्नीत्वस्यासिद्धत्वादालोपः तस्यासिद्धत्वादोत्वमिति
 चक्रकमव्यवस्था प्राप्नोति नास्ति चक्रकप्रसंगः नल्लव्यवस्थाकारिणा शास्त्रेण
 भवितव्यं, शास्त्रतो नान व्यवस्था, तत्र पूर्वमीत्वं तस्यासिद्धत्वादालोपः लोपेना-
 वस्थानं भविष्यति, स्वमपि कुत एतत् ईत्वास्यासिद्धत्वादालोपः लोपेनावस्था-

नमिति, न पुनर्विपर्ययः स्यात् पूर्वमाल्लोपः तस्यासिद्धत्वादीत्वमीत्वेन व्यवस्था-
 नमिति । खन्तहिं यदि व्यवस्थायमेतत्स्यान्नीवायं हल्लक्षणं कुर्वीत, अविशेषोणा-
 यमीत्वं कृत्वा तस्याजादौ लोपमवादं विदधीत् कथं भिद्यमस्ति वाता लोप इति
 च, ततो घुमास्थागापाजहातिसां लोपो भवति इति वाजादौ च कृद्धितीति,
 किमर्थं पुनरिदमित्वं वक्ष्यति, तस्य बाधनार्थं तत्, ईदमवति ध्वादीनां, तत एलिङि
 वान्यस्य संयोगादेः न त्यपि मयैरिदन्यतरस्यां, ततो यति च, यति च ईदमवति,

जात इत्येव, सोयमेवं लघीयसा न्यासेन सिद्धे सति यति यदल्लुहणं करोति
 तद्गरीयांसं यत्नं मारमते, तज्ज्ञापयत्याचायां भवतीह विप्रतिषेध इति, इह
 कल्लुहणं शक्यमकर्तुं कथं योगविभागः कर्तव्यः जनसनसनामनुनासिकस्याकारादेशो
 भवति, कलिङ्गिति ततः सनि च जनसनसनामाकारादेशो भवति कलीत्येव ।

ये विभाषा । जायतइति । यक् । नित्यजादेशो भवतीति । तस्यानवकाश-
 त्वात्, तेन श्यनि जायतइत्येव भवति न तु कदाचिज्जन्यतइति ॥

सनः त्रिचि लोपश्चास्यान्यतरस्याम् । अस्यग्रहणामन्तरस्य त्रिचो मा
 भूद्वयवहितस्यापि घातोरेव यथा स्यात्, क्रियमाणा हि तस्मिन्कार्यित्वेन
 प्राधान्याद्द्वयवहितस्यापि घातोरेव परामर्शो भवति । अन्यतरस्याग्रहणामनर्थकं,
 विभाषेति प्रकृतत्वादत वाह । अन्यतरस्याग्रहणमिति । ननु नेतद्विस्पष्टनीयं
 प्रकृतमनुवर्त्ततेति, तदाह । ये संबद्धेति ॥

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

1215 EAST 58TH STREET, CHICAGO, ILL. 60637

Telephone: (312) 707-7000

Telex: 245500

© 1985 by The University of Chicago Press

वार्द्धधातुके । चिकीर्षितेति । सन्तातृश्च मवतीति सथैत्राती लोपे कृते वती
 दीर्घा यीत्यस्य कोवकाशवचनात्पचाव इत्यादौ लोपं बाधित्वा दीर्घास्तु
 तत्र चरितार्थमदुपदेशात्सर्वधातुकानुदात्तत्वमिति तदपि न ज्ञापकं सार्वधातुके तौ
 लोपाभावस्य, यत्सर्वदिप्रमृतिम्यः शपो लुक् शास्ति तज्ज्ञापयति न शपो तौ लोप
 इति तत्राह । अदिप्रमृतिम्यः शप इति । ये तर्हि न गुणवृद्धिमाजो दिप्रमृत्यस्तैषा
 मदादिषु पाठोनर्थकः सत्यम् । वृद्धात्वं वृद्धातेत्यादावती लोपे वार्द्धधातु-

काधिकारस्य प्रयोजनं वैमिश्यते इत्यत्र शपि सार्वधातुके न भवति, यहाँ यकारोप-
 शस्तु हलन्तीषु चरितार्थः । कायतीति । णिज्विधानं प्रत्ययलक्षणार्थमिदं
 च स्यात् । यान्तीति । ननु शनाम्यस्तयोरात् इत्यन्वियमार्थं भविष्यति
 सार्वधातुके शनाम्यस्तयोरेवेति । नैतदस्ति । विपरीतोऽपि नियमस्स्यात्
 शनाम्यस्तयोः सार्वधातुकत्वेति तदा च यय तुरित्यादौ न स्यात्, शनाङ्गणं
 तूत्तरार्थं स्यात् । अवातामिति । लुह गतिस्थाच्चित्यादिना सिचो लुक् ।

चिस्वद्मावे सति वृद्धिः स्यादिति । नन्वतो लोपो वृद्धेः पूर्वविप्रतिषेधेन,
तद्यथा चिक्रीष्कृति, जदिहनिमावाप्रभृतिभ्यः श्यो लुग्विधानेन सार्वधातुकेतो
लोपामावस्य ज्ञापितत्वात्स्वाश्रयोतो लोपो मामूच्चिस्वद्मावातु चिणि
तस्य दर्शनात्स्यादेव, वृत्तिकारेण तु प्राप्तिमात्रमाश्रित्य वृद्धिः स्यादित्युक्तं,
दोष्णीपल्लाणं वा वृद्धिग्रहणं, लोपेपि रूपासिद्धिरेव । ततो युक् प्रसज्येतेति ।
आद्गुणास्तु वाणीत्वान्न लभ्यते, हृदप्रसङ्गस्तु विशेषामावान्नोक्तः प्रयोजनसंग्रहश्लो-

... : 10 1/2 ... : 10 1/2 ...
... : 10 1/2 ... : 10 1/2 ...
... : 10 1/2 ... : 10 1/2 ...
... : 10 1/2 ... : 10 1/2 ...
... : 10 1/2 ... : 10 1/2 ...
... : 10 1/2 ... : 10 1/2 ...

को गतार्थः । प्रस्नोरोपक्योरमन्यतरस्यां, दीढोयुडचि क्ठिती त्यत्र तु नास्य
प्रयोजनं, कथं, भृज्जतेः सार्वधातुके तुदादित्वाच्छः तत्र ग्रहण्यादिसूत्रेण संप्रसारणं
दीढोपि दिवादित्वान् श्यना भाव्यमित्युक्तान्येव प्रयोजनानि ॥

असिद्धत्वनिवृत्त्यर्थं द्वितीयाध्यायोचराः ।

वादेशा नेह विहिता, वुगाल्लोपां प्रयोजनम् ॥

अन्यथा

अस्त्यादेशस्य ष्वतेरसिद्धत्वान्न वुग्भवेत् ।

न चावस्थतुरित्यादावालोपः स्यादसिद्धितः ॥

प्रसृजो रोपक्योरमन्यतरस्याम् । रमित्ययं रोपक्योर्यदि स्थाने ष्वति
मित्वमस्थानर्थकं स्यात्, अथाचोन्त्यात्पर बागमो रोपक्योः ऋणं प्राप्नोति
तत्राह । रोपक्योरिति । स्थानणष्ठीनिर्देशादिति । रोपक्योरिति ताव-
त्स्थानणष्ठी, स्थानं च प्रसृजः रोपक्योः प्रसृजो रम् प्रयुज्यते, रोपक्ये न प्रयुज्यते

ध्याय्यां कार्यं तत्सर्वमाभीयैकर्तव्ये असिद्धवत्, ततश्च धिन्विण्वोर चैत्यस्यासिद्ध-
 त्वादिनुते कृणुतइत्यतो लोपो न स्यात्, अग्रहणं चानर्थकं स्यात्, अपरिपूर्णत्वा-
 दध्याहारेणैवा भाक्ष्यत्तत्र कर्तव्यइत्यर्थेनाभात्, द्वितीये तु पक्षे समाना श्रयत्वं
 विशेषो न लभ्येत ततश्च प्रशमय्येति भित्तौ द्रुत्वस्यासिद्धत्वाल्लघुपूर्वो म्कारो न
 भवतीति त्यपि लघुपूर्वादित्ययादेशो न स्यात्, प्रवेभिदय्येति, मिदैर्यङन्ताद् णिचि
 यस्य हल इति यलोपस्यासिद्धत्वाल्लघुपूर्वादितरो णिङ् भवति, यकारेण व्यवधाना-

दित्ययादेशो न स्यात् प्रस्तनय्येति, अन्तात्स्तनशब्दइत्यस्माद् णिञ्चलोपस्या-
 सिद्धत्वात्लघोरेव परो णिञ् न तु लघुपूर्वादित्ययादेशाप्राप्तिः । पशुं सैनोतीति
 जनसनत्नेति विट् विद्वनोरित्यात्वं, सनोतेरन इति षत्वं, पशुषाः ततः शसि पशु
 षो नवाजानित्यादावात्वस्यासिद्धत्वा दातो धातो रित्यालोपो न स्यात् ।
 चास्त्रायितेति, तनेर्यङि द्विर्वचनात्परत्वा द्व्ये विभाषे त्यात्वे द्विर्वक्त्रे तृचि
 आत्वस्यासिद्धत्वा द्वयस्य हल इति यलोपः स्यात् पपुष इत्यादौ च दोषो

वक्ष्यते अधिकारे आ माङ्ग्रहणं चानर्थकं स्यात् अधिकारादेव तदर्थलाभात् तथाहि
 श्रान्नलोप इत्यत्रास्मिन्नुपस्थिते सति श्रान्तुत्तरस्य नकारस्य लोपो भवति
 स चासिद्धवद्भवती त्ययमर्थो भवति, एवमुदात्तोपदेशेत्यादावपि तत्किमसिद्ध-
 वद्भवतो निर्देशार्थेनामाङ्ग्रहणेन, न चासिद्धवद्भवत इत्यत्रावधारणार्थमाप्ताङ्ग्रहणम्
 अधिकारे लस्मिन्नवध्यनिर्देशाद्युक्तीनाकावित्यादीनामपि असिद्धत्वं स्यादिति
 वाच्यं, इयाप्प्रातिपदिकादितिवदन्तरेणाप्यवधिनिर्देशमधिकारपरिमाणावगतेः

न न्वसत्यामाद्ग्रहणो धिकारेस्मिन्सति यत्रैतदधिकृतं तदेव सूत्रं तद्विहितं वा कार्य-
 मत्रग्रहणेन परामृश्यते अन्यस्य संनिहितस्याभावात् ततश्च भ्रान्तलोप इत्यस्यायमर्थः
 स्यात् श्नादुत्तरस्य नकारस्य लोपो भवति, स चासिद्धवद्भवत्यत्रैव, भ्रान्तलोपे
 कर्तव्यमिति, एवं सर्वत्र ततश्च चिणो लुगित्यत्रैष्टं सिध्यदकारितराभिति गतः
 गतवानित्यादावन्यस्मिन्नापीये न्यस्यापीयस्यासिद्धत्वानापादनादतो
 लोपादि स्यादेवाभाद्ग्रहणं तु कृत्वा विधावाश्रीयमाणो तस्मैव संनिहितस्यात्र-

ग्रहणेन परामर्शादाभीयमाभीयेसिद्धवत्स्वस्मिन्नन्यस्मिन्वेत्ययमर्थो लभ्यते । उच्यते
 अधिकारेऽप्यस्मिन्सति अनुदात्तोपदेशेत्यादौ तत्रैव कर्तव्ये तस्यैवासिद्धवच्चै न
 किञ्चित्प्रयोजनमस्तीति तत्कार्यविशेषरूपपरित्यागेन इदमसिद्धवद्भवति अत्र
 कर्तव्यवृत्त्यैव सामान्यरूपेण परामर्शादन्यस्मिन्नप्यन्यस्यासिद्धत्वं भविष्यति,
 तदेवमामाद्ग्रहणमतिरिच्यमानं विषयार्थं विज्ञायते अधिकाराच्चासिद्धवद्भवती-
 वगतिः अत्रग्रहणे तु समानाश्रयत्वप्रतिपत्त्यर्थः यद्युभे अप्याभीये एकमेव निमित्तमाश्रि-

त्य प्राप्तुः स्वमन्योन्यस्मिन्नसिद्धवद्भवति, किमत्रग्रहणमतिरिच्यतइत्यतः
 समानाश्रयत्वप्रतिपत्तिः नैत्याह, अकारार्थेवायं, तथाहि । अनुदात्तोपदेशेत्यत्रा-
 स्मिन्नुपस्थिते सत्ययमर्थो भवति, अनुदात्तोपदेशानां लोपो भवति फलादौकिति
 परतः स चासिद्धवद्भवति, कुत्र कर्तव्ये, अत्र यदा भातरेति, कौर्थः किदृत्यनुनासि-
 कैलोपो भवतीत्युक्तम्, अत्रैव किदृति निमित्ते सति यदामीयं प्राप्नोति तत्र
 कर्तव्यवृत्ति, एवं सर्वत्र एवं च विस्पष्टमक्षरेण समानाश्रयत्वं प्रतिपादितं भवति ।

The first of these is the fact that the
economy is in a state of depression.
The second is the fact that the
government is in a state of
financial crisis. The third is the
fact that the people are in a state
of despair.

यद्यमधिकारस्ततो यत्रास्योपस्थानं तत एवारभ्य यदा मात्तत्रैव तस्यासिद्धत्वं
 स्यात् न तु स्वस्मात्पूर्वेष्वितरेषु, यद्देशस्थेन हि वक्त्रा वाहुच्चार्यते तत एवारभ्य
 मयादाभिविधिप्रतिपत्तिः यथा आ पाटलिपुत्रादृष्टो देव इति, एवं च च्यसोरै-
 द्धावित्यस्यायमर्थो भवति, अस्तेर्ही एकारः स केव एवारभ्य यदा मात्तत्रासिद्धव-
 दिति ततश्च पूर्वत्र धित्वे नासिद्धवत्स्यात् स्वतन्त्रे तु विधौ केव प्रदेशे आदर्शे
 प्रतिपादयन् अत एवारभ्य यदा मात्तदसिद्धवद्भवत्यत्रैव कर्तव्यमिति, शान्तलोप-

The first of these is the fact that the
 system is not a simple one. It is a
 complex one, and it is not possible to
 describe it in a few words. It is a
 system of many parts, and it is not
 possible to describe it in a few words.
 It is a system of many parts, and it is
 not possible to describe it in a few words.

इत्यारम्य ऋत्व्यवास्तव्येत्येवमन्तानां सर्वेषामेवान्योन्यस्मिन्नसिद्धत्वमापादयति
 उच्यते । द्वौ पदानौ शब्दाधिकारश्चाथार्थधिकारश्च, ततश्च शब्दाधिकारे स्यादेव
 दोषः, अर्थधिकारे त्वस्मिन्नैव प्रदेशे वाढर्यं प्रतिपादयन् पूर्ववत्प्रतिपादयति,
 स च प्रतिपादिताथार्थदुत्तरत्रोपतिष्ठते, उपस्थितश्च तत्रत्रोपस्थितेनाऋहणीन
 विशेष्यतइति सर्वमिष्टं सिद्धं, तदनेन सूत्रेणायमर्थः सम्पादितः त्रान्नलोप इत्या-
 रम्यापादपरिसमाप्तेर्यानि सूत्राणि तान्यन्योन्यस्मिन्नसिद्धवद्भवन्ति, तानि

चैतुल्यनिमित्तानीति तदेतत्सर्वं वृत्ती यथास्थानं योज्यं, तदाश्रयमेव ऋतीत्यत्रा-
 सिद्धवदिति वक्ष्यमाणमपेक्ष्य, विभिन्नाश्रयं व्याश्रयं विभिन्ननिमित्तमित्यर्थः
 असिद्धवचनमित्यादि । उत्सृज्यते आदेशेन निवर्त्यते इत्युत्सर्गः स्थानी, स तदाश्रयं
 निमित्तं यस्य तदुत्सर्गलक्षणं तस्य भावः, प्रवृत्तिर्यथा स्यात् एतच्च शास्त्रा-
 सिद्धत्वाश्रयणात्तस्यतदुत्सर्गम् । आगहीति । बहुलं कन्दरीति शपो लुप्त,
 अनुदातोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः । जहीति । हन्तेर्जः । अभाजीति ।

...the ... of ... by ...
... the ... of ...
... the ... of ...
... the ... of ...
... the ... of ...
... the ... of ...

भज्जेश्च चिणित्यनुनासिकलोपः रागः रज्जेश्च । घञि च भावकरणायोरित्यनु-
 नासिकलोपः । अत्रग्रहणं किमिति । यद्यपि समानाश्रयत्वप्रतिपत्त्यर्थमिति
 पूर्वभावात्ग्रहणास्य प्रयोजनमुक्तं तथापि समानाश्रयत्वप्रतिपत्तैः किं कलमिति
 प्रश्नावसरोस्त्येव । पपुष हति । पा पाने, आतो लोप इटि च । चिच्युष
 हति । चि चयने, एरनेकाच हति यणादेशः । लुलुविष हति । लू हेदने, कथं
 पुनरत्र व्याश्रयत्वमित्याह । आलोपादीनि हीति । नन्वेवमपि नैवात्रालोपादी-

नि हीति । नन्वेवमपि नैवात्रात्लोपादीनि सिध्यन्ति, अन्तरंगाणि हि तानि
 अन्तर्भूतसम्प्रसारणापेक्षात्वात् बहिरंगं सम्प्रसारणं बहिर्भूतविपर्ययपेक्षात्वात्, ततः
 किम् असिद्धं बहिरंगमन्तरंगे, तत्राह । असिद्धं बहिरंगमन्तरंगइत्यादि । एतदिति
 वचनापेक्षां नपुंसकत्वं, किमिति न प्रवर्ज्यते तत्राह । एषा हीति । आभाच्छ-
 तास्वीयेति । वाह ऊहित्यत्र ज्ञापितत्वात् ततः किमित्याह । कस्यामिति ।
 अन्तरंगबहिरंगयोर्युगपत्सन्निधानं नास्तीति, परिभाषया सह योगपदयमेष्टव्यं

परिभाषासन्निधावन्तरंगबहिरंगयोरेवस्थानाभावादित्यर्थः । बहुसम्प्रसारणं
 त्रैकं परिभाषायां आलोपादीनां चाश्रय इति समानाश्रयत्वमप्यस्ति, एतच्च
 नाजानन्तर्यवृत्त्याश्रित्योक्तम्, आलोपादयोः सवोरानन्तर्यमाश्रित्य प्राप्नुवन्ति
 वग्युटाविति । तत्र युटा तावत्सिद्धत्वं न वक्तव्यं, युद्धिविधानसामर्थ्यात् यण न
 भविष्यति, तत्र यकारद्वयश्रवणार्थं युद्धिविधानं, यणो मयो द्वे भाव इति
 द्विवचनविधानात्, हलो यमां यमि लोपे इति पदो लोपविधानाच्च पदो

The first of these is the fact that the
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...

यकारद्वयश्रवणस्य सिद्धत्वात्, वुको पिसिद्धत्वं न वक्तव्यं कथं नाप्राप्ते उवङ्या-
 रम्यमाणो वुक् तस्याप्तादो भविष्यति । ननु च बाधकप्रवृत्तिलायां यदि-
 रुध्यते तद्बाधकेन निवर्त्तिं न प्रवर्त्तै, उवङ्निरवकाशे वुकि प्रवर्त्तमाने सिद्धत्वा-
 त्स्वमात्मानमदर्शयन्नशक्यो बाधितुमिति वुकि कृते तस्यासिद्धत्वात्स्यादेव एवं
 तर्हि वुङ्म करिष्यते, भुवो लुलिटोरुदुपधाया इति सूत्रमस्तु, तत्र च जोः सुपी
 त्यत ओरित्यनुवर्षिष्यते, तेन भुवोऽङ्गस्योपधाया उकारस्य ऊदुपवतीत्याश्रयणो

उवडि कृतऊकारो भविष्यति, यद्येवं बभूव बभूविष्यति गुणवृद्धयोवावोश्च कृतयो-
 रुवणउपधा न भवतीत्युत्वं न स्यात्, तत्रापीन्धिभवतिभ्यां चेति पितोपि
 लिटः कित्वाद्गुणवृद्धयोरभावे उवडि ऊद्भविष्यति, यद्येवमिन्धिभवतिभ्यां
 चेति सूत्रं कर्तव्यं स्यात्, वुकि पुनः क्रियमाणो इन्धेशब्दो विषयत्वं वुको
 नित्यत्वादिति न्यायात्तन्न कर्तव्यं भवति, अवश्यं च वुको नित्यत्वात् नित्य
 बभूवेति साधयितव्यम्, अन्यथा चो णितीत्यत्रैक इत्यनुपस्थानादनिगलक्षणा

वृद्धिः स्यादेव, एवं तर्हि नार्थो वुका नापि कित्त्वेन, वीः सुपीत्यत्रावर्णमपि
 प्रश्लिष्यते, अकारोकारयोराद्गुणे कृते ङसिद्धसोश्चेति पूर्वोक्तादेशेन निर्देशात्, तेन
 बभ्रुविधेति गुणवृद्धयोरवावोश्च कृतयोर्वर्णस्याप्युपधाया ऊङ्मविष्यति, बभ्रु-
 वतूरित्यादावुवङि कृते उवर्णस्यापि यद्येवमोः सुपीत्यवर्णस्यापि निर्देशात्कीला-
 लपः पश्येत्यादावपि यण् स्यात्, परत्वादातो धातोरिति लोपो बाधको
 मविष्यति, लोपस्यावकाशः संयोगपूर्वाकारान्तोधातुः अकारप्रश्लेषस्योत्तरत्रावकाशः

बभूव, बभूविथ कीलालपः पश्येत्यत्रोभयप्रसंगे परत्वादाकारलोपः विप्रतिषेधे लसि-
 द्रत्वं नास्तीति ज्ञापयिष्यते । स्वमपि कीलालपो सर्वनामस्थाने मसंज्ञाया
 अभावादाकारलोपाप्रसंगादयण् स्यात्, एवं तर्हीः सुपीत्यत्राचि श्रुधात्त्वित्यतो
 य्वोरित्यनुवर्तिष्यते, ततश्चाकारोकारसमुदायनिर्देशोपि य्वोरित्यनेन विशेषण-
 सामर्थ्यादुकारस्यैवयण् भविष्यति, न त्ववर्णस्येति, सामर्थ्यादवर्णग्रहणमुत्तरार्थ-
 मेव सम्प्रदुयते, तदेवं सत्यप्यस्मिन्योगे वुग्युटौः सिद्धत्वं न वक्तव्यमिति भाष्ये

स्थितम् । ये त्वाहुः भुवो बुग्लुहलिटोरित्यत्र ओरित्यनुवर्तीयम्, उवणान्तिस्य
 भुवो बुग्यथा स्यात् बोभाव बोमविथेति यद्भुकि पिति लिटि हन्धिष्वतिभ्यां
 चैन्यत्र श्रितपा निर्देशादसति कित्वे गुणवृद्धयोः कृतयोरनुवणान्तिस्य मामृदित्येवमर्थम्
 एवं च बभूव बभूविथेत्यत्रापि गुणवृद्धयोः कृतयोः वुको प्रसंगादनित्यत्वादिन्यिष्य-
 तिभ्यां चेति कित्वमारम्भणीयं तत्र च ङिदित्यधिकारात्कित्वङित्वयोरुभयोरपि
 विधानाद्बभूवेत्यनिग्लक्षणापि वृद्धिर्न भवति, एष एव च कित्वे श्रितपा निर्देशं

बुकि च तदभावं कुर्वतिः सूक्कारस्याभिप्राय इति तेषां बुकः सिद्धत्वं वक्तव्यमेव,
 न च वत्करणं स्वाश्रयमपि यथा स्यादिति बुकः सिद्धत्वं लभ्यते, सत्यस्यति
 वा वतावतिदेशेष्वातिदेशिकाविरुद्धस्वाश्रयकार्यानिवर्त्तनात्सिद्धत्वासिद्धत्वयोस्तु
 विरोधात्कथं वतिना सिद्धत्वप्रापणं कथं वा विषयविभागो लभ्येत स्थानिव-
 दित्यादौ तु वतिमन्तरेण संज्ञा स्यादिति वत्करणमतिदेशार्थं सत् स्वाश्रयप्रति-
 पत्त्यर्थं वर्यते, एवं तर्हि श्वसोरत्तलोप इति तपरकरणात्लिङ्गात्क्वचित्सिद्धत्वमनु-

मीयते, तद्धि आस्तामित्यादावाटो मा भूदिति । यदि वेदमसिद्धत्वं नित्यं स्यात्
 आटो-सिद्धत्वादेव लोपो न भविष्यतीति किं तपरकरणेन, वत्करणं तु प्रति-
 पत्तिराधवार्यम्, तथा च षत्वतुकोरसिद्धः, गोतोणिदि त्यादौ वतिमन्तरेणापि
 परत्र परशब्दप्रयोगादेवा सिद्धे आश्रितः तत्रापि चाविरुद्धं स्वाश्रयं भवत्येव ।
 अत्राह्यादायां यदि स्याद्माधिकारीयस्यासिद्धत्वं न स्यात्, न चाभादग्रहणं
 विषयार्थम्, असिद्धवद्भवतस्तु परिज्ञानमधिकारादेवेत्युक्तम्, कतो मयादार्थेऽप्यादि

माधिकारेऽप्यस्योपस्थानं न विहन्यते, तस्मादेवं वक्तव्यं माधिकारीये कर्तव्ये
 माधिकारीयस्य पूर्वस्यैव प्रकरणस्याप्यसिद्धत्वं नोक्तं स्यादिति । सत्यम् ।
 अयमेव दोषः, तत्र सूर्येणोक्तदिगिति अणि कृतं यस्येति लोपः ङीप्,
 पुनरणो यस्येतिलोपः, अत्रेदानीं, सूर्यतिष्ठेति यलोप इष्यते सोरी बलाकैति
 स न प्राप्नोति, माधिकारीये यलोपे यस्येति लोपस्यासिद्धत्वाभावादुक्तारस्य-
 अनुपधात्वात्, स्थानिवद्भावश्च यलोपविधिं प्रति निषिद्धः तमिमं मयादापदो

दोषं दृष्ट्वाह । आ मादित्ययमपि विधावाडिति । माधिकारेप्यसिद्ध-
 वदभवतीति । माधिकारेपि यदवस्थितं तत्रापि कर्तव्ये तत्रत्यमन्यच्चासिद्ध-
 वदभवतीत्यर्थः । एवं व्याख्याता वृत्तिः । कानि पुनरस्य योगस्य प्रयोजनानि,
 इह पादोऽस्यास्तीति का हनिठनी, पादिकः उदकं वहतीत्यण्, संज्ञायामुदभावः
 उदवाहस्पापत्यमत इ, औदवाहिः सारण शब्दाम्यां ल्युडन्ताभ्याम् इ
 सारणिः, वारणिः, शतनपातनशब्दाम्यां टित्वान्ठीप्, शतनी पातनी,

The first of these is the fact that the
government has been unable to
bring about a general agreement
on the part of the various
interests concerned in the
country. This is due to the
fact that the government has
not been able to bring about
a general agreement on the
part of the various interests
concerned in the country.

सुसैध्वसैर्यन्तादयश्चि संस्यते ध्वंस्यते, अत्र यस्येतिलोपे णिलोपे च कृते पदमाव
 ऊठ्, नस्तद्धिते अलोपोनः अनिदिनामित्येते विधयः प्राप्नुवन्ति, लोपस्या-
 सिद्धत्वान्नभवन्ति, तन्न । अवः परस्मिन्निति स्थानिवद्भावेनाप्येतानि सिद्धा-
 नि, शाहा वित्यत्र शास् हाविति पदच्छेदः शासः शासित्ययमादेशो भवति,
 किमर्थमिदम्, इतवबाधनार्थं, ततो हुक् लुप्य इति धित्वं, धि चेति सलोपः
 शाधीति सिद्धं, धि सकारे सिचो लोप इति नाश्रीयते क्काधीत्येव भवितव्यमिति

The first of these is the fact that the
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...
... of the ... of the ... of the ...

लुडादिषु लावस्थायाम्बाडाटी भवत इति क्कारि ऐक्षीत्यत्र चिणो
 लुगिति नित्ये लुकि कृते : डाटी सिद्धी, एवं चासन्नित्यत्रापि प्रागेव शनसोर-
 ल्लोपादाटि कृते तपरकरणाऽल्लोपामावःस्वं चायन्नित्यत्रापि हणो यणिति
 यणादेशात्प्रागाटि सति सिद्धमिष्टं, यद्ध्येवम्, ऐज्यत औप्यतेति लडो लावस्थायाम्
 यजिष्योरनजादित्वादटि सति बाटश्चेति वृद्धिर्न स्यात् क्व परिहारमाह
 जादीनामित्यत्र वक्ष्यामः। क्तो हेरित्यत्र च उतश्च प्रत्ययादित्यतः प्रत्ययग्रहणा-

नुवृत्तेरुपदेशे यदकारान्तं तस्य लोप इति गतः गतवानित्यत्रानुनासिकलोपे
 कृते संप्रत्यकारान्तत्वेऽपि तदभावः इहापि तर्हि न स्यात् धिन्विकृद्योर च
 धिनुतः नोपदेशग्रहणो नांगमभिसम्बध्यते यदंगमुपदेशकाले कारान्तमिति, अपि
 तु आर्द्धधातुकमभिसम्बध्यते, आर्द्धधातुकोपदेशे यदकारान्तमिति, एतदकं भवति
 यदार्द्धधातुकमुत्पन्नं न मुहूर्तमात्रमप्यनकारान्तात्परं तत्र तदन्तस्य लोप इति
 धिनुत इत्यत्र चोप्रत्यक्सन्नियोगेनाकारविधानादुप्रत्यय उत्पन्नो न कदा

...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...
...the ... of the ...

चिदपि अतः पर इति इह च मयमस्यास्तीति ह्रस्वसीवनिर्णयौ चेति वनिबन्ता-
 च्छ्वयुवमघौनामिति सम्प्रसारणं, मघ उत् ऋ इति स्थिते सम्प्रसारणमात्रि-
 त्ययस्येति लोपः प्राप्तस्वस्यासिद्धत्वान्न भवति, नात्रासिद्धत्वं लभ्यते, व्या-
 श्रयत्वात् शसि सम्प्रसारणं, सम्प्रसारणो यस्येति लोपः तस्मान्मघवच्छब्दो व्युत्पन्नं
 ततश्च तद्धिताभावादेव लोपाभावः इह च कं स्विदुर्गमं प्रथमं दघवाप इति,
 दघातेर्लीटि घा हरे इति स्थिते नित्यत्वादिरयोरै इति ह्रस्वस्यै रैभावः

लिट् कन्दसि सार्वधातुकमपीति शप्, शपः श्लुः द्विर्वचनमूर्धहत्यघो रिति प्रतिषेधाः
 शनाभ्यस्तयौरात इति सिद्धो लोपः ध्रुव्यतिरिक्तेषु माप्रमृतिषु कान्दसत्त्वाद्भ्य-
 थादर्शनं मविष्यति, इह तर्हि कुर्वः कुर्मः कुर्यादिति, कृउवस् कृउम्स् कृउयात् इति
 स्थिते नित्यं करोतेः ये च ति लोपश्च प्राप्नोति करोतेर्गुणश्च, तत्रौभयो-
 र्नित्ययोः परत्वाद्गुणो कृते क्त उत्सार्वधातुकहत्युत्वं बाधित्वा नित्यत्वाद्-
 कारलोपे कृते सार्वधातुकपरउप्रत्यये विधीयमानमुत्वं न स्यात्, न च सार्वधातुकश्च

परतः शक्यमुत्त्वं विधातुं, तथाहि सति कुरुत इत्यादौ विकरणव्यायेपि न
 स्यात्, क्व तर्हि स्यात् यत्र विकरणस्य लोपः कुर्यात् कुर्म इत्यादौ, यद्यप्यत्रापि
 स्थानिवद्भावाद् व्यवधानं तथापि वक्तादीदृशं व्यवधानमाश्रीयते तस्माद्भवतीदं
 प्रयोजनं न प्रयोजनं सत्यप्युकारलोपे तस्य स्थानिवद्भावात्प्रत्यक्षेण वा अतः
 उदित्यत्र म्बोर्य इत्यनुवृत्त्या उत्त्वं भविष्यति । इह तर्हि कारिष्यतइति चिण्-
 वदिटोसिद्धत्वादिणालोपो भवति, अन्यथा अनिटीति प्रतिषेधः स्यात्, तत्र

For the purpose of this study, the following
variables were selected: (1) the number of
times the subject had been in the hospital
in the last year; (2) the number of times
the subject had been in the hospital in the
last five years; (3) the number of times
the subject had been in the hospital in the
last ten years; (4) the number of times
the subject had been in the hospital in the
last twenty years; (5) the number of times
the subject had been in the hospital in the
last thirty years; (6) the number of times
the subject had been in the hospital in the
last forty years; (7) the number of times
the subject had been in the hospital in the
last fifty years; (8) the number of times
the subject had been in the hospital in the
last sixty years; (9) the number of times
the subject had been in the hospital in the
last seventy years; (10) the number of times
the subject had been in the hospital in the
last eighty years; (11) the number of times
the subject had been in the hospital in the
last ninety years; (12) the number of times
the subject had been in the hospital in the
last one hundred years.

चिश्चदिट् चैति चकारःसमुच्चये, इट् च यच्चान्यत्प्राप्नोति, किं चान्यत्प्राप्नोति
 णिलोपः अश्व्यं चकारेणैव णिलोपः समुच्चेतव्यः अन्यथा चिश्चदिटोसिद्धत्वेपि
 वलादिलक्षणोनेटा सैद्धुद्विरेव णिलोपशास्त्रस्यास्मिन्विषये वर्ततइति लोपो
 नैव स्यात्, चिणोलुगि त्यत्र चानुदात्तोपदेशेत्यतः क्खिद्ग्रहणमनुवर्त्य तस्य चिण
 इति पंचम्या षष्ठ्यां प्रकल्पितायां चिण उत्तरस्य कृद्धितो लुग्विधीयते,
 तेनाकारितरामित्यादौ तरपो न भविष्यति, इह तर्हि शुन इति स्वयुवमघोना

मिति संप्रसारणो शुक्लः कः संप्रसारणपूर्वत्वं बाधित्वा बल्लोपोन इत्यकारलोपे
 सति विभक्तेरनुदात्तनिवृत्तिस्वरः प्राप्नोति, कृतेऽस्मिन्योगे संप्रसारणस्यासिद्ध-
 त्वान्न संयोगाद्व्यमन्तादिति प्रतिषेधादलोपे सति संप्रसारणपूर्वत्वे सति
 एकादेश उदात्तेनोदात्तत्वाद्दुदात्तं पदं भवति, नात्रालोपे सत्युदात्तनिवृत्तिस्वरस्य
 प्रसंगो न गोश्वन्साववर्णेति प्रतिषेधात्, नैष उदात्तनिवृत्तिस्वरस्य प्रतिषेधः
 कस्य तर्हि, तृतीयादिस्वरस्य, स च श्वम्यां श्वभिरिति ह्लादौ विभक्तावुदात्तो-

The first of these is the fact that the
theology of the church is not a static
entity, but a living and growing
entity, which is constantly being
renewed and reformed. The second
is the fact that the church is not
a mere collection of individuals, but
a community of believers, who are
called to live in love and unity
with one another. The third is the
fact that the church is not a mere
institution, but a living organism,
which is constantly growing and
expanding.

पामावे चरितार्थः एवं तर्हि न लक्षणप्रतिषेधं शिष्यः किं तर्हि येन केन चित्प्रा-
 प्ताप्तस्य तृतीयादिस्वरस्य, यत्र तर्हि तृतीयादिनास्ति शूनः पश्येति, तत्रोदात्त-
 निवृत्तिस्वरः प्राप्नोति, एवं तर्हि तृतीयादिग्रहणमपि निवर्त्तिष्यते, अविशेषेण
 विभक्तिस्वरमात्रस्य प्रतिषेधः ज्ञापकाद्वा सिद्धं, यदयं स्वन्शब्दं गौरादिषु
 पठति तज्ज्ञापयति नोदात्तनिवृत्तिस्वरः शून्यवतरतीति । स्वमपि विद्यते
 विशेषः अल्लोपेन वा निवृत्तौ सत्यां पूर्वत्वेन वा अल्लोपे सति बह्वः श्वनने

यस्यामिति बहुव्रीहेरुपधातोपित्वाद न उपयालोपि इति ङीपा माव्यं
 बहुशुतीति, तदभावे तु बहुश्वेति भवति, गौरादिढीषोऽप्यनुपसर्जनाधिकारादत्रा-
 प्रसंगः किंच ज्ञापकात्सामान्येन वा निषेधादुदात्तनिवृत्तिस्वरामावैपि कथमा-
 द्युदात्तं पदं भवति, नललोपे सत्येकादेशस्वरोस्ति, ततश्च सर्वानुदात्तं पदं स्यात्
 तदेतद्भवति प्रयोजनं, न प्रयोजनम्, अन्तरंगत्वात्पूर्वत्वं भवति, न च वाणादिगंस्य
 बलीयस्त्वं व्याश्रयत्वात् विभक्तिरलोपस्य निमित्तं, पूर्वत्वस्य तु श्वन्शब्दाकारः

अत्वसन्तस्य चाधातोः । अत्रेत्यादि । ननु व परत्वान्नित्यत्वाच्च
नुमेव पूर्वं प्राप्नोति तत्राह । यदि हीति । इह दीर्घश्रुत्यावः स्थानित्वं तच्च
न स्वरूपेण किं तर्हि उपधाया इत्यनुवृत्ते रूपधात्वनिबन्धनम् अत एवाजन्तस्य
दीर्घाभावः तस्मात्स्थानित्वेवात्र निमित्तशब्दः प्रयुक्तः । पिण्डग्रश्चर्महति ।
ग्रसुग्लसु कदने, वस आच्छादने, क्विप् ननु चानर्थकत्वादेवात्र न क्व मविष्यति,
मूलोदाहरणेषु त्वसुन्प्रत्ययस्यार्थवत्त्वात्सिद्धमत आह । अनर्थकोपीति । अत्रैव

हेतुमाह । अनिनस्मिन्ग्रहणानीति । अयमेव घातुप्रतिषेधो ज्ञापयति अस्तीयं परिमाणेति । नैतदस्ति ज्ञापकम्, अस्यर्थमितत्स्यात् शत्रूनस्यात् शत्रूनस्यतीति शत्रूव इति, तस्माद्वचनमेवेदम्, अतुहणो त्वर्थवितोतुशब्द स्यामात्रादेवानर्थकस्य ग्रहणम्, अन्तग्रहणमनर्थकं केवलयोरत्वसोरभावादेव सिद्धमत आह । अन्तग्रहणमित्यादि । उपदेशो लक्षणवाक्यानि गणपाठश्च, प्रयुज्यतइति प्रयोगः, उपदेशे प्रयोग उपदेशप्रयोगः उपदेशे यत्प्रयुज्यते शब्दरूपं तदेकदेशस्याप्यत्वसन्तस्य परि-

ग्रहार्थमित्यर्थः । अस्ति पुनरन्तर्ग्रहणं कस्य ग्रहणं न स्यादित्यत आह । इतर-
 धा हीति । मनुष्यग्रहणमुपलक्षणं, कुमुदनद्वैतसंस्थो इमत्तुम् । इत्यस्यापि ग्रहणं
 न स्यात्, किं कारणमित्यत आह । उपदेशइति । रूपनिर्गुहो, रूपनिश्चयः,
 स यद्यपि लौकिके प्रयोगे भवति, अनुबन्धयुक्तं तु रूपमुपदेशस्य निश्चीयतइत्यु-
 पदेशइत्युक्तम्, नायमत्वन्त इति । यद्यपि तावती वधैरतुरन्तस्तथापि न तत्पर
 उपदेशः यत्परश्चोपदेशो न सोत्वन्तः प्रकारान्तत्वात्, ततश्च तस्य ग्रहणं न स्यात्

अन्तर्ग्रहणसामर्थ्याच्च तावतोऽप्यवधेरत्वन्तस्य ग्रहणम् ।

अनुनासिकस्य क्विफलोः किङ्किति । क्कादिप्लस्य फला विशेषणा-
त्तदादिविधिः किलीत्येतत्संभवव्यभिचाराम्यां फलादेरेव विशेषणम् । प्रता-
नित्यादि । तमु कांधायां, शमु उपशमे, दमु ग्लानी, एतेभ्यः क्विप्, मो नोधातोरिति
नत्वम् । यङ्लुगन्तात्तासिति । तस्य सार्वधातुकमपिदिति ङित्वं, वस्तुकण्यं चैतत्,
न त्वनेन निष्ठाशङ्कावायते ङिति खत्वपीत्युपक्रमात्, किं च निष्ठायाभिष्टा मवितव्यं

न चोदित्वाद्यस्य विभाषेति प्रतिषेधः एकाच इति तत्रानुवृत्तेः।

अङ्गनगमां सनि । अत्र यद्युपधाया इत्यनुवर्त्तते अन्तेषु व्यञ्जनस्य दीर्घप्रसङ्गः तस्मान्नित्यं यद्येवं हनिगम्योरलोन्त्यस्य दीर्घप्रसङ्गः तत्र । अवश्वेत्युपस्थानात् । न चैवमप्यासस्य प्रसङ्गः ह् स इति स्थिते परत्वादीर्घत्वे कृते पुनः प्रसङ्गविज्ञानाद् द्विर्वचनम्, अस्तु वा प्यासस्यापि दीर्घः द्रस्व इति द्रस्वो, मविष्यति । जिघांसतीति । अप्यासाच्चेति कुत्वम् । अधिजिगांसतइति ।

इडश्चेति गभिरादेशः । इह बह्वो गमयः गम्भृ सप्त् गताविति धातुः णौ
 गभिरबोधने, सनि चैतीणादेशः इएवदिक हति वक् व्यभितीक आदेशः इडश्चेती-
 ङादेशश्चेति, तत्राविशेषात्सर्वत्र प्रसंगे सत्याह । गभेरिङादेशस्येति वक् व्यभिती-
 ङादेशक इडश्चेक स्वादेशः स इडश्चेव इडोपलक्ष्यते, अतो धातुभेदं वर्तयित्वा त्रयाणा-
 मादेशस्य ग्रहणं, तथा च वक्ष्यति अङादेशस्य गभेरिति, एवं चैणिकोरादेशस्यापि
 गभेर्माविकर्मणोरात्मेनेपदइडभावे फलादौ सनि अ फे ति दीर्घो भवत्येव,

सज्जिगांस्यतइति । सज्जिगांसतइति । गमेः सभो गमुच्छीत्यात्मनेपदं विहितं
 तत्र चाकर्मकादिति वक्ती तेन सनन्तादपि पूर्ववत्सन इत्यात्मनेपदमकर्मकादेव भवति
 ततश्च मातरभित्यपपाठः मात्रेति तृतीयान्तं पठितव्यम् । सज्जिगांसदिति ।
 सम्पूवादिगमेः सम् सकर्मकत्वात्परस्मैपदं कान्दसत्त्वादिहभावः । बहुलं कन्दस्यमाइयो-
 गेयी त्यहभावः प्रायेण तु वृत्तौ सादृकं पठ्यते । इहेत्यादिना गमेरिडादेशस्येति
 वक्त्रव्यमित्येतत्प्रत्यावष्टे कथं पुनः सनि दीर्घइत्येतावति सूत्रे क्रियमाणे

The following is a list of the names of the persons who have been elected to the office of the President of the United States since the year 1789. The names are given in the order in which they were elected, and the year of their election is given in parentheses. The names are given in the order in which they were elected, and the year of their election is given in parentheses.

गस्येति वक्ते, दीर्घश्रुत्या वा वश्चेत्युपतिष्ठते, तत्र विशेषणविशेष्यभावं प्रति
 कामवारादुत्तरत्र हनिगम्योदीर्घेति धानाद्गृह्यामाणमंगमवा विशेष्यते, तेन
 त्वचांगं, विशेषणेन तदन्तविधिर्मवतीति, सिद्धमजन्तस्य दीर्घत्वं यथा कृत्सार्व-
 धातुक्योरित्यत्र तस्मादिहाज्ग्रहणं न कर्तव्यं किमर्थं तर्हि कृत्यतइत्याह । तत्कि-
 यतइति । प्रवृत्तिभेदेन, व्यापारभेदेन, तमेव दर्शयति । अजन्तस्येति । एवं चाज्ग्रहणं
 सामर्थ्यादावर्तइत्युक्तं भवति ॥

तनीतेर्विमाणा । उपसंस्थानेनेति । तनिपतिदरिद्राणामुपसंस्थान-
गत्यनेन ।

क्रमश्च क्विब । अनुनासिकस्य क्विफलोः कृडितीति नित्यस्य
लोघस्यापवादोयं विकल्पः । उपधाया इति । यद्यप्युपधाग्रहणं पूर्वमेव निवृत्तं
अथाप्यवश्वेत्युपस्थानादन्यस्य चात्रोसम्भादेवमुक्तम् । क्रमित्वेति । उदितो
वेति पक्षो हृद् । बहि रंगोपि ल्यबादेश इति । एतच्चादौ जग्धिर्त्यप्ति क्तितीत्यत्र
ल्यब्रह्मणो न ज्ञापितम् ।

चक्रवोः शूडनुनास्किं च । यद्यत्र केवलस्य तस्य ग्रहणं स्यात्तदा पृच्छेरुपदेशानन्तरं
 तुकि कृते क प्रत्यये परतश्चकारमात्रस्य शादेशे षत्वे तुकः ष्टुत्वे पृष्टइत्यनिष्टं
 रूपं स्यात् । न च निमित्ताभावे नैमित्तिकस्याप्यभाव इति तुको निवृत्तिः नहीदं
 वचनं नापि न्यायः नहि कृतस्य निवृत्तौ कश्चिन्न्यायः कथं तर्हि स्थातेत्यत्र सत्त्वे
 कृते ष्टुत्वस्य निवृत्तिः नात्र कृतमेव ष्टुत्वं निवर्तते किं तर्हि तस्यासिद्धत्वात्पूर्वमेव
 सत्त्वं, तत्र ष्टुत्वस्य प्राप्त्यभावः तदेवं वितुक्कस्य ग्रहणे दोषं दृष्ट्वाह । च-

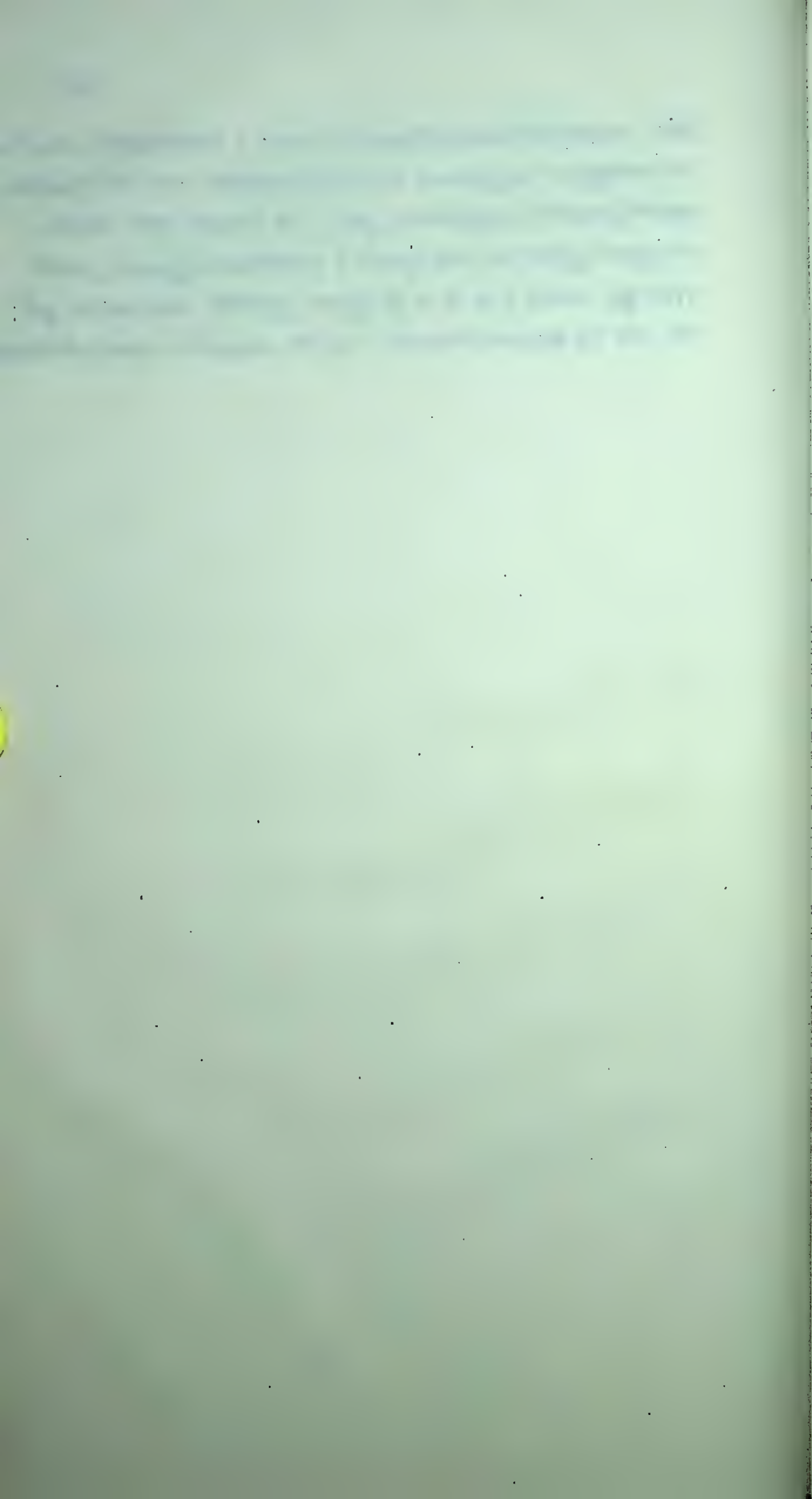
इत्येतस्य सतुक्कस्येति । कथं पुनर्नार्थिते चैत्यस्य सतुक्कस्य ग्रहणमिति, यज्याचेति
 नडो ङित्करणात्, तदि विश्व इत्यत्र गुणो मामूदिति, सतुक्कस्यैव शादेशे लघु-
 पधत्वाद्गुणप्रसंगः, वितुक्कस्य तु शादेशे तकार उपधा नेकारः संयोगे गुर्विति
 गुरुसंज्ञाश्च, पृच्छेस्तु कृडिति सम्प्रसारणार्थं नडो ङित्वं न भवति, प्रश्ने चासन्नकाल
 इति निपातनात् तस्मात्सतुक्कस्य ग्रहणम्, एवं च कृत्वा पृष्टप्रतिबन्धनइति निर्देशो-
 पपत्तिः । ननु सतुक्कस्य ग्रहणोऽप्यलोन्त्यस्येति क्मात्रस्य प्रसंगः नलनर्थक्ये लोन्त्यवि-
 धिरस्ति, अथ सतुक्केन चैनांगस्य विशेषणात्तदन्तस्यांगस्यालोन्त्यस्य प्रसंगः

तदापि निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्तीति सह तुका भविष्यति अन्तरंगत्वादिति
उपदेशानन्तरं प्रसंगादन्तरगत्वं शस्तु बहिरंगं कथम् उत्पन्ने प्रत्यये गसंज्ञा, आस्य
च शादेशः न च वाणादांगं बलीयः भिन्नकालत्वात् । औणादिके न प्रत्ययहति
साक्षात्सिखेरेविहितोपि बाहुलकान्नप्रत्ययः । पुगन्तलघूपधगुणात्पूर्वभूतक्रियते
इति । अन्तरंगत्वादिति वक्ष्यमाणा हेतुरिहाव्यपकृष्टव्ययः गुणो हि बहुपेक्षो
बहिर्भूतप्रत्ययापेक्षश्च, ऊटु तु विपर्ययादन्तरंगः तेन स एव पूर्व क्रियते, तत्र कृतान्तर-

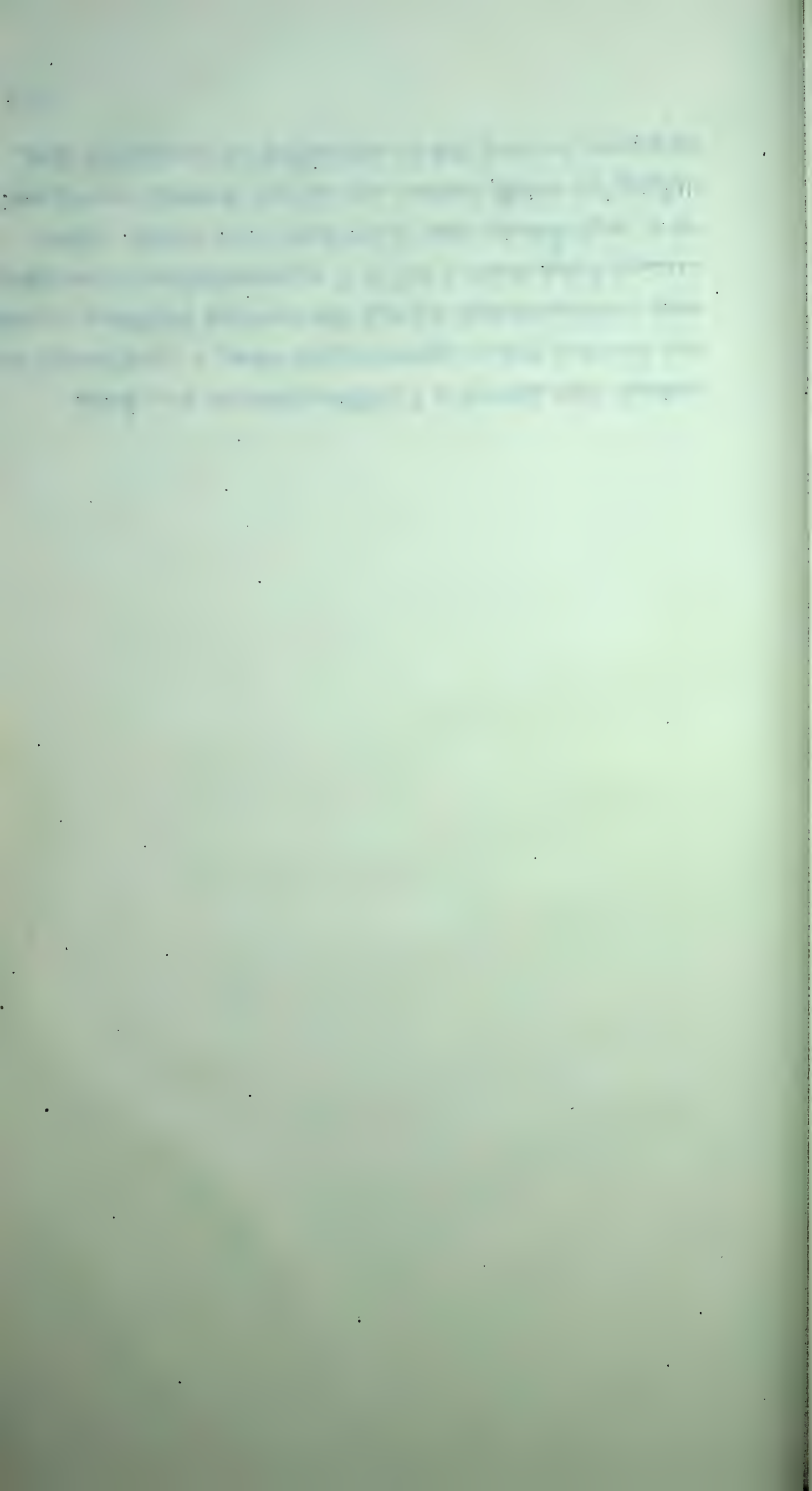
गत्वाद्यणादेश इति, अन्तर्भूताजपेदात्त्वाद्यणो न्तरंगत्वं, गुणस्तु पूर्वदेव बहिरंगः
 गानाश्रयत्वाच्चेति । यत्रैकमेव निमिन्तीकृत्यांगवर्णयोर्युग्यत्प्राप्तिस्तत्र वाणादांगं
 क्लीयः तथा चो णि तिबृद्धेरवकाशो गोरिति, यणोवकाशो दध्यत्रेति, ककारित्यत्र
 ह्रस्व इति स्थिते उभयप्रसंगे परामपि वृद्धिं बाधित्वान्तरंगत्वाद्यणि प्राप्ते वाणां-
 दांगं क्लीय इति वृद्धिर्भवति । शब्दप्राडिति । वृश्चादिषत्त्वं, जश्त्ववर्त्त्वं गोविडिति
 वैच्छ गतौ गां विच्छायतीति विगृह्यन् वायादय बाधधातुके वै त्यायप्रत्ययामावपदो

केवम् । अक्षपूरिहिरण्यपूर्युरिति । विविष्टिविध्यां क्विप्, सुव्यातुष्टिबुध्वाङ्गी-
 तां प्रतिषेध इति सत्त्वाभावः । ननु चान्तरे यणि बहिरंगस्यीठो सिद्धत्वादय-
 गादेशेन नात्र भवितव्यमत आह । असिद्धं बहिरंगमन्तरंगमिति । नाजानन्तर्यइत्य-
 ङ्यायमर्थः यत्रान्तरे बहिरंगे वा चोरानन्तर्यमाश्रीयते तत्र बहिरंगपरिमाणा न
 सतीति, एतच्च षत्पञ्चकोरसिद्ध इत्यत्र ज्ञापितम् । द्युम्यामिति । ऊठावकाशो
 द्यूतः द्यूतवान् उत्तस्यावकाशो हविर्मलद्यु, द्युम्यामित्यादावुभयप्रसंगे परत्वादुद्,

प्रसंगः तस्मात्कृद्धितीत्यत्रानुवर्तयितव्यमिति भावः । केचिदित्यादि । तेषां फौ
हि दिविप्रभृतीनां यद्गुणान्तानां तिप्सिपोरीडभावपक्षो ऊठि सति देदिवीति
देद्योति, देदिवीषि, देद्योषीति, पूर्वत्र तु पक्षो वलिलोपे देदेति देदेवीति ।
कथं द्युम्यां द्युमिरिति ऊठि कृतवति । कृद्धितीत्यस्यानुवृत्तत्वात्, अत्रापि
परत्वाद्गुणभाव्यम् । ऊठि च कृते द्युम्यां द्युमिरिति भवितव्यमिति प्रश्नः ।
दिव उदि ति तत्परकरणादित्यादि । अत्र हि तत्परकरणं न कर्तव्यं यतोर्दमात्राकाल-

स्य व्यंजनस्य मात्राकालो ब्रुव एव सिद्धस्तद्विक्रियते लक्षणान्तरेणापि दीर्घो
माधुदिति, तेन परमप्युठं बाधित्वा दिव उदित्यनेन मात्राकालो भविष्यतीत्यर्थः
अथ वा ऊठि कृतहृत्यस्य पौर्ण परिहारग्रन्थेन संबन्धः तत्रायमर्थः । क्रियतां
सामान्येन कृडिति चान्यत्र च ऊट् कृते तु तस्मिन्नेकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्तस्मादः
स्थाने तपरत्वान्मात्राकालो भविष्यति । तेषामित्यादि । कृडिद्ग्रहणो हि निवृत्ते
सति तृजादावपि शस्यानेन विधानाद्दृष्ट्वादिसूत्रे कृडिद्ग्रहणं न कर्तव्यं, शकारस्य षत्व-
विधानेनैव सर्वस्व सिद्धत्वात् ये तु कृडिद्ग्रहणमनुवर्तयन्ति तेषां तृजादौ

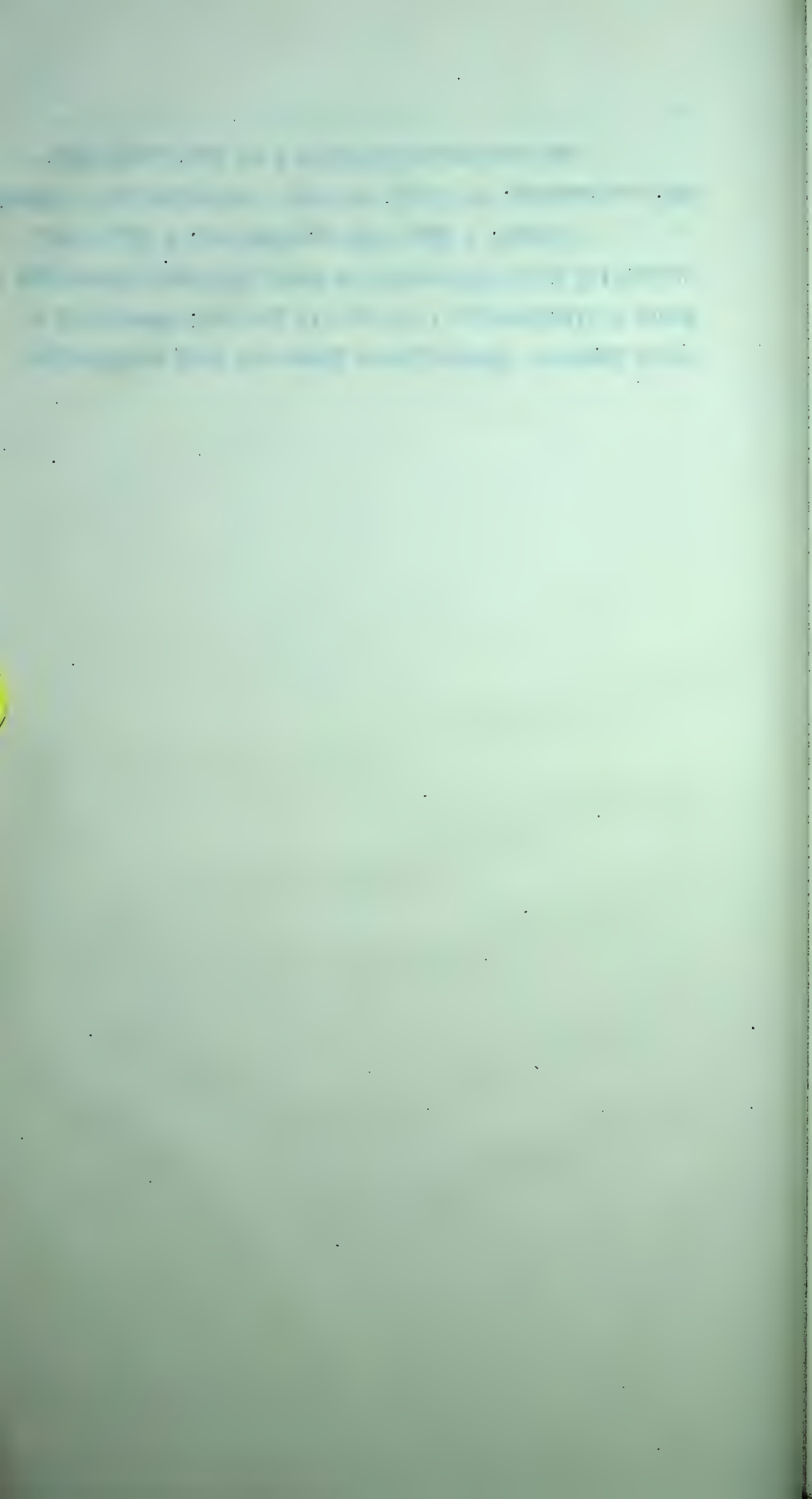

शत्वस्याभावाच्छस्यैव षत्त्वं विधातव्यं, तत्रापि सतुक्कस्य गृहणम्, ऊढ्यं यदि
टित्स्यादाद्यन्तौ टकितावित्यादिः प्रसज्येत अस्तु वकारस्य वलि लोपे सति
अदाद्यूरित्यादि सिद्धं, न च नाप्राप्ते वलिलोपआरम्यमाण ऊढ्वलोपस्य
बाधकः स्यादिति शङ्कनीयं, भिन्नजानीयत्वात् ऊढागमः लोप आदेशः न च भिन्न-
जातीयं बाधकं भवति, नहि इधि ब्राह्मणोऽप्यो दीयतां कम्बलः कोऽिह न्यायेति
दध्रः कम्बलो बाधको भवति । सत्यम् । उत्तरसूत्रे त्वागभिषेदाद् द्वाबूढौ स्याताम्

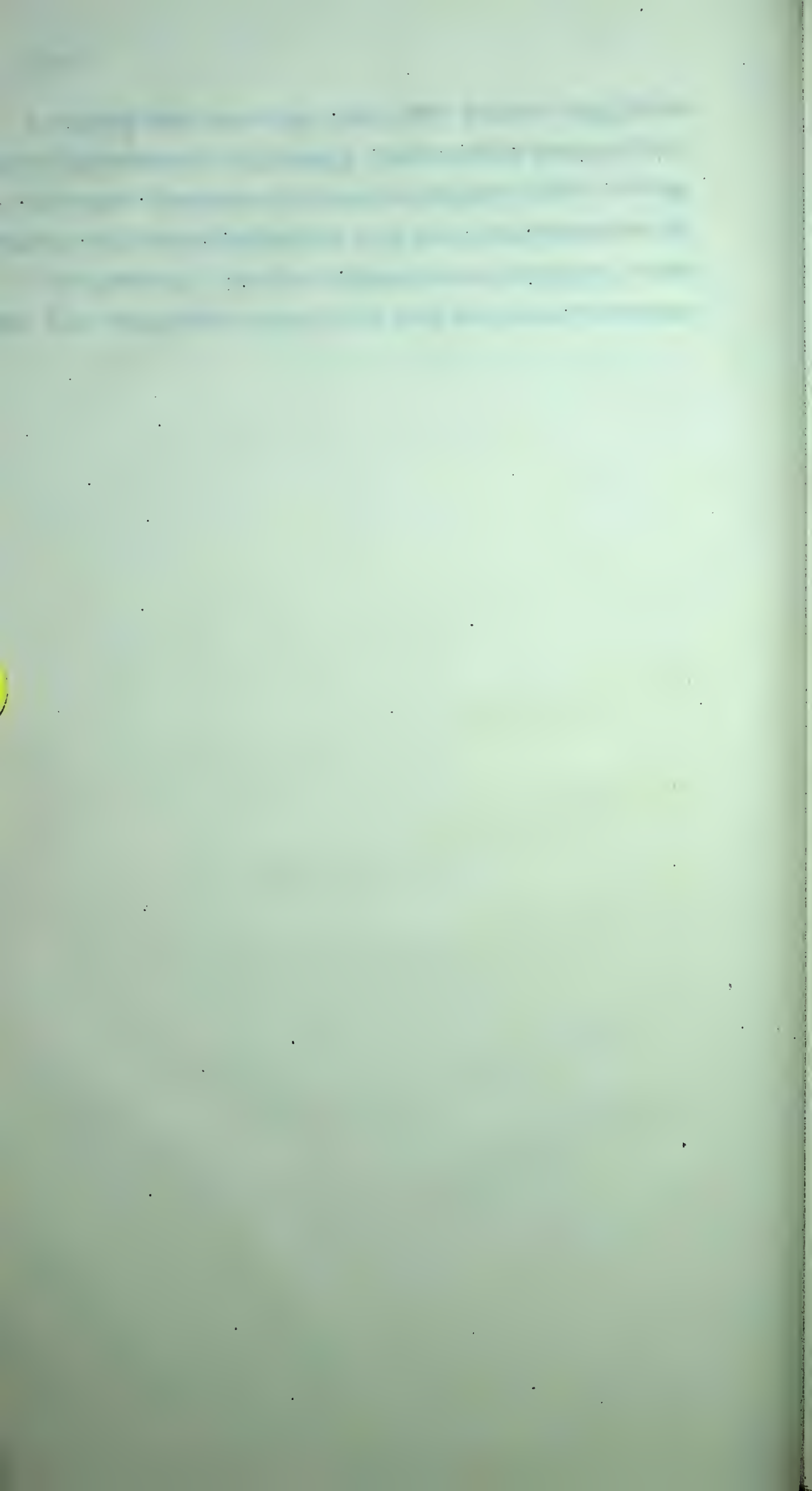
एको वकारात्पूर्वो पर उपधायाः तस्मादूठष्टित्वमवस्थाङ्गीकर्तव्यमिति मन्यमान-
 स्तदङ्गीकरणे प्रयोजनमाह । ऊठष्टित्करणमिति । एवं ब्रुवता एत्येयत्थूदस्विति
 ठकारस्य चत्वेन निर्देशन इत्युक्तं भवति, यत्र ठकारो न क्रियते ततो वृद्धिविधावपि
 नोपादीयेत, ततश्च ऊठस्ते प्रोह तद्वत्त्रापि स्यात् । बाह ऊठित्ययमपि
 ठिदेवेति । अन्यथा तस्य वृद्धिविधौ ग्रहणं न स्यात्, अत्रापि टकारस्यात्रवणं
 जश्त्वचत्वाध्याम् ।

ज्वरत्वरिग्व्यविम्बामुपधायाश्च । वर रोगे, ि त्वरा संप्रमे,
स्रिवु गतिशोषणयोः अ रक्षणे, म बन्धने । ज्वरत्वरैत्यादि । वस्तुकथनम् ।

राल्लोपः । मूर्हेति । मूर्हा मोहसमुच्चाययोः । हुर्हेति ! हुर्हा
कोटिल्ये । ननु च पूर्वत्र सतुक्कस्य क्कारस्य ग्रहणं वितुक्कश्चायं तत्कथमत्र लोप
इत्याह । राल्लोपइत्यादि । ननु यदि नाम रेफात्परः सतुक्कश्क्कारो न
संभवति किमेतावता प्रकृतस्यासंस्थितस्य केवलस्य कस्य ग्रहणं भवति, तस्मादेवं

व्याख्येयं, पूर्वत्र द्विचक्रारो निर्देशः तत्रैकः सतुक्के परस्तु केवली गृहीतस्तत्र च
 राल्लोपे सतुक्कस्य कस्यासंभवात्केवली गृह्यतइति, यदि द्विचक्रारकः पूर्वत्र निर्देशः
 च्छ्वोरिति निर्देशो नोपपद्यते, कथं, समाहारद्वन्द्वे एकवचनप्रसंगः नैष दोषः ।
 पूर्व द्वयोश्चकारयोः समाहारद्वन्द्वं कृत्वा पश्चाद्वकारेणोत्तरेतरयोगे द्वन्द्वः करिष्यते
 एवमपि द्वन्द्वाच्छुद्धयहान्तात्समाहारइति समासान्तः । प्राप्नोति, तर्हि
 चकारवकारयोः समाहारद्वन्द्वं कृत्वा तेन सह सतुक्कस्य कस्येत्तरेतरयोगे द्वन्द्वो भविष्यति

यदि पूर्वत्र वितुक्को गृह्यते वांछतेः क्वपि शत्त्वं प्राप्नोति दृष्टमेवैतत्संप्रणीतं
वांशो वांश इत्येव भवितव्यम् ।

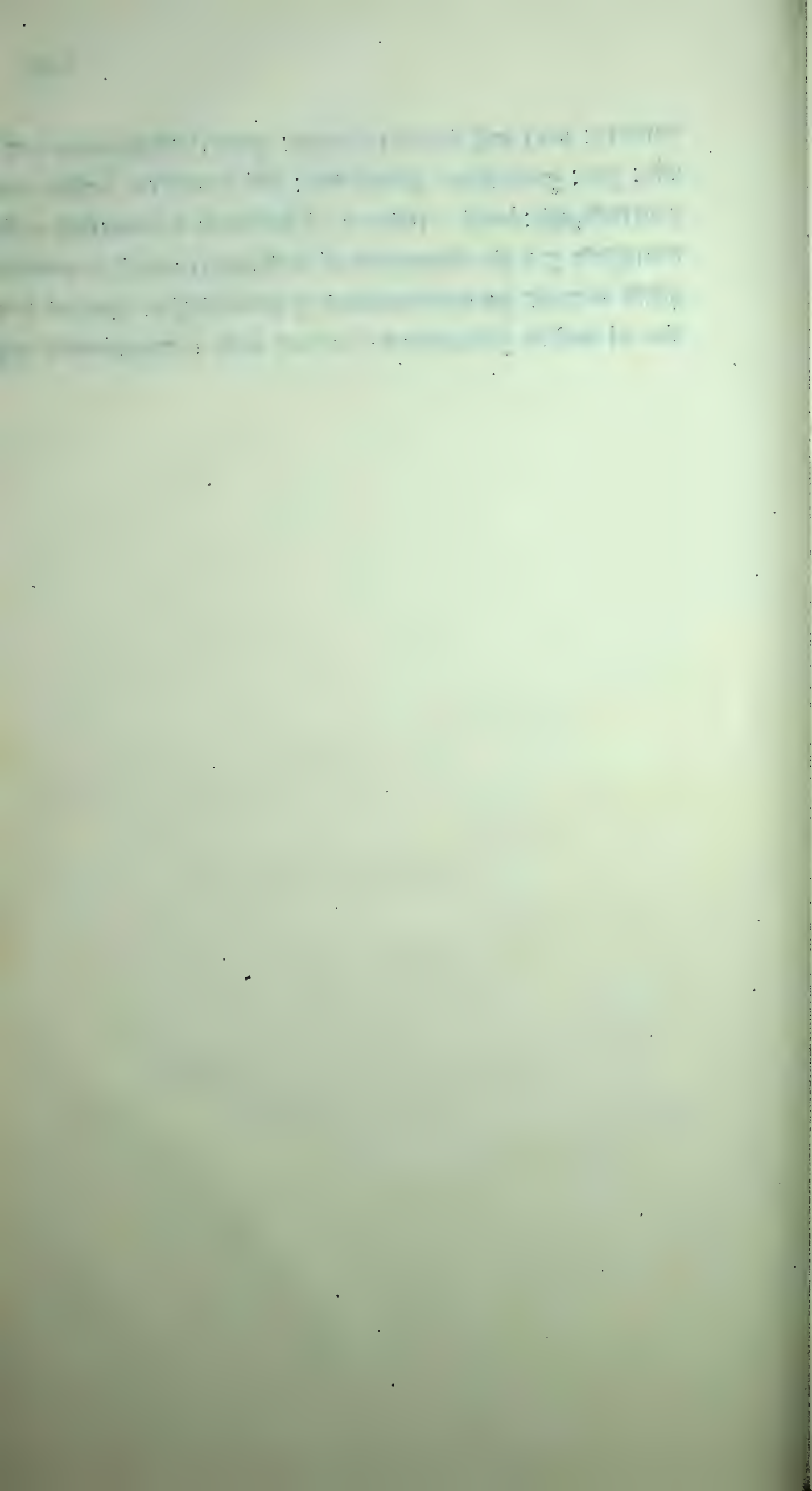
असिद्धवदत्रा भात् । वा भादिति निर्देश वा कळारादित्यनेन व्यख्यातः
सिद्धशब्दो निष्पन्नवचनः न सिद्धो सिद्धो यः पुनः सिद्धोऽपि सिद्धकार्यं न
करोति । स तेन तुल्यं वर्तते इति । असिद्धवत्, किं पुनस्तत्, प्राधान्यात्कार्यमिति
प्राप्तं, शास्त्रं हि कार्यार्थत्वादप्रधानं, कार्यस्य चासिद्धत्वेऽत्रादेशलक्षणाप्रतिषेध
एव सिद्ध्येत, आगच्छिजहीति, न तूत्सर्गलक्षणास्य भावः एधि शाधीति, कार्यस्यासिद्धत्वे

त्वयमर्थं वा भाव्यास्त्रीयं कार्यं प्रवृत्तमपि प्रवृत्तकार्यं न करोतीति क्तः प्रवृत्तकार्य-
 निवन्धनस्यैव कार्यस्य प्रतिषेधः स्यात् च न एधि शाधीत्यत्र एत्वशाभावनिवन्धनं
 किञ्चित्कार्यं प्राप्तं यस्य प्रतिषेधो विज्ञायेत, आभीयं तु शास्त्रं स्वकार्यं कुर्यादेव,
 क्त एत्वशाभावशास्त्राभ्यां स्वकार्ययोरेत्वशाभावयोः प्रवर्तितयोः स्थानिनोर-
 भावाच्च निवन्धनं धित्वं न स्यादेव । शास्त्रासिद्धत्वे त्वयमर्थः आभीयं शास्त्रं
 निष्पन्नमपि स्वकार्यं न करोतीति, क्त एत्वशाभावशास्त्राभ्यां स्वकार्ययोरेत्वशा-

भावयोरप्रवृत्तत्वादनिवर्तितत्वाच्चेत्त्वधिमावशास्त्रस्य स्थानिबुद्धिरेव वर्ततेति तन्नि-
 बन्धनं कार्यं सिध्यति, अतो व्यापकत्वाच्चास्त्रस्यैवासिद्धत्वाम्, आ मादिति
 शास्त्रस्यैव विषयत्वेन निर्देशाच्च । यद्ययं स्वतन्त्रविधिः स्यात्तदा मादग्रहणं
 विषयनिर्देशार्थं वा स्यात्, आ माच्छास्त्रे ऽत्र कर्तव्ये ऽसिद्धवदिति, असिद्धवद्भवतो
 वा निर्देशार्थम्, अत्रग्रहणं तु विषयार्थम्, आ माद्यच्छास्त्रं तदसिद्धवद्भवति अत्रैवा-
 भीये शास्त्रे कर्तव्यमिति, तत्राद्ये पक्षे असिद्धवद्भवतो निर्देशाभावादयत्किं वनाष्टा-

हृत्पर्यः । प्रयुज्यमानश्च रम् मित्वादन्त्या दचः परः प्रयुज्यते, यस्य तु देशान्तरे
विधानं नास्ति स स्थानिदेश स्व भवति, तत्प्रसौ हि तस्य विधानं विशिष्टदेशश्च
स्थानिनः प्रसङ्गः इह तु मित्वेनायं न्यायो बाध्यते, स्थानण्योनिर्देशसामर्थ्यात्
देशान्तरे प्रयुज्यमानोपि रोपणे निवर्त्यतीति सर्वमवदातम् । भारद्वाजीयास्तु सनः
रिबीत्यतो लोपग्रहणमनुवर्त्य रोपण्योर्लोपं समागमं चान्यतरस्यां विदधति ।
भज्जनमिति । ल्युटि सकारस्य ञश्च दकारस्तस्य जुत्वं जकारः । पूर्वविप्रतिषेधेनेति

रमोवकाशः प्रष्टा प्रष्टुं संप्रसारणास्यावकाशः भृज्जति, सार्वधातुकत्वादत्र रमो ऽ
 प्रसाः भृष्टः भृष्टवानित्यत्र पूर्वविप्रतिषेधः अथैवं कस्मान्नोक्तं मानोरस ऋन्वस-
 रस्यामिति, प्रसुजेः संबन्धी रसिति यो ऽयं संघातस्तस्य क हत्ययमादेशो भवतीत्यर्थ-
 तस्याक्ङिति गुणो कृते भर्जनमित्यादि रूपं भवति, ऋकारमावपदौ तु भ्रज्जनमिति,
 क्ङिति ऋकारपदौ भृष्टमिति तदमावपदौ तु ग्रहिज्यादिसूत्रेण संप्रसारणो सति
 तदेव रूपं भवतीति पूर्वविप्रतिषेधो न वक्तव्यो भवति । उपदेशग्रहणामपि नानुवर्त्य

नस्तत्र पदो रीकः प्रसंगीस्ति, अत्रापि पदो पूर्वविप्रतिषेधो वक्तव्यः क्वःसिचि
 वृद्धावभाषादिति, अन्यथा क्लृप्ताविकल्पं बाधित्वा परत्वादलन्तलङ्घना वृद्धि-
 नित्यं प्राप्नोति, रम्भावे तु क्रियमाणो परत्वादृद्धौ कृतायामपि पुनः प्रसंगविज्ञान-
 मिति सिद्धमभाषादिति । न चान्तरंगत्वात्पूर्वमृकारः न सिच्यन्तरंगमस्तीति
 वक्ष्यमाणात्वात् । एवं तर्हि नित्यत्वादृभावः स हि कृतायामपि वृद्धौ प्राप्नोत्य-
 कृतायामपि एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् शब्दान्तरप्राप्तिरपि नास्ति, वृद्धिस्तु कृते

The first of these is the fact that the
government has been unable to
bring about a general agreement
among the various departments
concerning the future of the
country. The second is the fact
that the government has been
unable to bring about a general
agreement among the various
departments concerning the future
of the country.

क्रमावे ककारस्याकृते त्वकारस्येति शब्दान्तरप्राप्तेरनित्या, तस्मादृकार स्व
विधेयः तथा तु न कृतमित्येव प्रस्नेमृज्जिरित्युच्यमाने यद्लुकि दोषः साम्या-
सस्य मृज्जिमावः प्राप्नोति, दृष्यते तु तत्रापि रोपक्योरेव निवृत्तीरम्यावश्च बरी
मृज्यतइति, यडि संप्रसारणे रीगृत्वत इति वक्तव्य मिति रीक्, तस्य तन्मध्यपति
तस्य तद्ग्रहणात्प्रसंगः ॥

अतो लोपः । धिनुतः कृणुतइति । इवि दिवि धिवि प्रीणानार्थाः कुवि
 हिंसाकरणायोः लट् तस्य तस्, धिन्विकृष्योर चैति उपत्ययोऽकारोन्तादेशश्च
 तस्य चोपत्ययोऽतो लोपः एकवचने त्वन्तरेणातो लोपमुपत्ययस्य गुणो कृते
 तो गुणाइति पररूपेणापि सिद्धिः । चैतास्तोतेति । तपरकरणास्य पृथग्व्यावर्त्यस्य
 दर्शयिष्यमाणत्वात्कृद्विहितस्याकारमात्रस्थेदं प्रत्युदाहरणम् । स्वं च गुणवृद्धयोर्दीधि-
 णु चरितार्थत्वाद्द्वैषेणु लोपप्रसंगः ननु च परत्वाद्गुणो भविष्यति, तस्मात्कृदा-

दिणु गु पुरोणीत्सर्गं ध्रुव गतिस्थिर्योरित्यत्र लोपप्रसंगं उदाहार्यः । याता वाता
 इति । असतित्कारेऽत्रापि लोपप्रसंगः वातो लोप इटि चेत्येतन्नियमार्थं भविष्यति
 वात इत्येवाजादी चक्षुडिति नान्यत्रेति । नैतदस्ति, विपरीतोपि नियमः स्यात्
 वात खेटि नान्यस्येति, तथा च चिकीर्षितेत्यत्र न स्यात् । वृद्धिदीर्घाभ्यामिति
 क्वो ण्णाती ति वृद्धेरवकाशः गौरिति अतो लोपस्यावकाशः चिकीर्षितेति,
 चिकीर्षक इत्यत्रोभयप्रसंगे पूर्वविप्रतिषेधः वृद्धौ तु युक्ति चिकीर्षायक इति स्यात्,

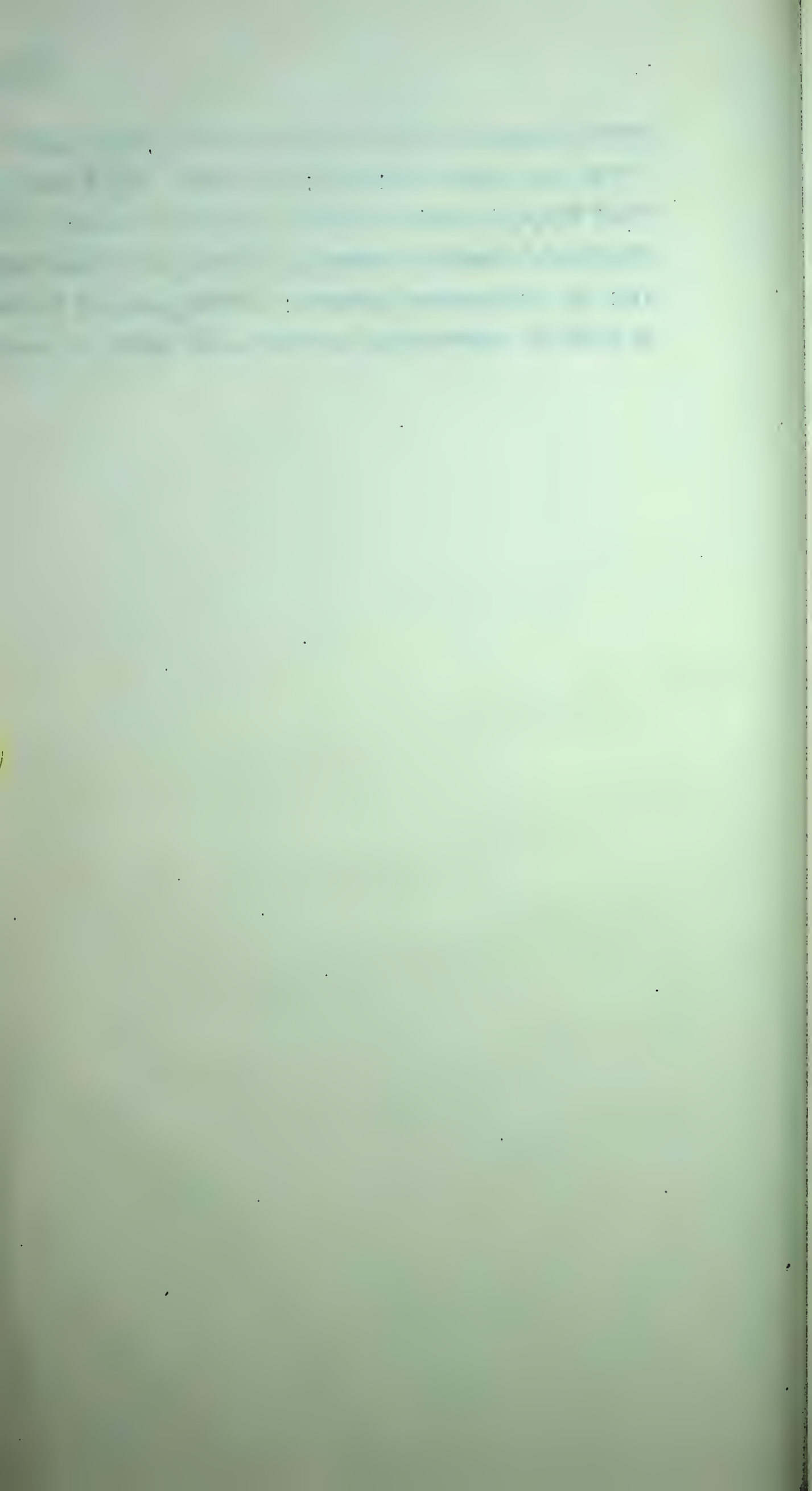
The first of these is the question of the validity of the
assumption that the system is in a steady state. This is
only valid if the system has been in a steady state for a
long enough time for all transients to have died away.
If the system is not in a steady state, then the results
obtained will be invalid. The second question is the
question of the validity of the assumption that the system
is linear. This is only valid if the system is not too
far from equilibrium. If the system is too far from
equilibrium, then the results obtained will be invalid.

अकृत्सार्वधातुक्योरित्यस्य दीर्घस्यावकाशः चीयते, अतो लौपस्यावकाशः स
एव, चिकीर्ष्यतहृत्यत्रोभयप्रसंगे पूर्वविप्रतिषेधः ॥

यस्य हलः । यस्येति यद्वागन्तुको ऽकारः ततो वर्णग्रहणम्
अन्यथा तु सधातग्रहणमिति पक्षद्वयसम्भवादाह । यस्येति सधातग्रहणमिति
श्रुतस्याकारस्याविवक्षायां कारणाभावादिति भावः । अतो लौप इत्येतेनैव
सिद्धत्वादिति । अस्तु तर्हि नियमः यस्य हल एव नान्यतः, लौलूयिता

...
...
...
...
...
...

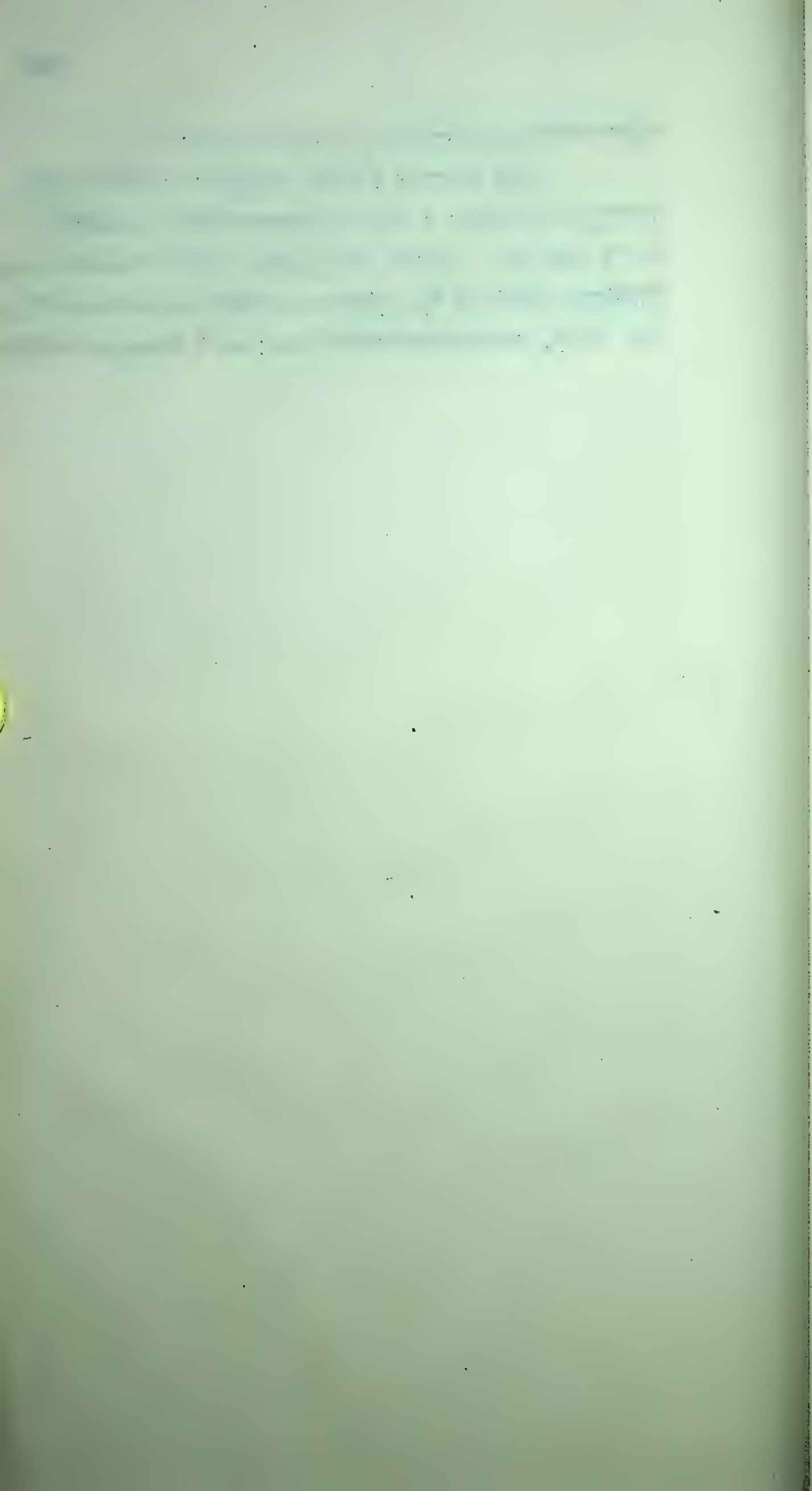
पोषयिता, केमथ्यादि नियमो भवति विधेय नास्तीति कृत्वा, इह चास्ति
 विधेय किम्, अन्त्यस्य लोपः प्राप्तः सर्वस्य विधेयः तत्रापूर्वो विधिरस्तु
 नियमो वेति, अपूर्वो विधिरेव भविष्यति, एवमपि क्यस्य विभाषायां दोषः
 समिधमिच्छति समिध्यति, समिध्यतेस्तृन्, इट् समिधिता, यदा लोपस्तदा सर्वस्य
 लोपः यदा त्वलोपपक्षास्तदा सर्वस्यालोपः प्राप्नोति, सधात्ग्रहणो हि यस्य
 हल इत्यनेन येन नाप्राप्तिन्प्रायेण अतो लोपो बाध्यो यलोपो ऽपि क्यस्य

विभाषेति विकल्पेन बाध्यः ततश्च पक्षी सघातस्यैव श्रवणं स्यात्, यलोपवदलो-
 पस्यापि विकल्पेन बाधनादित्यत आह । हल इति चेत्यादि । एव च
 क्यस्य विभाषेति यकारस्यैव विकल्पेन लोपो ऽकारस्य त्वतो लोप इत्यनेन
 नित्यमिति, सिद्धमिष्टमवश्यं चातो लोप एवात्रेष्टव्यः अन्यथा पापक
 इत्यादावत उपधाया इति वृद्धिः स्यात् स्थानिवद्भावान्न भवति, तस्मा-
 त्सघातस्य ग्रहणमवयवशस्तु लोप इति, तदेव युक्तम् । मव्यतेति मव्यतिः

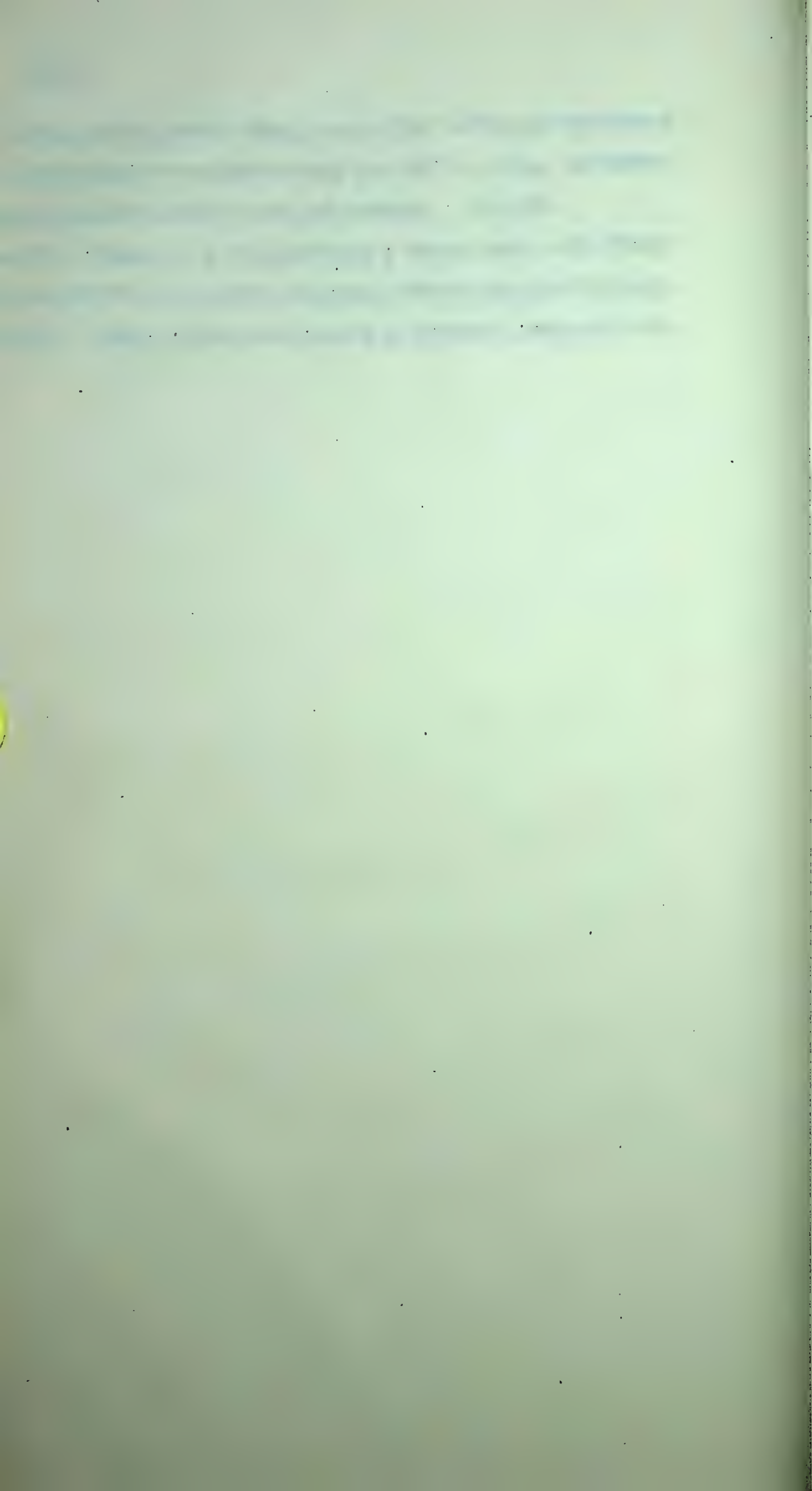
संयोगान्तोऽस्ति, ज्वरत्वादि सूत्रे तु वकारान्त उदाहृतः ।

क्यस्य विमाणा । क्यस्येति क्यच्क्यङोः सामान्येन ग्रहणं,
 क्यप्स्तु हलन्तादसम्भवः । समिधमिवात्मानमाचरतीति । अपपाठौयम् ।
 एवे हि क्यङो वाक्य न प्रदर्शित स्यात्, क्यवश्च द्वितीय वाक्यमनर्थकं स्यात्
 विधिमेदान्नानर्थकमिति चेत्, यद्येवमधिकरणाच्चेति वक्तव्यमित्यस्यापि प्रदर्श-
 नीयं स्यात्, तस्मात्समिधमिवाचरतीति पाठः अत्र केचित्कण्ड्वादिकोपि

ग्रहणाभिच्छन्ति, क्यस्येति कितौ यकारस्य ग्रहणी तात्पर्यम्, आदित्वं ककार-
स्याविवक्षितं वदन्ति । नैति वयम् । आदित्वाविवक्षाया प्रमाणाभावात् ।

णैरिति । इयद्यादिभिरेव सर्वस्य विषयस्यावष्टव्यत्वादनवकाशो
णिलोपस्तेषां बाधक इत्याह । इयद्वयणित्यादि । ननु पाच्यतेः पाकि-
यजियतेषांष्टिरित्युदाहरिष्यति, स्यासन्नन्यो युजिति युजि प्राप्ते किन्नजादिभ्यः
इति किन्नृत्ययः किज्वापुनरय द्रष्टव्यः तत्कथमनवकाशः । उच्यते । यद्येता-

वत्प्रयोजन स्यादनिटीति न वक्तव्यं स्यात्, अतोनिटीति वचनादार्द्ध्यात्कुमा-
 त्रविषयतास्यावसीयते, ततश्च युक्तमिहोदी-प्रत्यपवादत्वं, वार्तिककारेण तु
 पूर्वविप्रतिषेधः पठितः स्यात्लोपाविकृष्ट्यणुगुणवृद्धिदीर्घस्यः पूर्वविप्रतिषेधे-
 ति । अततदादिति । अत्र चडो ङित्वाद्गुणान्याप्रगणः स्यांगपूर्वत्वादेरनेकाच
 इति यणोप्यप्रसंगः इह एवायं विषयः । अत्रैयडि सति पुनः प्रांगविज्ञानात्
 भवन्नपि लोपोन्यस्य स्यात् । आशिषदिति । एरनेकाच इति यणोत्र प्रसंगः ।

अत्र सत्यपियणि असिद्धत्वात्पुनः प्रसंगविज्ञानेन वा णिलोपे सति सिद्धमिष्टम्
 एवं गुणवृद्धिदीर्घविषयैपि द्रष्टव्यं, न च गुणवृद्धयोरयादेशप्रसंगः वाणादागं
 बलीय इति णिलोपः । ज्ञीप्सतीति । आप्ज्ञप्युधामित् । अज्जनगमां स्ती
 ति दीर्घप्रसंगः अनिटीति शक्यमर्तुं, कथं कारयिता, निष्ठायां सैटीत्येतन्नियमार्थं
 भविष्यति, सैटि यदि भवति निष्ठायामेवेति, विपरीतस्तु नियमो न भवति
 निष्ठायां सैट्येवेति, अनिटोनिष्ठाया असमवात्, असमवश्चोत्तरसूत्रे वक्ष्यते, अथ

वा 'अयामन्तात्वायुयेत्विष्णुष्वि' त्यत्र णोरिति योगविभागः क्रियते, सैट्यादृथा तुके णोरयादेशो भवति लोपस्यापवादः ।

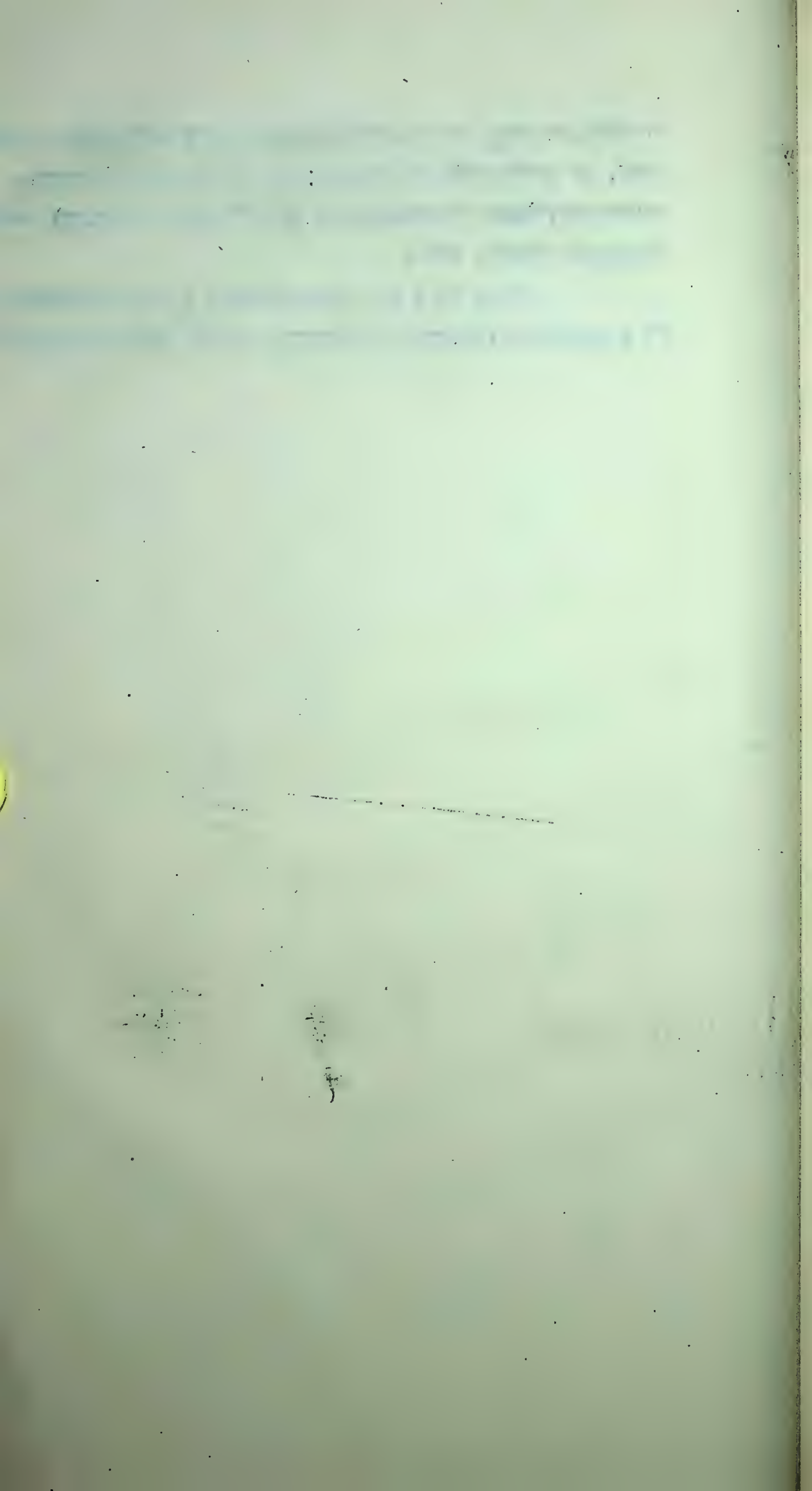
निष्ठाया सैटि । सैटीति किमिति । वनिटि पूर्वेण सिद्ध-
त्वात्सैठ्यमेवैव सूत्रं भविष्यतीति प्रश्नः सामर्थ्यात्पूर्वसूत्रप्राप्तैरेव व्यावृत्तिरि-
त्युत्तरम् । सज्ञपितव्येति । वा दान्तशान्तपूर्णौ त्यत्र ज्ञपेर्निपातमाश्रीयते ज्ञप्तः
ज्ञपित इति । अथ पुनरिति । प्रतिपत्तुविप्रतिफत्या सदिग्धाभिधानम् ।

कालावधारणार्थमिति । सैद्ग्रहणं क्रियमाणं यदा निष्ठा सैद्भवति तदा लोपी
भवति न प्रागिति कालावधारणं लभ्यते, किं पुनः स्याद्यद्येवमर्थं सैद्ग्रहणं न
क्रियेत तत्राह । अकृते हीति । णिलोपे सतीति । नित्यत्वात् स हि कृतेपीटि
प्राप्नोत्यकृतेपि इट् पुनरनित्यः णिलोपे सत्येकाच इति प्रतिषेधात् यस्य
च निमित्तं लक्षणान्तरेण विहन्यते न तदनित्यं नहि वालिसुग्रीवयोर्युध्यमान-
योभगवता रामेण बालिनि हते सुग्रीवापेक्षया बालिनो दोर्बल्यं मन्यन्ते ।

शूरमानिनः । सत्यं, कार्यगतभावाभावविवक्षायां तु तत्राश्रीयते । इदं प्रतिषेधः
प्रसज्येतैति । एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्, एतच्च पुनस्मादपि विधौ स्थानिवद्भाव
मनाश्रित्योक्तं, भाष्ये तु सूत्रमिदं प्रत्याख्यातं सप्तमै, णैरध्यक्षे वृत्तमित्यर्थ
योगस्त्रेया विभक्तव्यः क्रमविपर्ययश्चाश्रयणीयः णैरित्येको योगः तत्र निष्ठायां
नेहिति वर्त्तते, स्यन्तादुत्तरस्या निष्ठाया इहान् भवति, ततो वृत्तं वृत्तमिति
निपात्यते, णिलोपः किमर्थमिदं नियमार्थम्, तत्रैव निष्ठायां णैर्लोपो भवति

नान्यत्रेति, क्व माभूत् कारितं ढारितं कैमर्थक्यान्नियमौ भवति, विधेयं नास्तीति
कृत्वा, इह चास्ति विधेयं किं गुणभावः एवं तर्हि तन्त्रावृत्यैकशेषाणा-
मन्यतमाश्रयणादेशस्य नियमार्थत्वमपरस्य गुणनिषेधार्थत्व भवति, तस्माद्ध्ययने,
वर्तैरध्ययनस्य णिलोप इति ॥

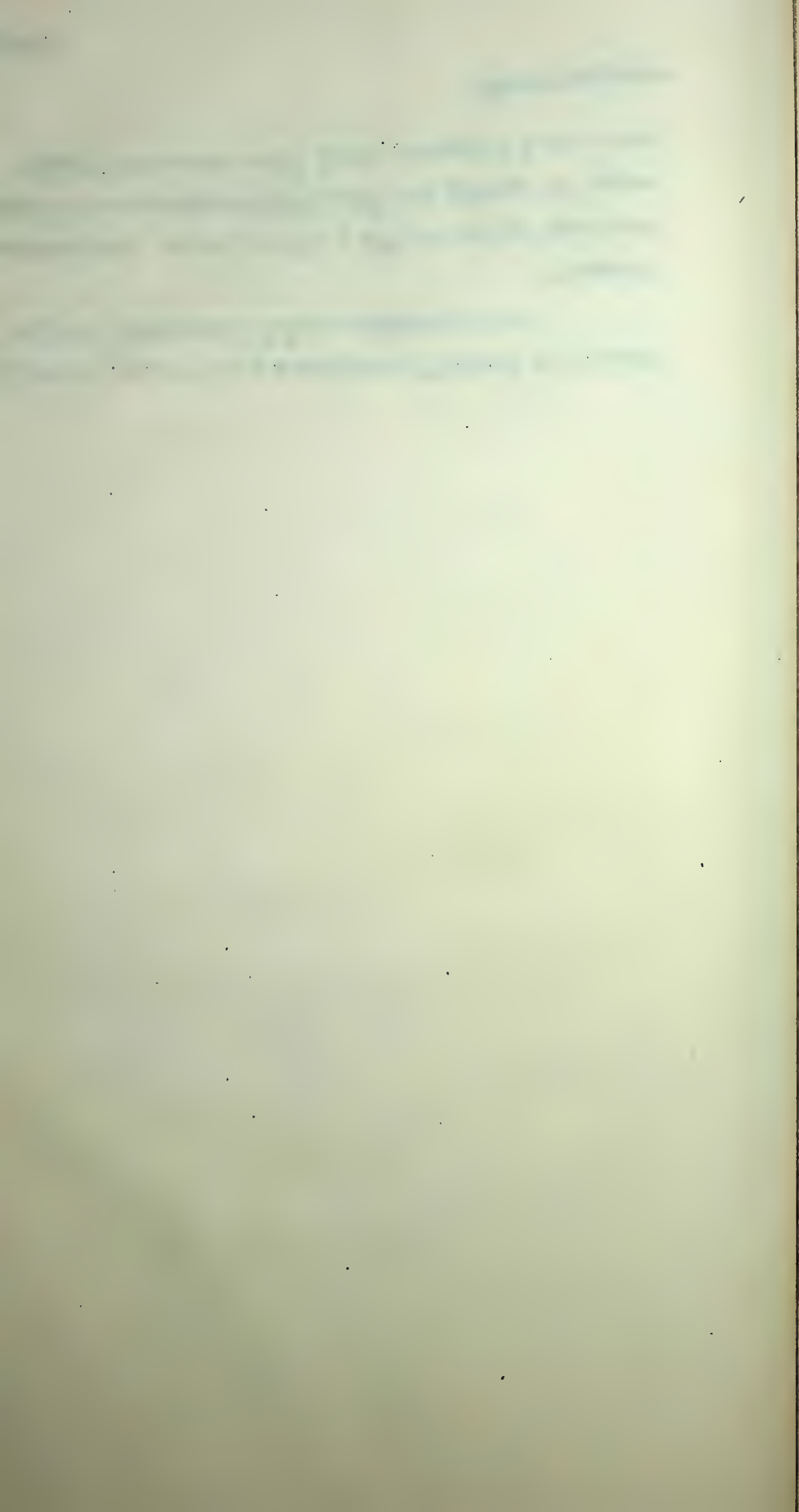
शमिता यज्ञे । तृचि सङ्ख्यन्तमेतदिति । उदाहृताभिप्रायमेतत्,
सूत्रे तु शुद्धप्रथमैकवचनान्त, सर्वासु च विभक्तिषु निपातान् प्रथमैकवचनस्याविवक्षित—

वक्त्र्यवेष्टि० वच० वणधुत्

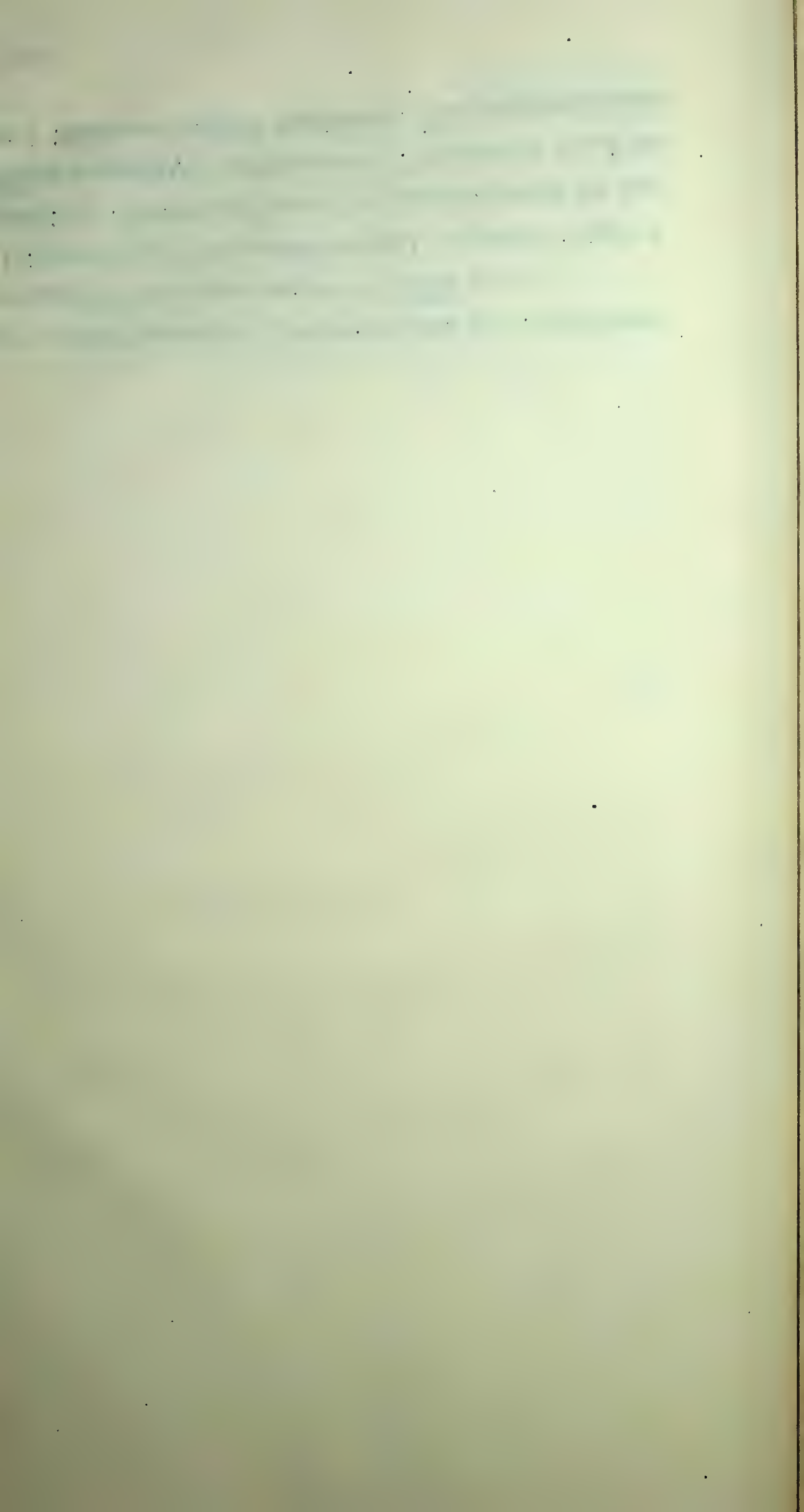
तत्त्वात् तथा च सूत्रार्थकथनसमये इडादौ तृतीति सामान्यमौक्तं, प्रयोगोपि
तथाविध एव शमितारौ यदत्र सुकृतमिति, शमितृम्यश्चैव नन्तन्निगृहितृम्यश्चेति च
शामित्रमिति तद्वितैपि भवति, सूत्रे च संबुध्यन्त विवक्षितं वैच्छमितर्यज्ञ इति
प्राप्नोति ॥

अयामन्ताल्वायैत्त्विष्णुषु । गण्डयन्त इति । गडि सेचने
घटादिः मडि पूषायाम्, जाम्यामोणादिकौ फच्, फोन्तः । स्पृहयालुरिति ।

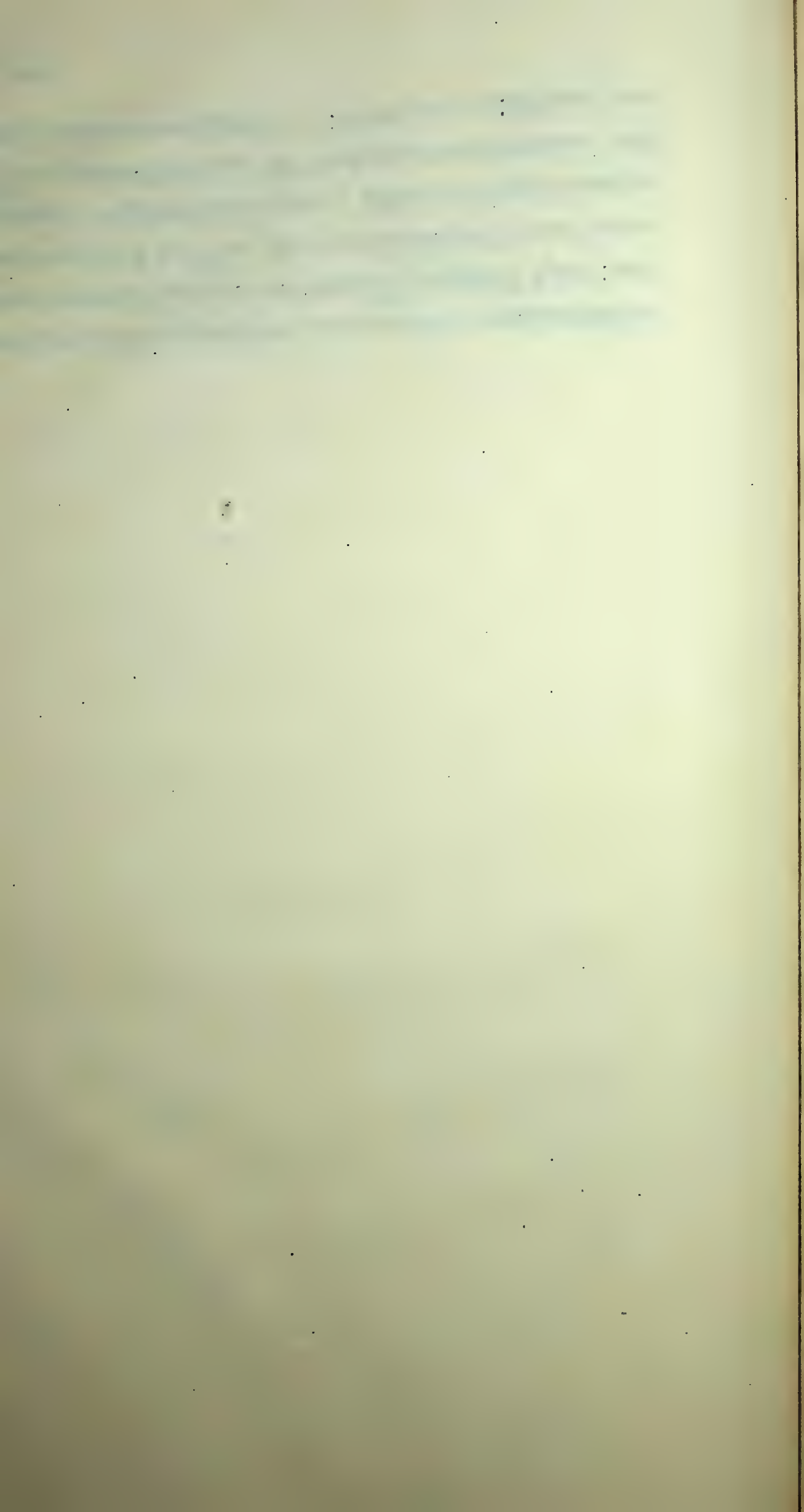

स्पृह्णिगृहीत्यादिना आलुच् । स्पृह्याय्यहति । मृदक्षि स्पृह्म्य आय्यः । स्तन-
 यित्त्वरिति । ओणादिकश्चुःच् । पारयिष्णावहति । णीश्चन्दसीति इष्णुच्
 नैति वक्तव्ये हति । णिलोपे हि प्रतिषिद्धे गुणो सत्ययादेशः सिद्धः मात्रालाघव
 च भवति । उत्तरार्थमिति । ल्यपि लघुपूर्वादित्यत्र न गुणो नाप्ययादेशः ।

ल्यपि लघुपूर्वात् । अत्र केचिदाचार्येण ल्यपि लघुपूर्वस्येति षष्ठ्या
 न्तमध्यापिताः अन्ये पचयन्त तत्राद्यपक्षो प्रशम्येत्यादौ व्यजनान्ते न स्यात् ।

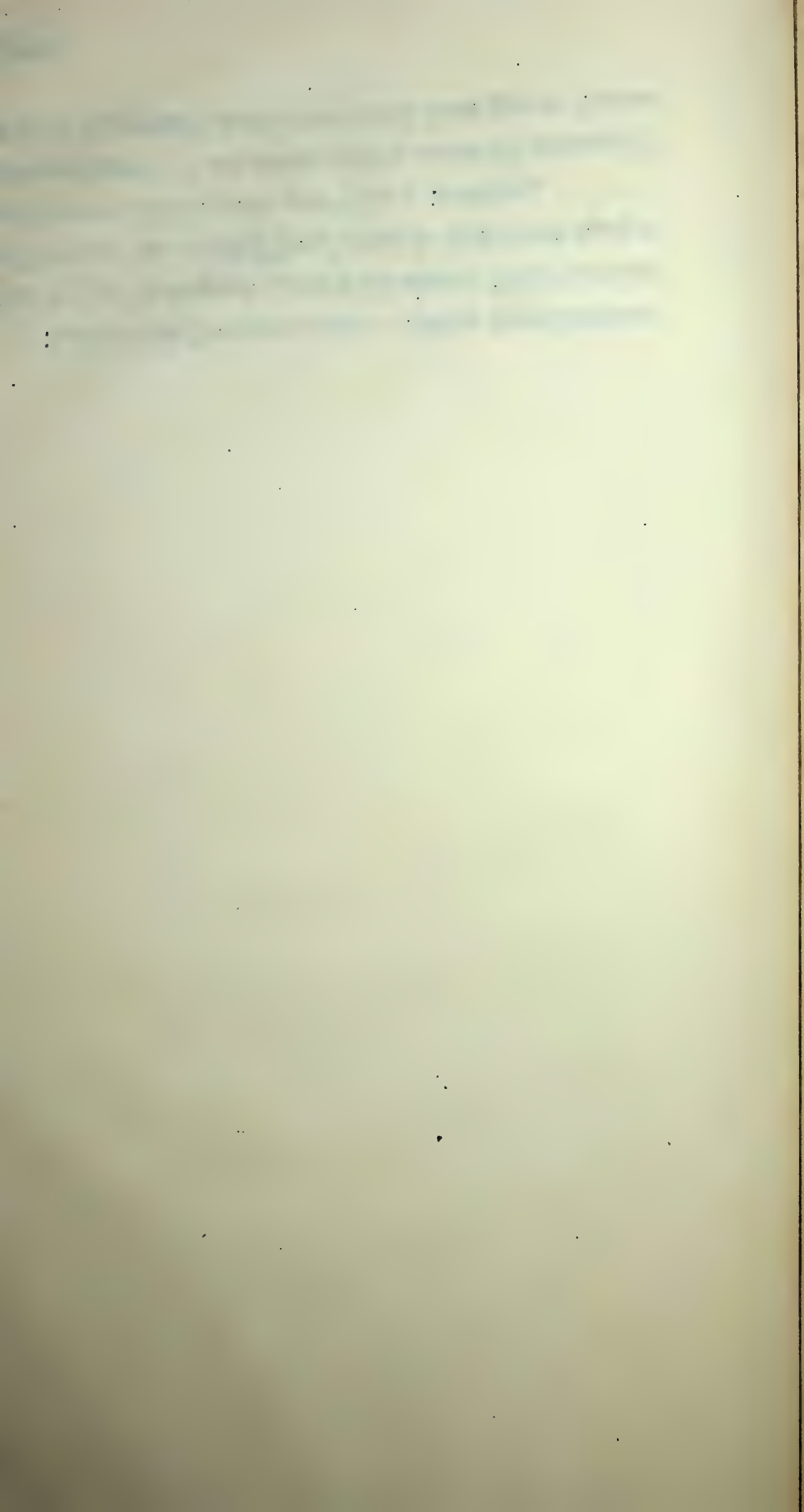

नसत्र णिलघुपूर्वः किं तर्हि व्यजनपूर्वः न चाव्यवहिते समवति व्यवहित पूर्वमात्रयुक्त
 थुक्त प्रचकाश्व सत इत्यादावतिप्रसंगश्च, क्व तर्हि ग्यात्, प्रणान्य प्रस्तनय्येत्यादौ
 यद्यप्यत्राल्लोपे कृते णिलघुपूर्वो न भवति व्यात्रयत्वादल्लोपस्यासिद्धिरपि
 नास्ति तथापि भूतपूर्वलघुपूर्वतामात्रित्यात्रैव स्यात्, तथा प्रचिकीर्ष्येत्यादावपि
 प्रसंगः सप्रति गुरुपूर्वत्वेपि भूतपूर्वगत्या, तस्माद् द्वितीय पदमात्रित्य व्याचष्टे
 लघुपूर्वादिर्णादिति । नन्वत्रापि पक्षे प्रसमय्येत्यादौ ह्रस्वादीनामसिद्धत्वादयादे

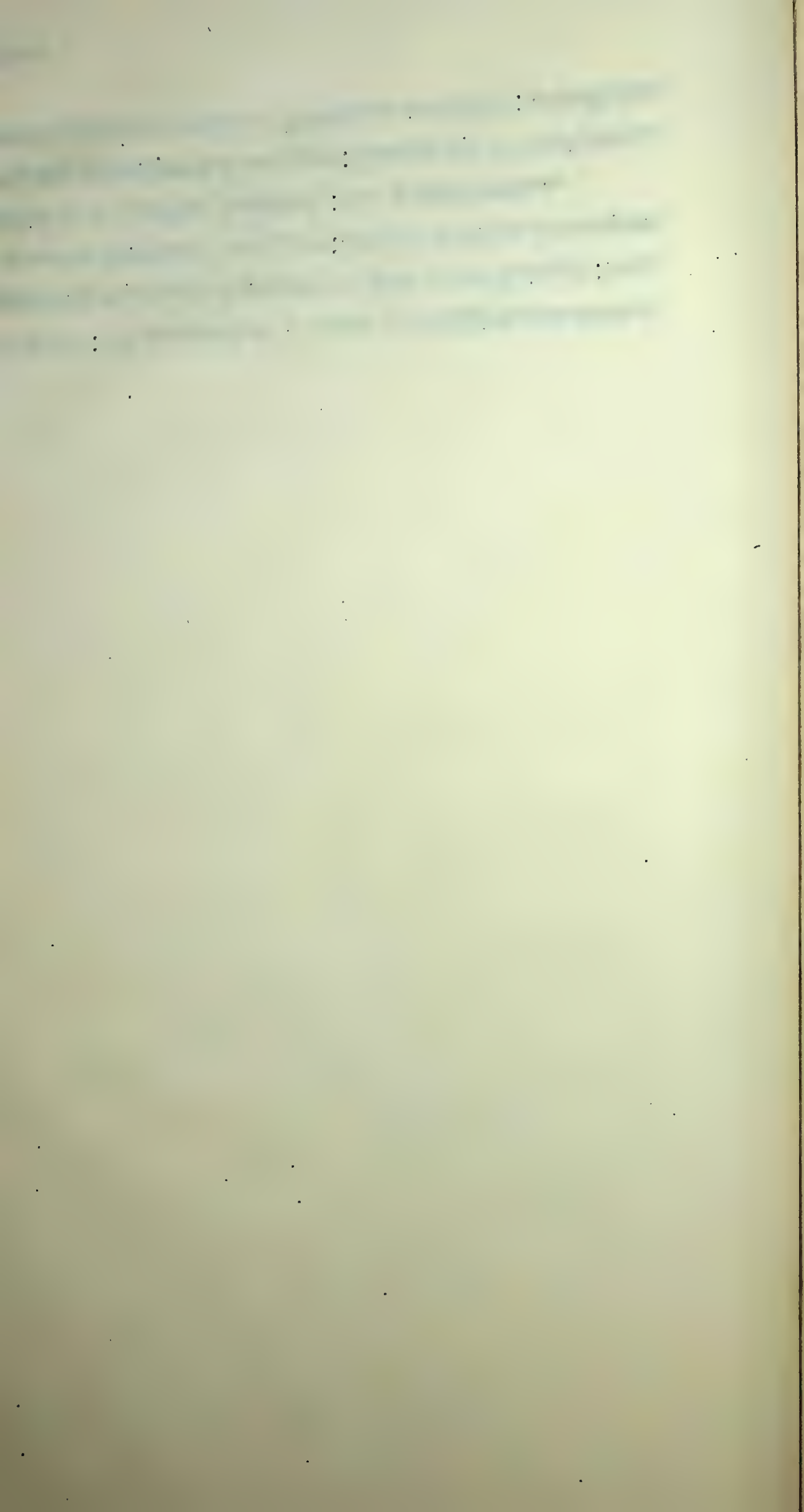
शाप्रसंगः क्व तर्हि स्यात् मृदमाचष्टइति णिचि प्रकृत्येकाजि'ति प्रकृतिमावा-
ट्टिलोपाभावे प्रमुदय्य गत इत्यादौ स्यादत आह । इत्स्वयलोपाल्लोपानामिति

विमाषायः । आप्लु लप्पने चुरादिः आप्लु व्याप्तौ स्वादिः
द्वयोरपि ग्रहणम् । इह इह अध्ययने, णिच्, क्रीड्जीनां णा वित्यात्वम्, अर्द्धि-
ह्रीत्यादिना पुक्, अध्याप्य गत इत्यत्रापि प्राप्नोति आप्लुपस्य मावात्,
तस्मात्सानुबन्धको निर्देशयः आपुलिति पठितव्यम्, आप्लुशब्दान्तरादिः

ऋकारलृकारयोःसवर्णात्त्वादत उदित्युत्त्वम्, उरण्पर इत्यत्र रप्रत्याहारगुणान्-
ल्लपरत्वं, सकारस्य संयोगान्तलोपः ततर्हि तथा पठितव्यं, नैत्याह । इडादेशस्येति ।

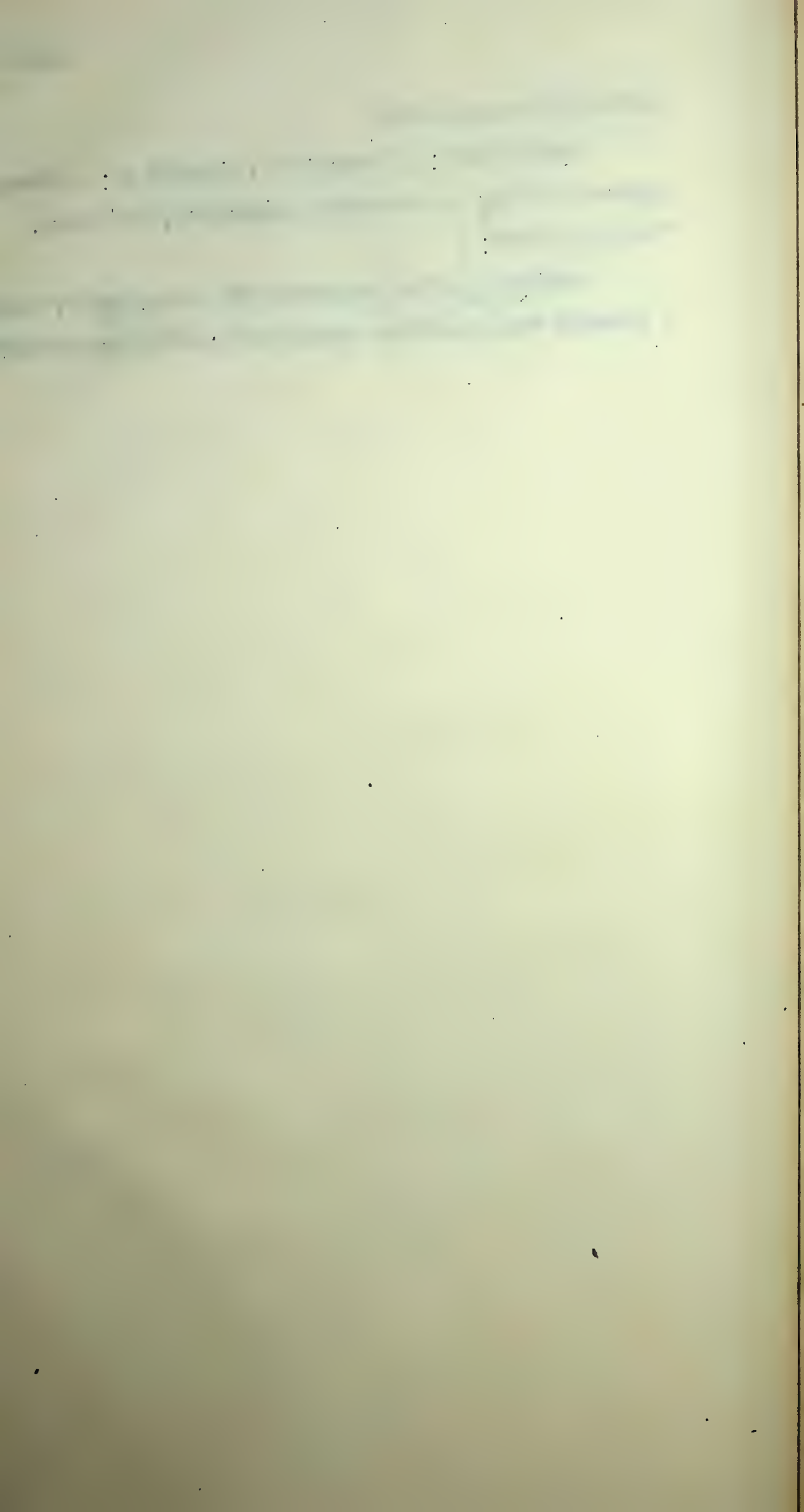
निष्ठायामस्यदर्थे । अतः कृत्यस्यार्थो मावकर्षणी इति । यद्यपि
मव्यगेयादावाप्ताव्यापात्यशब्दयोः कर्तापि पदोऽयदन्तयोर्वाच्यस्तथापि
क्षिप्यः संनिधानात्तदीयोऽयदर्थे एव पर्युदस्यते । प्रक्षीणाभिदं देवदत्तस्येति
अधिकारणावाचिनश्चेति कर्तरि षष्ठी । अधिकारणइति । कः प्रत्यय इत्यनुषंगः

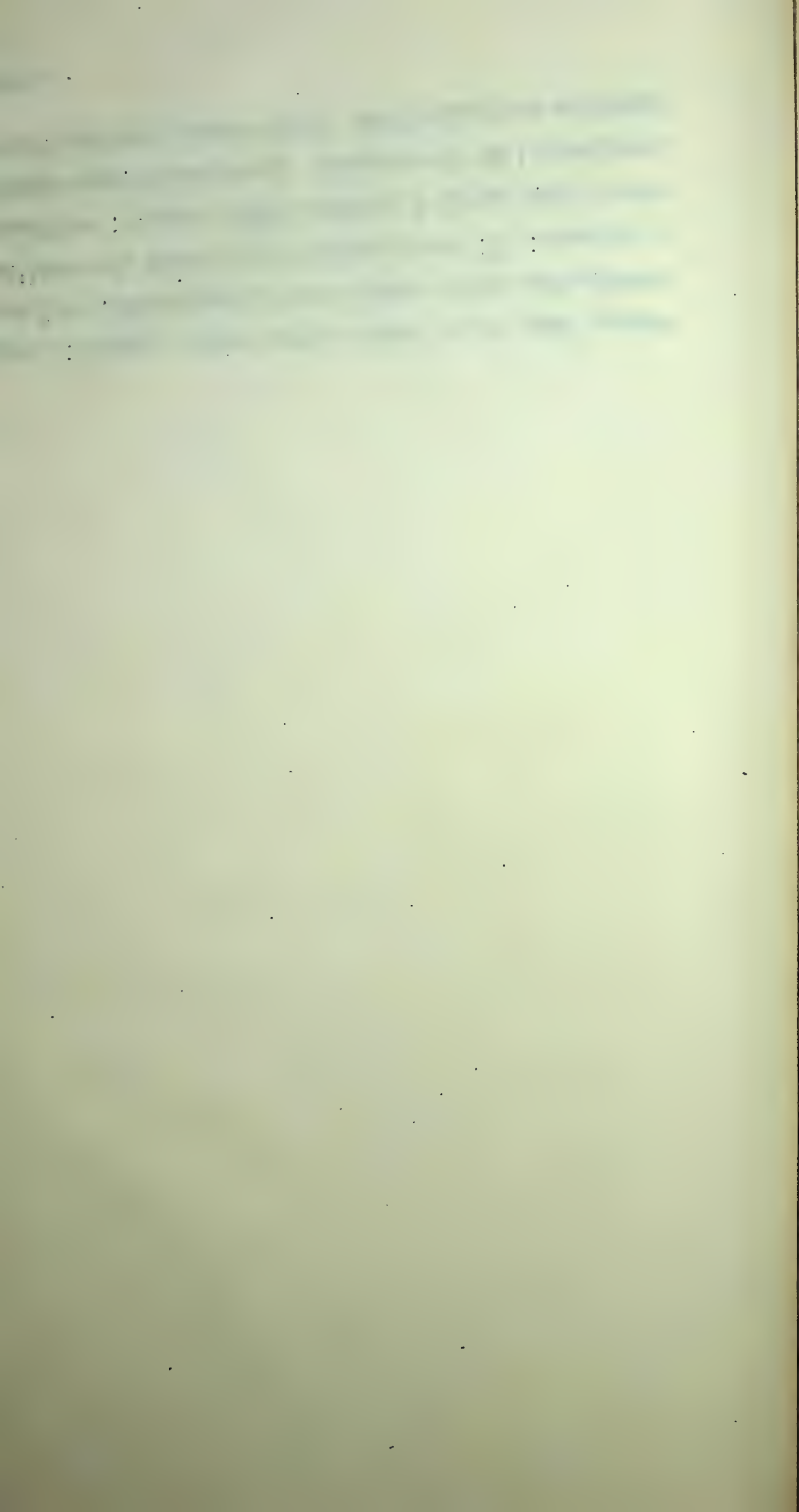
एवमक्षितमिति भावइत्यत्रापि ।

वाक्रोशदेन्ययोः । क्षितायुरिति । पूर्ववत्कर्त्तरि कः । क्षीणाकृतिः ।
अनुकम्पायामिति क्त् । प्राप्तविमर्षेयम् । अयदर्थइत्येव, क्षितं सर्वमस्य,
क्षितमस्य तपस्विनः ।

स्यसिन्सियुद्तासिष्ठा भावकर्मणोरुपदेशे ऽवकनग्रहपृष्ठां वा चिस्वदिद्
च । चिणीव चिस्वत्त्र तस्यैवेति सप्तमीसमर्थद्वितिः स्यसिन्सियुद्तासिष्ठाति

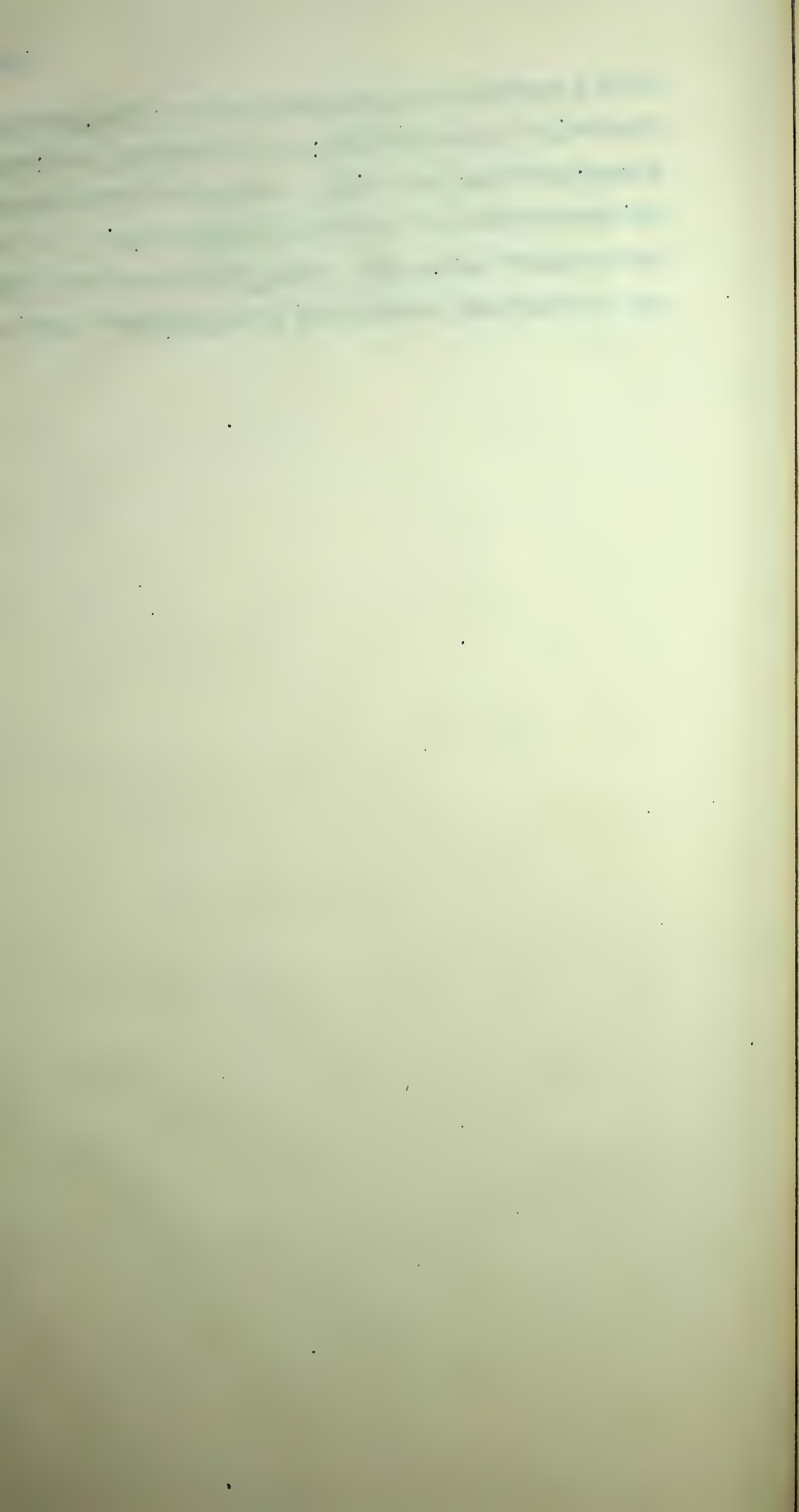

प्रतियोगिनि सप्तमीनिर्देशात्, यथा मथुरावत्पाटलिपुत्रे प्रासाद इति । भावकर्म-
विषयेष्विति । केन भावकर्मणोरिति विषयसप्तमीति दर्शयति । भावकर्मणोर्ये
स्यादयो वर्तन्ते तेष्विति तु विज्ञायमाने सीयुडेको विशेषितः स्यात्, स्यादयो
न विशेषिताः स्युः भावकर्मणोलादिशब्दाच्चत्वात्सीयुटश्च तद्भक्तत्वात्, अथ
भावकर्माभिधायी प्रत्ययो भावकर्मशब्दाभ्यामभिधीयते तदायमर्थः स्यात् भावकर्म-
वचचिनी प्रत्यये परतो ये स्यादय इति, तदा स्यादयो विशेषिताः सीयुडविशेषितः

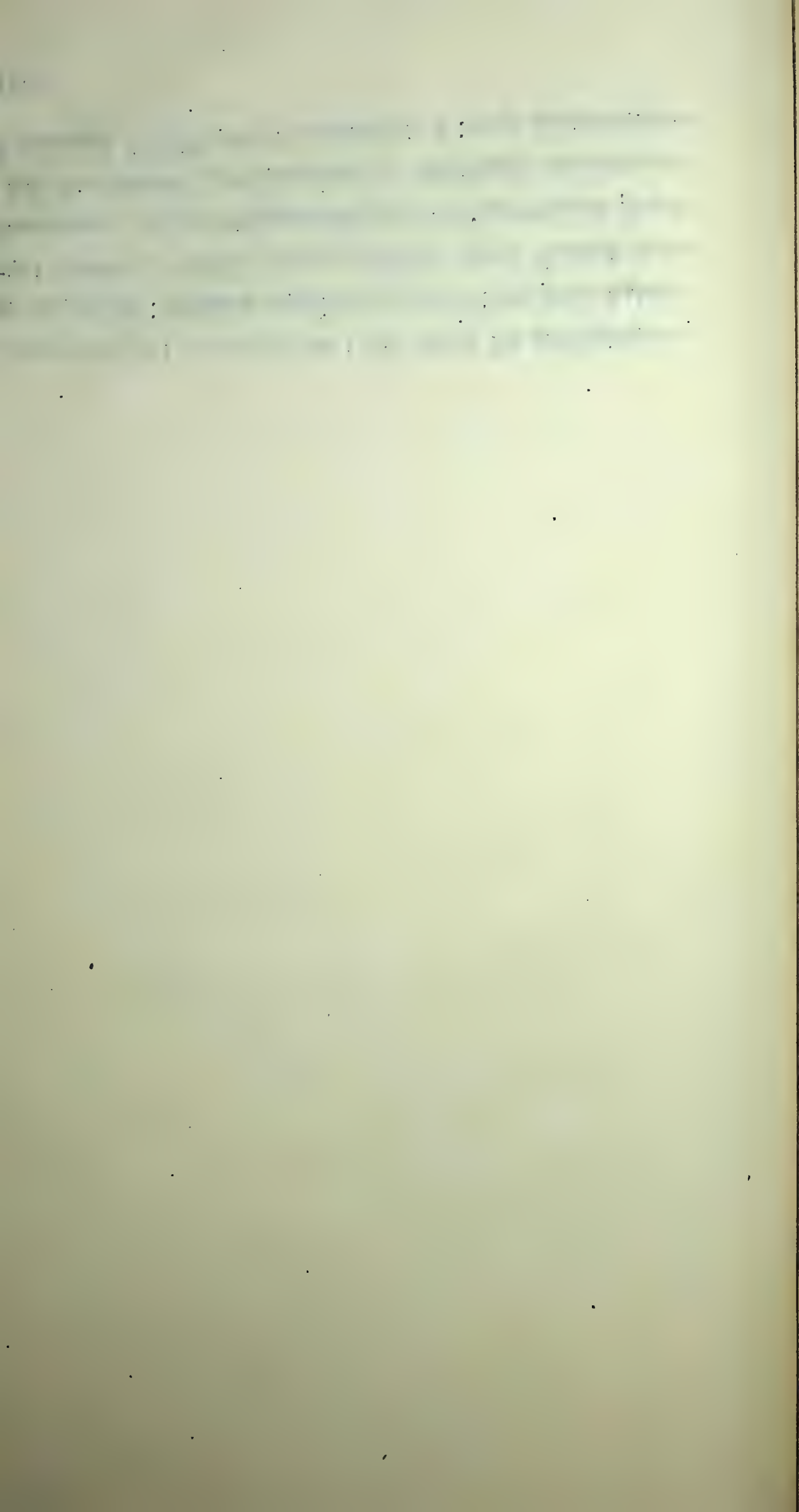

नहि तदुक्तस्य तेन सह पौर्वापर्यं सम्भवति तस्मात्सर्वानुग्रहाय विषयसप्तम्यैव युक्ता
यदा विश्वत्तदेवागमो भवतीति । चकारस्य संनियोगार्थत्वात् । कस्येति । षष्ठी-
निर्दिष्टस्यागमो भवति स्यादयश्च सप्तमीनिर्दिष्टाः ऊर्जन्मदृशापिति षष्ठी-
निर्दिष्टम्, आस्येति च वक्ते, क्तौजन्तादीनामंगानामेवागमित्वं युक्तमिति विपर्ययं
मन्यमानस्य प्रश्नः । स्यसिन्सीयुद्तासीनामेवेति । कथमित्याह । ते हि प्रकृता
इति । संनिहिता इत्यर्थः । नन्वंगमीभिः प्रकृतं योग्यविपर्ययकं च तत्राह । आस्य

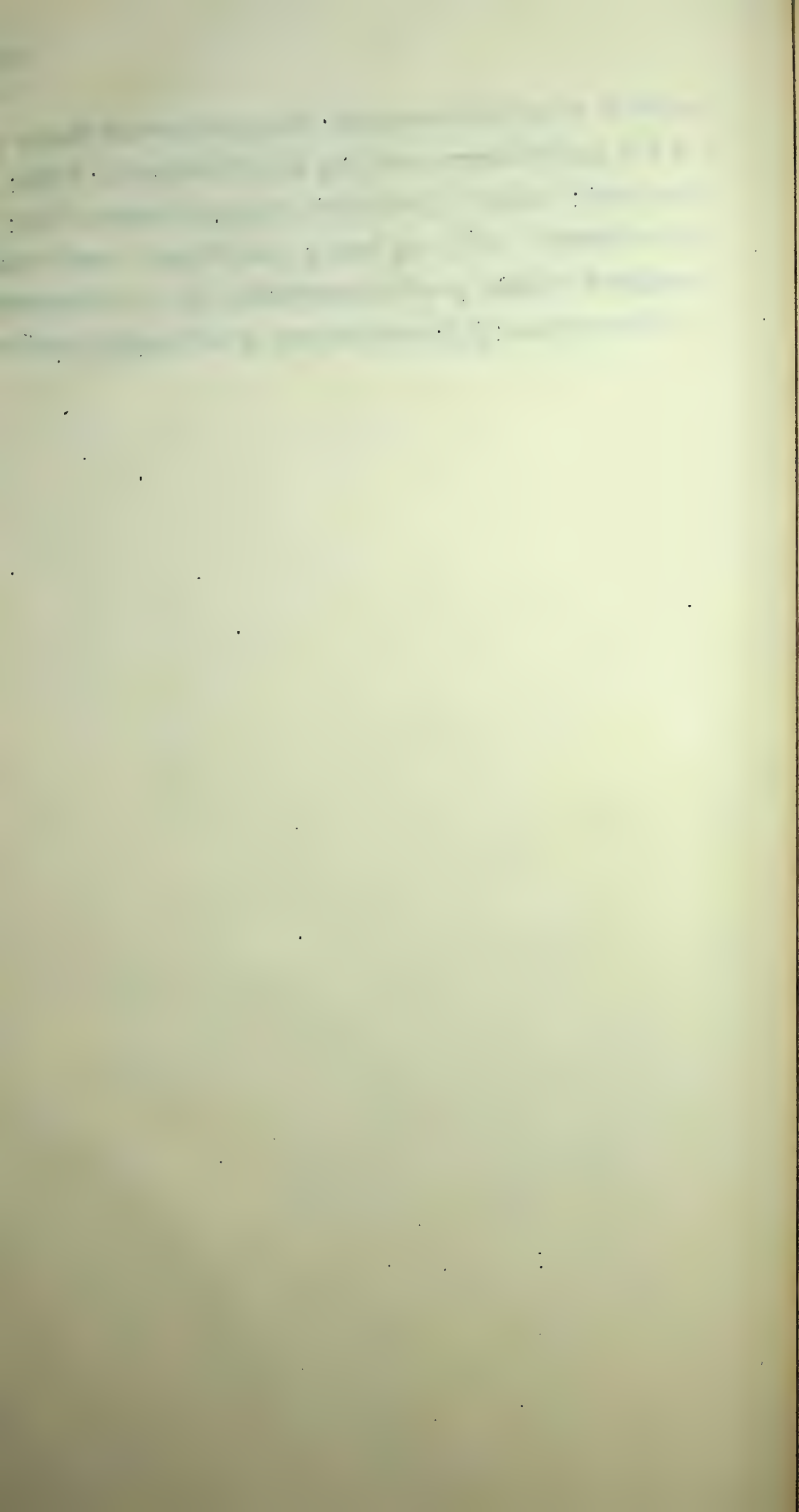
त्विति । लक्ष्यविरोधादिति । यद्वा सप्तमे योगविभागः क्रियते, वार्द्धधातुकस्येद्, परिमाणेयं, यो यावान्कश्चिदिडागमः स सर्वं वार्द्धधातुकस्येव द्रष्टव्यः तेनायम-
पीडागमः स्यादीनामेव भवति नागस्य । कानि पुनरिति । चिणि यदेवाहत्य वि-
हितं तदेवातिदिश्यते आहोस्वित् चिणि दृष्टमात्रमिति प्रश्नः । तत्र द्वितीयः
पक्षः वात्रीयतइति श्लोकेन दर्शयति । चिस्वद्दृष्टिरिति । यथा चिणि वृद्धिः
तथा स्यादिष्वपीष्यते, घानिष्यते एतदेकं प्रयोजनम्, एवमुत्तरत्रापि । प्रत्येकं संबन्धेन

यथायोगमतिदेशो योज्यः । दायिष्यतइति । आतो युक्चिण् कृतो रिति युक्
 एतच्चिण्याहृत्य विहितं, यच्च हो हन्तो णिन्नेष्विति कुत्वमधानीत्यत्र दृष्टं तदपि
 प्रयोजनं धानिष्यतइति, यच्च चिण्णामुलोदीर्घान्यतरस्यामिति दीर्घविकल्पविधानं
 तदपि प्रयोजनम्, एतदपि चिण्याहृत्य विहितं शमिष्यते शामिष्यतइति । शमे-
 णिर्णचि मित्तां इस्वः, लृटि स्ये चिण्वद्भावेन दीर्घविकल्पः णोरनिटीति णिलोपः
 नन्वनिटीत्युच्यते सेट् चायमत आह । इट् चासिद्ध इति । आ भाच्चास्त्रीये णिलोपे

कर्तव्ये आ माच्छास्त्रीयश्चिख्वदिहसिद्धः तेनानिहादित्वात्सिद्धो णिलोप इत्यर्थः
 मे इति । सूत्रकारायमाणस्य वचनम् । ननु चास्य चिख्वदिटोवकाशः येऽनिटः
 येषु क्वनोः स्यहत्यादि प्रतिपदविधानं नास्ति, दार्ढधातुकस्येत्यस्यावकाशः सैह
 योस्य विषयो न भवति, यस्तु सैहस्य च सूत्रस्य विषयस्तत्र परत्वा दार्ढधातु-
 कस्येह्वलादे रित्ययमेव प्राप्नोति, तत्कथमसिद्धत्वम् आह । नित्यश्चायमिति
 अयं चिख्वदिष्टिनित्यः कृतेऽपि वलादिलक्षणवद् प्राप्नोति, अकृतेऽपि नह्ययं वलादि-

लक्षणस्य प्रकृतत्वात् । गुणो कृतवति । परत्वान्नित्यत्वाच्च । उपदेशग्रहणाद्
 भवतीति । यद्यपि करोतिरुत्तरकालमजन्त उपदेशेत्वजन्त एव, यदि चिणि
 दृष्टमात्रस्यातिदेशो हनि णिडादेशा अपि प्राप्नुवन्ति, तेषामपि तत्र
 दृष्टत्वादत आह । आधिकारविहितमिति । आस्येति प्रकृत्य यद्विहितं चिणि
 दृष्टं तदेवातिदिश्यते, संनिहितत्वात्, न च हनिणिडामादेशा एवंविधा इति
 तेषामनतिदेशः । अत्र वार्तिकं, वधमावात्सीयुटि चिखदुमावो विप्रतिषेधेनेति,

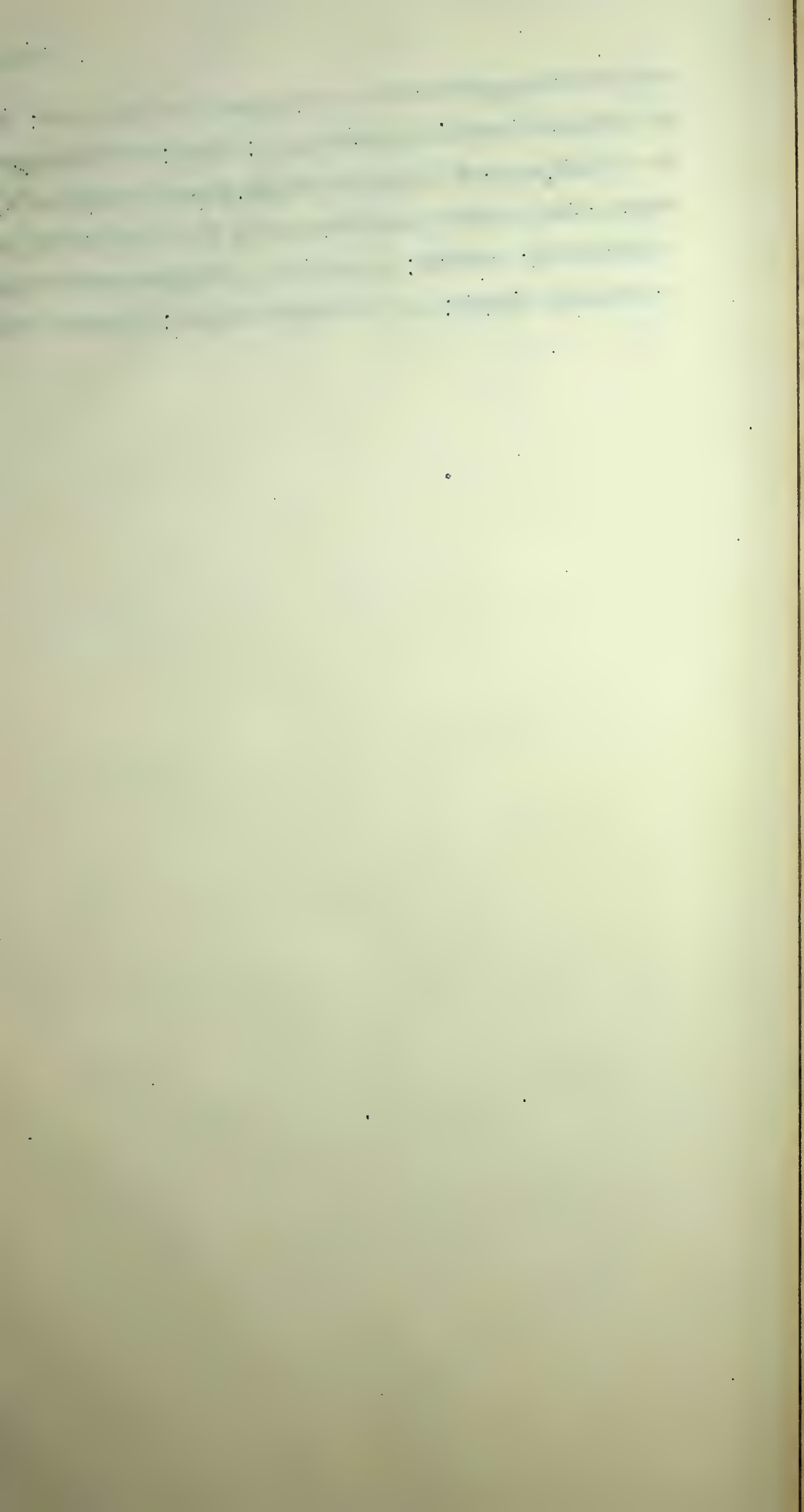
तत्रैव विषयसप्तमी मव्यादिसिद्धये ॥

दीढो युडचि कृडिति । दीढ इति पंचमीनिर्देशादिति । षष्ठ्यां
 त्वस्यां दीढ एवादितो युट् स्यात्, पंचम्यां तुभयनिर्देशे पंचमी निर्देशो बलीयानिति
 अवीति सप्तम्याः षष्ठ्यां प्रकल्पितायामजादेर्युड्भवति, सप्तमीनिर्देशस्तुत्तरार्थः
 तदादिविध्यर्थश्च । विधानसामर्थ्याच्चेति । यदि युटोसिद्धत्वेन यणादेशः स्यात्
 युड्विधानमर्थकं स्यात् । उपदिय्यइति रूपे विशेषणमावात्, न च यकारद्वयश्रवणा-

द्विशेषः, हलो यमां यमि लोप इति पदो यलोपविधानात् । न च पदो श्रुतिभेदः
 यणो मये इति द्विवचनविधानादेव सिद्धत्वात्, श्रुतिभेदोपि व्यञ्जनात्परस्यैकस्याने-
 कस्य वा यकारस्य कीदृश इति विन्त्यम् । उपदानमिति । मीनातिमिनोतिदीढा
 त्यपि चैत्यात्वं, दीढ इत्यनुबन्धनिर्देशो यद्भुकि मामूदिति ।

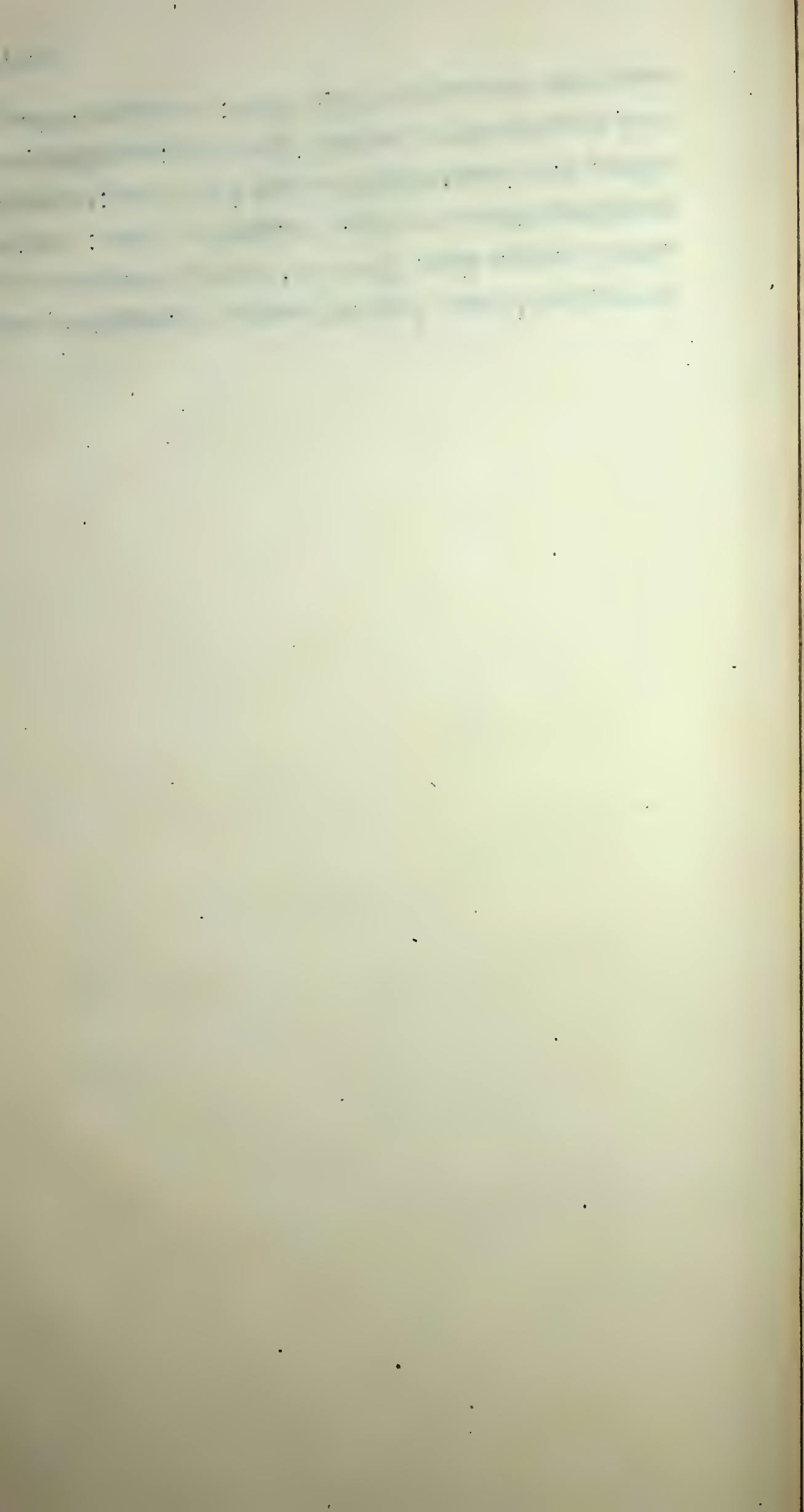
जातो लोप इति च । इहाचि कृडित्यार्द्धघातुक इति त्रयाणां प्रकृतत्वा-
 द्विशेषणविशेष्यभावे च कामचाराजामन्यतमेनानुभूतान्यतरविशेषणेनाऽनुभूतो-

मयविशेषणोनाननुभूतविशेषणेन वा इटः समुच्चयसंभवाद् द्वादश पदाः संभवन्ति
 तत्र यदि तावद्विशेषणसंबन्धात्प्रागेवाचा इटः समुच्चयः आदिप्लश्च प्रत्ययो
 वा विशेष्यते, इट्यजादौ च प्रत्ययवृत्ति विज्ञायते, तदेङ्गणमनजादयर्थं भवति, अजादे-
 रिटौऽजादिना प्रत्ययेन समुच्चयासंभवात् तदा च डिदार्ढधातुके अजादेरेव विशेषणौ
 व्यवतिष्ठेते नेटः ह्लादेरिटः कृडित्वासंभवात् आर्धधातुकत्वाद्द्वयभिवाराच्च, ततश्च
 दासीयेत्यादौ लोपप्रसंगः अथ किद्विशिष्टेनाचा समुच्चयः कृडित्यजादौ भवतीति

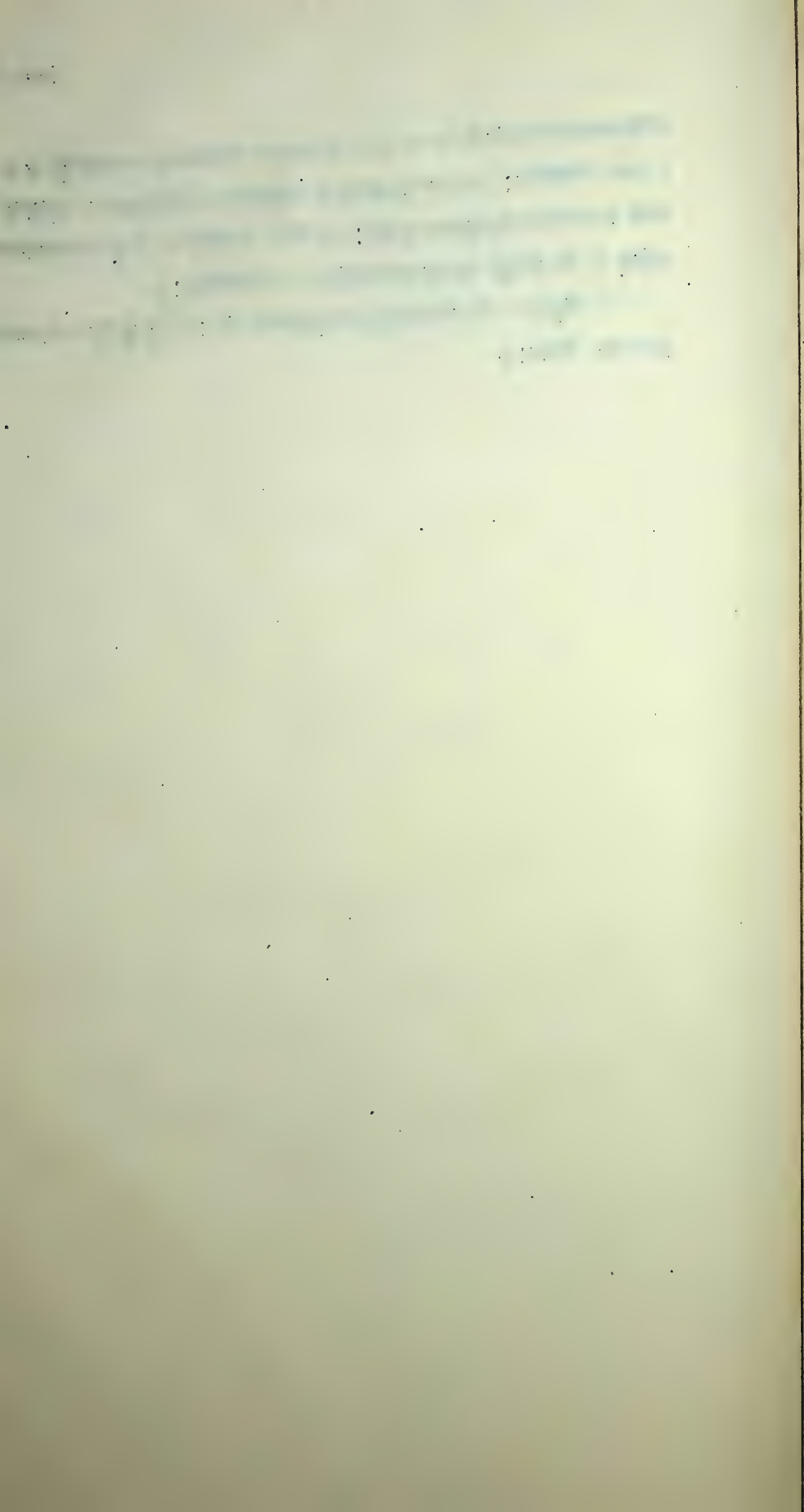
चेति, ततोऽकृडिदर्थमनजादयर्थं चैद्ग्रहणं भवति पपिथ दासीयेति, अथार्द्धधातुकविशिष्टे-
 नाचासमुच्चयस्ततोऽकृडिदर्थमनजादयर्थमनार्द्धधातुकार्थं चैद्ग्रहणं, पपिथ दासीय, व्यत्परी-
 हतीएमात्रे लोपप्रसंगः तदेवमवा समुच्चये चत्वारः पदाः एवमार्द्धधातुकेन, एवं
 कृडितेति द्वादशपदाः तयोरप्युभयविशिष्टयोस्तएव दोषा यांस्त्ववोचाम् ।
 अथाविशेषितेनार्द्धधातुकेन समुच्चयस्तदानार्द्धधातुकार्थमिद्ग्रहणमिति व्यत्परहत्यत्रैव
 प्रसंगः अथ कृडिद्विशिष्टेनार्द्धधातुकेन समुच्चयस्तदाऽकृडिदर्थमनार्द्धधातुकार्थमिद्ग्रहणं

पपिथ, व्यत्परे, अथाज्विशिष्टेनार्द्धधातुकेन समुच्चयः अजाद्यर्थमनार्द्धधातुकार्थं चेद्-
 ग्रहणं दासीय, व्यत्परे, अथाज्विशिष्टेन कृडिता समुच्चयः ततो न जाद्यर्थमकिदर्थं
 चेद्ग्रहणं दासीय, पपिथ, अथार्द्धधातुकविशिष्टेन कृडिता समुच्चयः, तदानार्द्धधातु-
 कार्थमकृडिदर्थं चेद्ग्रहणं व्यत्परे, पपिथ । तदेवमेकादशपदा दुष्टाः द्वादशः पदाः
 शिष्यते ऽ विशिष्टेन कृडिता समुच्चय इति, अत्र च पदो अच्यार्द्धधातुककृति विशेष-
 णाद्वयमविशेषाद् द्वावपि कृडिदिट्वावुप्रनिपततीति कृडिदर्थमेवेद्ग्रहणं भवति, तेन

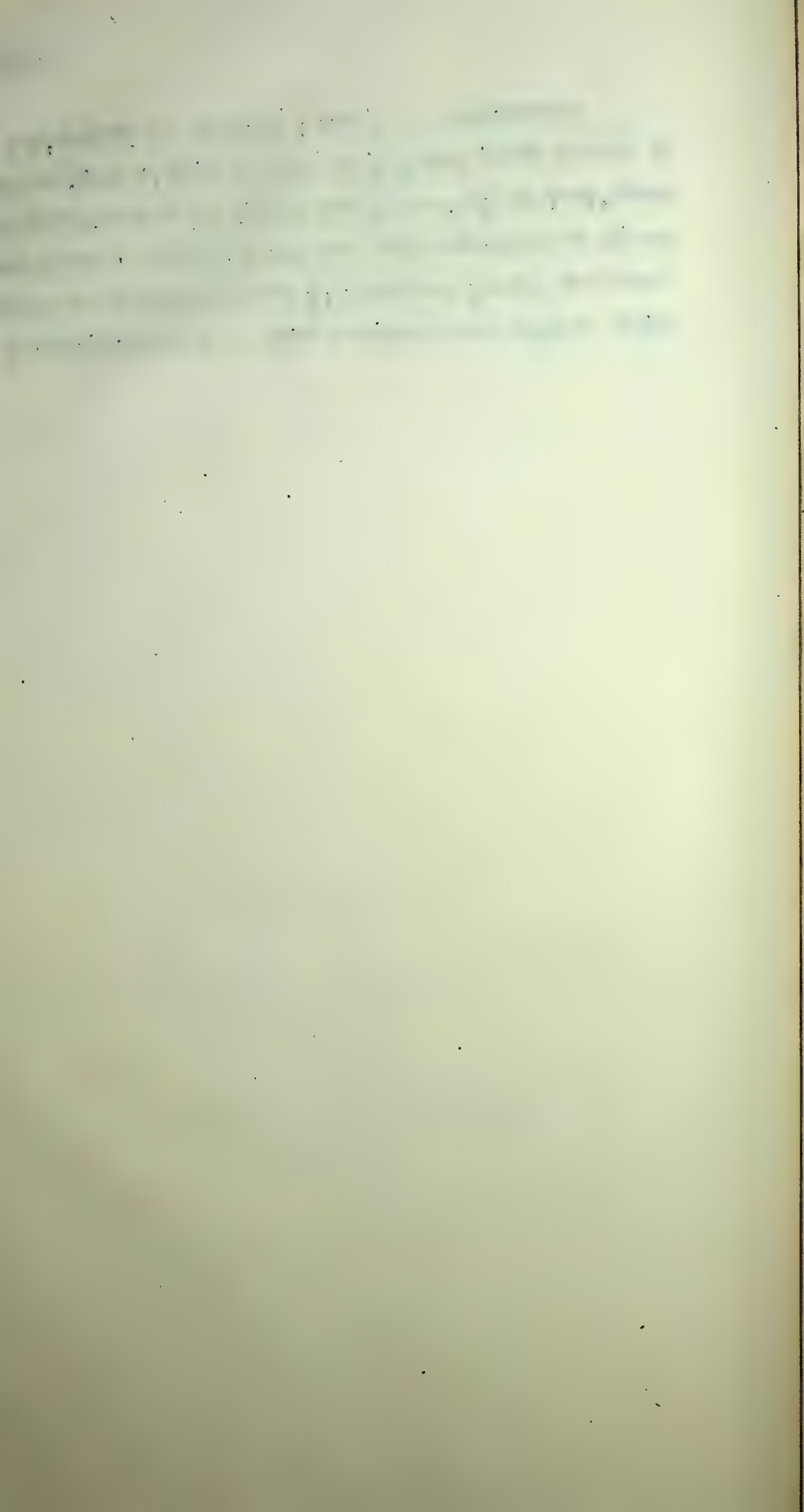

पपिथेत्यादावात्लोपो भवति दासीय व्यत्परे इत्यनजादावनार्द्धधातुके च न ऋति
 स एष निर्दोषः पक्षस्तमिममाश्रयति । इदं यजादावार्द्धधातुक इति । कृडिति
 चेति । अजादावार्द्धधातुक इत्यनुषङ्गः दासीयेति । आशिषि लिङ् उतमेव न भिद्,
 इटौत् । अत्र सीयुट इङ्मकृत्वादिटौ ऽ जादित्वाभावः ॥

इदं यति । दीर्घविधानमुत्तरार्थम्, अघ्यगीष्ट । इह तु गुणेन भवितव्यमिति
 ह्रस्व एव विधेयः ॥

धुमास्थागापाजहातिसां हलि । माग्रहणौ न मेह प्रणिदाने, माह माने
 मा मानइति सर्वेषां ग्रहणम्, एवं गा इत्यत्रापि गांगतो, गे शब्दो, गा स्तुतो
 कन्दसि, इणो गा लुडि, इएवदिक इति वक्तव्यं, गाह लिटीति, सर्वेषां गारूपाणां
 ग्रहणं० गामादाग्रहणेष्वविशेष इति वचनात् । जुहोतीति । ओहाक् त्यागे ।
 जिहातेरिति । ओहाह गतावित्यस्य । मृतामिदित्यम्यासस्येत्वे सति जहातीति
 निर्देशो नोपपद्यते । कामं हागित्यपि निर्देशेन भवति जिहातेः प्रसंगस्तथा तु न

कृतमित्येव । एतदेवेत्यादि । यथा चैतज्ज्ञाप्तां तथा जनसनसनामित्यत्रौक्तम् ।

ईत्वे वकारप्रतिषेधः वकारस्य निमित्तभावेन प्रतिषेधो वकारप्रतिषेधः वकारा-
दावीत्वं न भवतीत्यर्थः । वातो मनिक्वनिक्वनिपश्च । घृतं पिबन्ति घृतपावान्
वसां वसापावानः क्वनिपीत्वं न भवति, पीवरी पीवरीत्यत्र त्वोणादिकपीत्वं
ध्याप्योवां संप्रसारणं, तथा च स्थः क चैत्यत्र किमपि ईत्वाभाव उदाहृतः ।

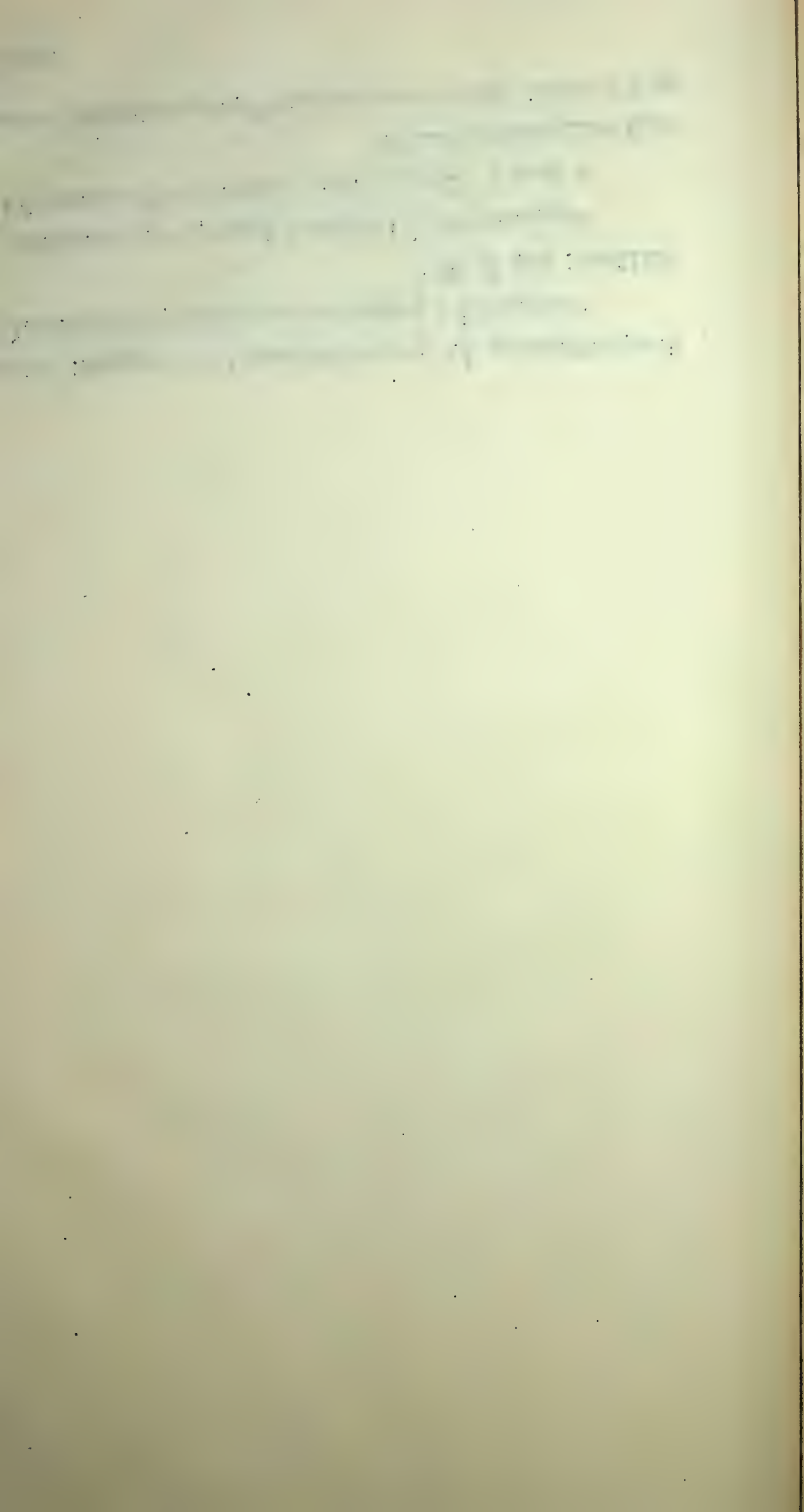
वान्यस्य संयोगादेः । सूक्ष्मादिति । अन्यस्य ग्रहणौऽक्रियमाणौ पूर्वयोगौऽ

इयेषु सावकाशः अयमपि ग्लायदित्यादिषु, स्वेयादित्यनौमयप्रसंगे परत्वादयमेव
विधि स्यादित्यन्यस्य ग्रहणम् ॥

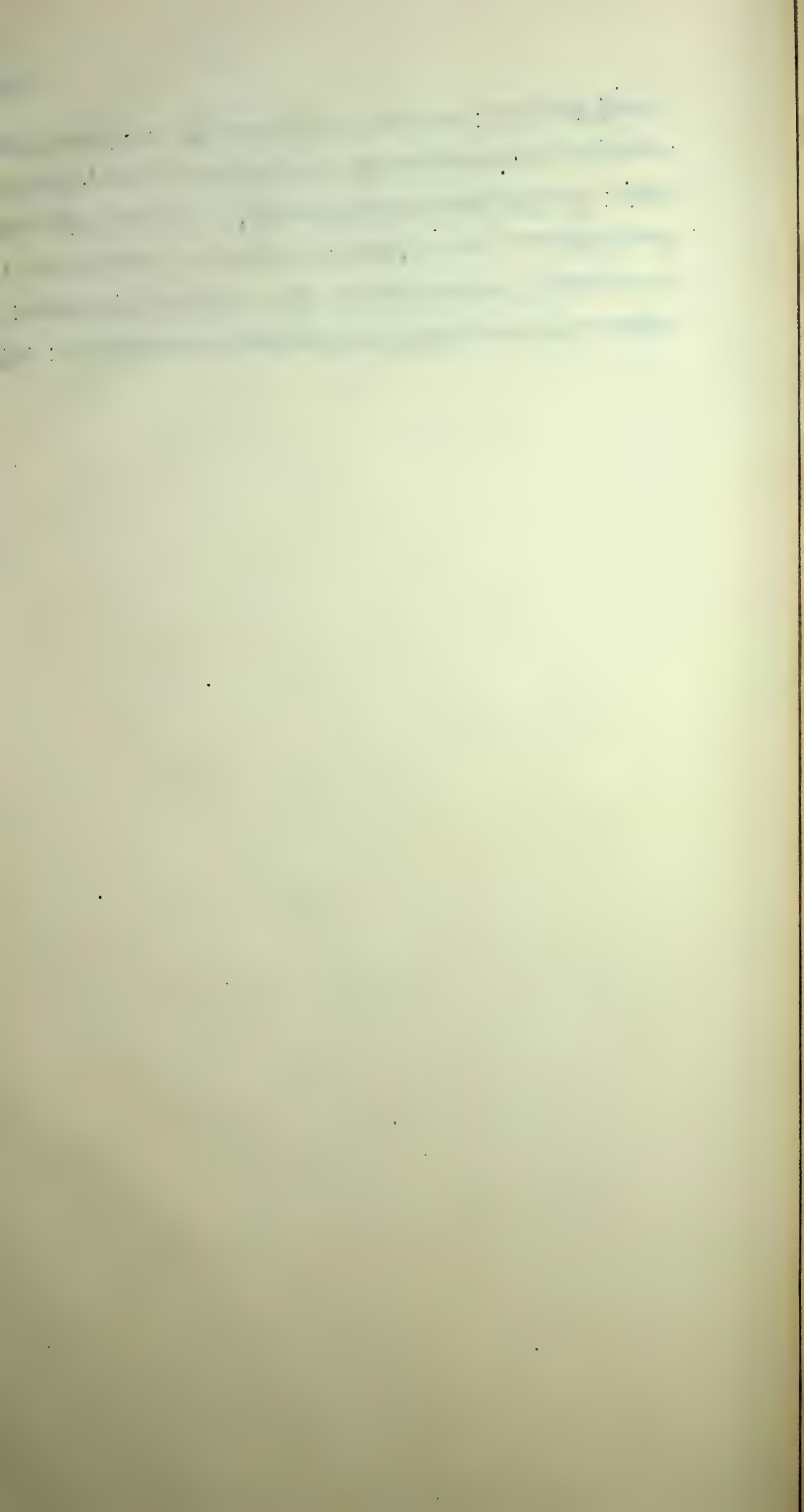
न त्वयपि । यदुक्तमिति । ईत्वं न त्वनन्तरमेत्वम्, प्राप्त्यभावात् ।

मयोरिदन्यतरस्याम् । अपमित्येति । उदीचां माढौ व्यतीहारइति
कृवाप्रत्ययः इत्वे कृते तुक् ॥

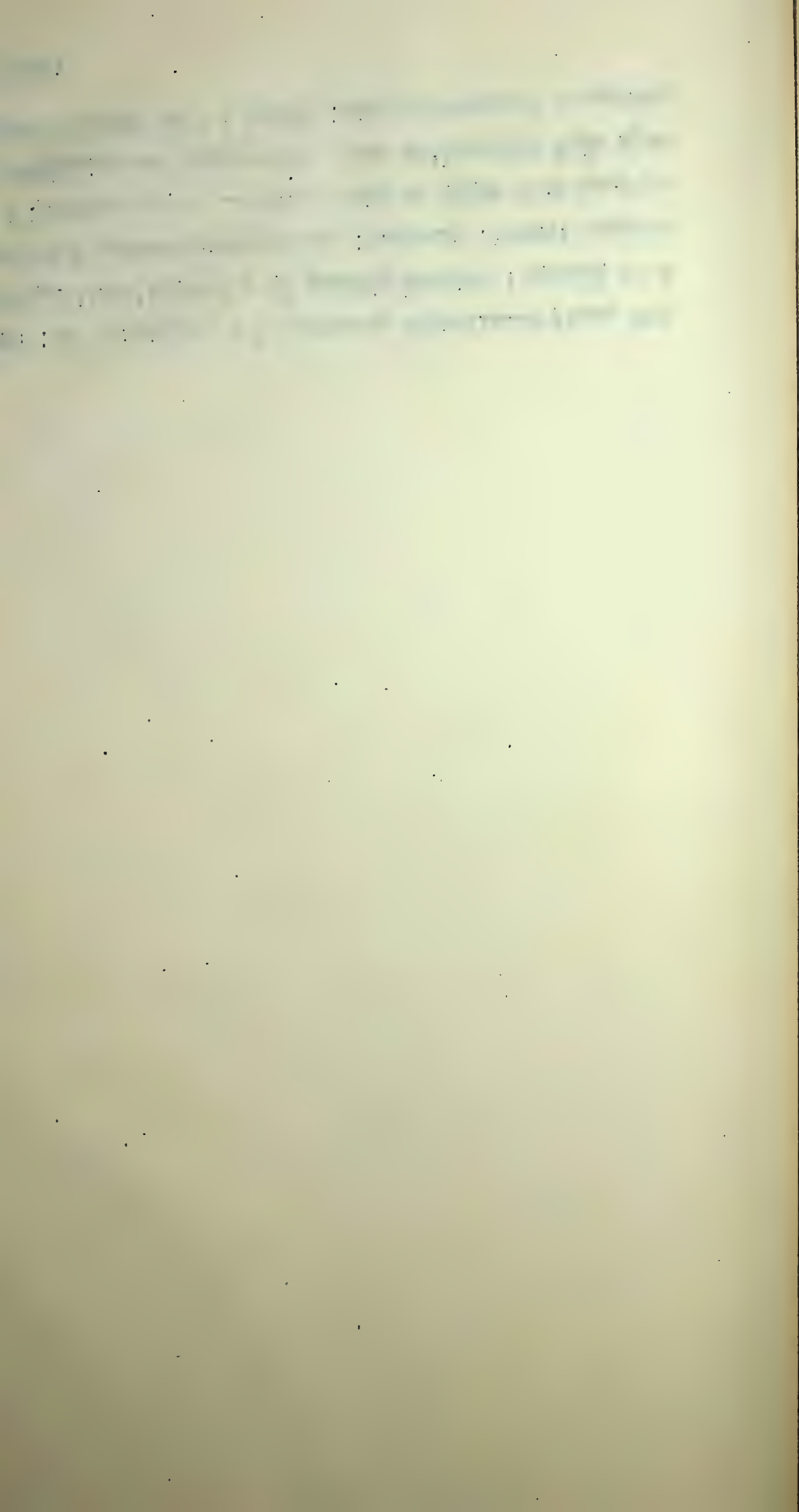
आडजादीनाम् । ऐज्यतेत्यादौ यजिष्विहीनां ह्लादित्वादाण् न
प्राप्नोति, संप्रसारणे कृते । जादित्वाद्भविष्यति, परत्वात्लादेशेभ्यः प्रागटा

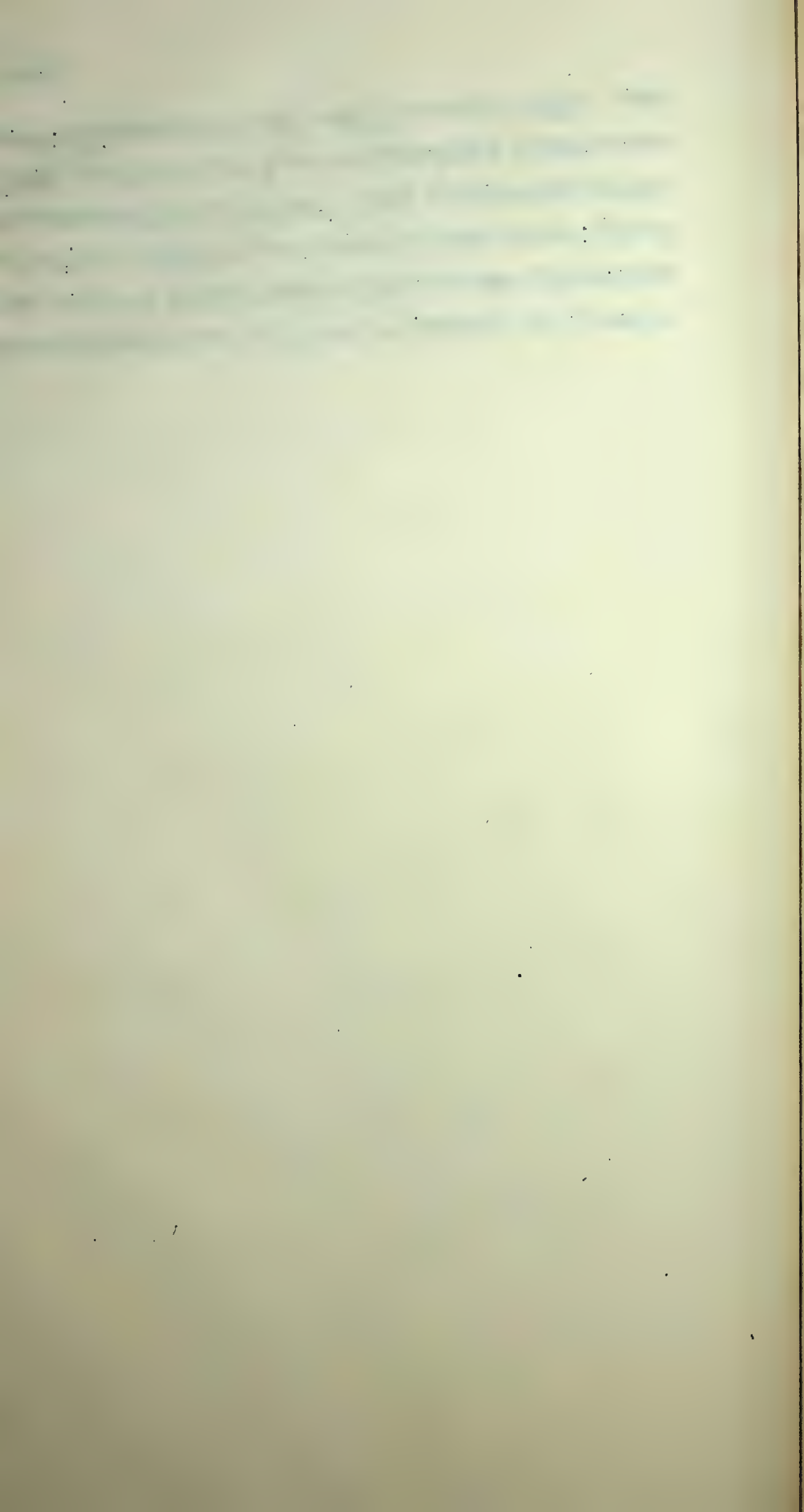
वेतव्यं, ततो लादेशः ततो यका, ततः संप्रसारणेन, क्त आह । इहेति । लादेश-
 त्यान्तरंगत्वं लकारमात्रापेक्षितत्वात् । अहागमस्तु लकारविशेषमंगं चापेक्षतइति
 बहिरंगः कृताकृतप्रसंगित्वाद्धिकरणस्य नित्यत्वं, नन्वहागमोपि कृतेपि विकरणं
 प्राप्नोत्यकृतेपीति नित्य एव, ततश्च परत्वादहागम एव प्राप्नोति, तत्राह । शब्दा-
 न्तरप्राप्तेरिति । शब्दान्तरप्राप्तिमेव दर्शयति । कृते हीति । अस्याहागमः कृते
 विकरणो विकरणान्तमंगमकृते तु धातुमात्रमित्यस्ति शब्दान्तरप्राप्तिः । ननु

विकरणोऽपि शब्दान्तरमाप्तेरनित्यः । तथाहि । स कृते ऽडागमे तदादर्धाती-
भवति ऋतेतु धातुमात्रात्, क्त वाह । शब्दान्तरस्येति । षष्ठीनिर्दिष्टस्य
यद्विधीयते आगम आदेशो वा तत्रैषा परिभाषा न पंचमीनिर्देशइत्यर्थः । नित्य-
त्वादेवेति । एवकारः पौनर्वचनिकः नित्यत्वादडागमं बाधतइति पूर्वमुक्तमत्रापि
स एव हेतुरिति । अडागमस्तु संप्रसारणे कृते न प्राप्नोति, बाटा, बाधितत्वात्
यस्य निमित्तं लक्षणान्तरेण विहन्यतइति तु न सार्वत्रिकमिति भावः । अयं योगः

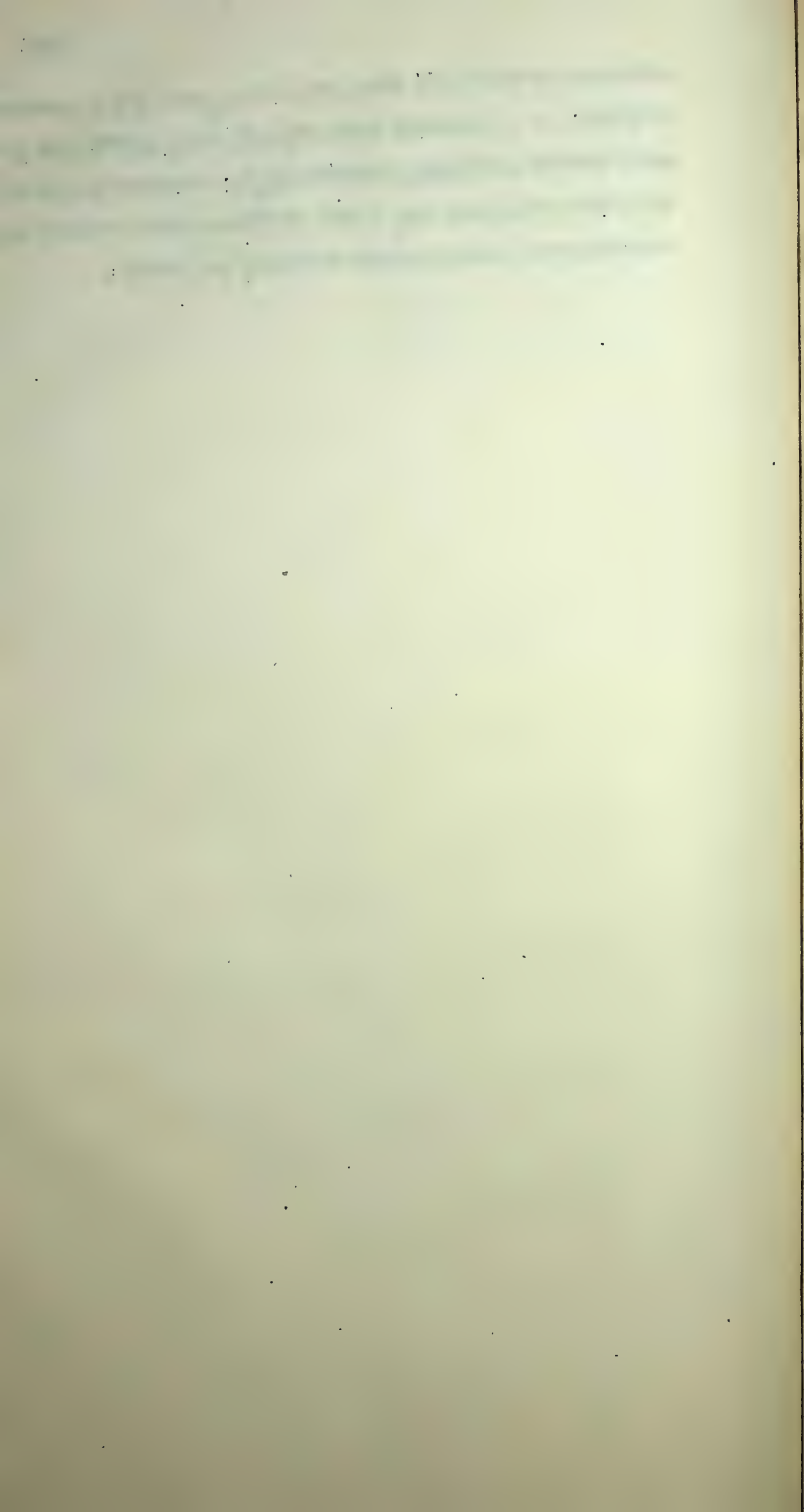

शक्यो कर्तुम् । अजादीनामपि पूर्वध्वनेन कहेवास्तु, कथमाटश्चेति वृद्धिः कटश्चेति
 वदयामि, इहापि तर्हि प्राप्नोति क्काषीत् क्वीति वक्तै, एवमपि स्वप्तेर्ह
 सिप्, अंगार्यालवयोरिति सिपो ऽ द्, रुत्वं, हशि चेत्युत्त्वम्, अस्वपोऽसन्नित्यत्र
 वृद्धिप्रसंगः अजादौ धातौ वृद्धि वदयामि तर्हि धाताविति वक्तव्यं, न वक्तव्यं,
 यदेतदुपसर्गादिति धाताविति तत्पूर्वत्रापकृष्यते, कटश्चेत्यत्र ककारस्तस्यैव विधेः
 समुच्चयार्थः कटो विध्यन्तरं बाधित्वा वृद्धिरेव यथा स्यात्तेनाटिटदित्यादौ

परमप्यतो गुणो पररूपं वायित्वा वृद्धिरेव भवति, यथा सिद्धान्तैःपि, औसीयत्
 आंकारीयत् उस्पपदान्तात्, ओमाढोश्चेति पररूपं न भवति, उत्तरार्थं तत्साद्विवनं
 छन्दस्यपि दृश्यते सुरुचो वेन आवः अट एवात्र छान्दसं दीर्घत्वं भविष्यति, पुरुषो
 नारक इति, यथा आसन्नित्यत्रापि लावस्थायामेवाटि कृते अक्षुल इतिस्थिते
 अटश्चेति वृद्धिश्च प्राप्नोति लादेशश्च, तत्रान्तरंगत्वात् लादेशः वृद्धिर्लक्ष्यं च
 निमित्तमपेक्षते, कृते लादेशे वृद्धिश्च प्राप्नोति शनसोरलोपश्च, तत्रान्तरंगत्वाद्वृद्धिः

नानाश्रयत्वाच्च वाणादिगं क्लीय इति नास्ति, कृतायां वृद्धौ तपरकरणादाकारस्य
लोपाभावः इह च आयन्निति हणो लङि ञटि ञक्, ञटश्चेति वृद्धि प्राप्नोति
हणो यणिति यणादेशश्च, तत्रान्तरंगत्वाद्वृद्धिः नानाश्रयत्वाच्च वाणादिगं
क्लीय इति नास्ति, हणो यण् एरिति योगविभागादिवर्णान्तस्येणो यण्-
विधानादेकारस्य तदभावादायादेशे सिद्धमिष्टम् । अत्र श्लोको ॥

अजादीनामटा सिद्धं वृद्धयर्थमिति चेदटः ।

अस्वपोहसतीत्यत्र घातो वृद्धिमटः स्मरेत् ॥

पररूपं गुणोनाट औमाडोरुसि तत्समम् ।

कन्दोर्थं बहुलं दीर्घं हणास्त्योरन्तरंगतः ॥

इति ।

न माह योगे । यद्वयमनन्तरस्याट एव प्रतिषेधः स्यात्तत्संयुक्तमेव
प्रतिषेधं कुर्यात् आहजादीनाममाहयोगइति, असंयुज्य तु प्रतिषेधात्सर्वस्य

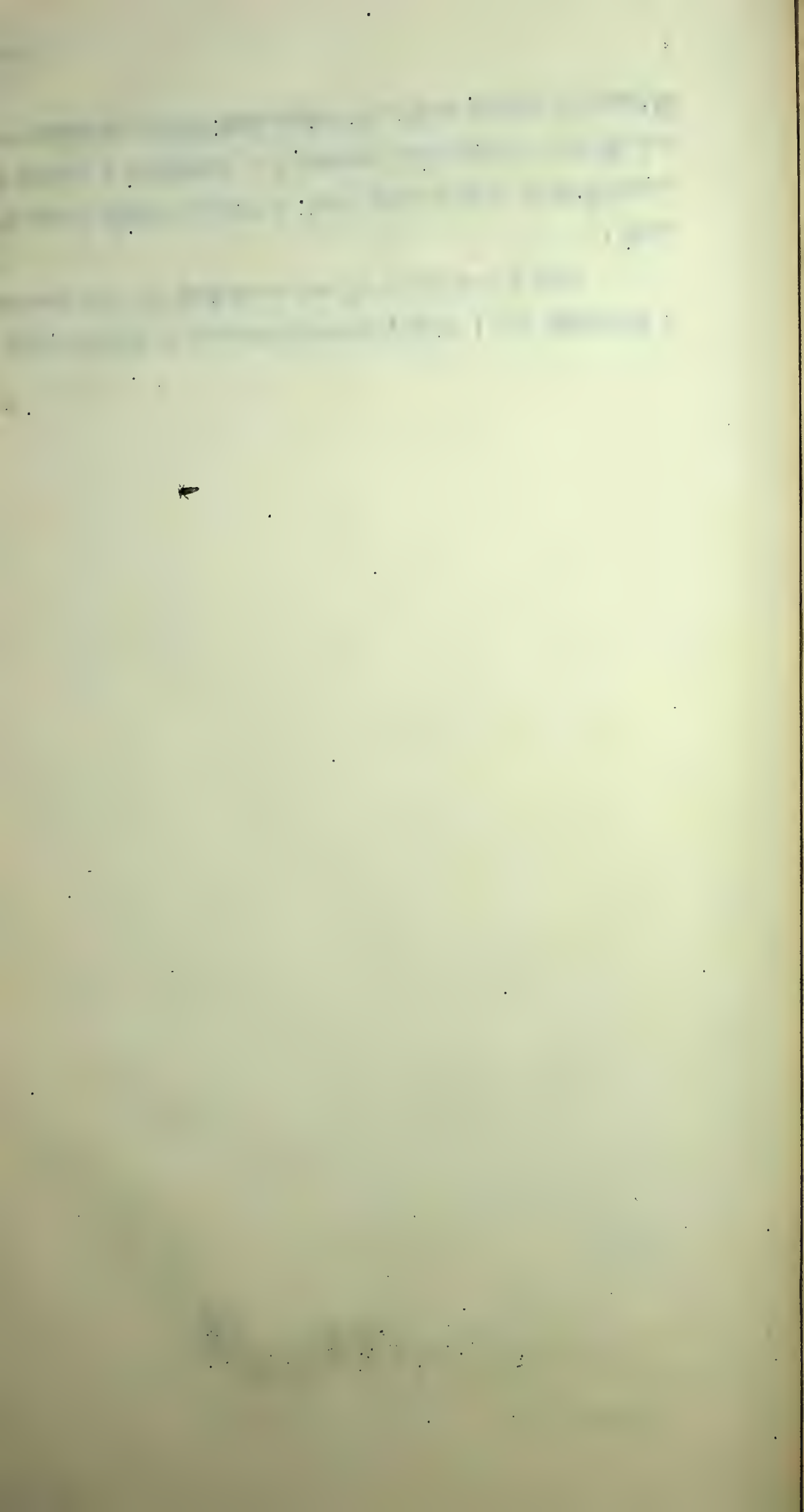

प्राकरणिकस्य प्रतिषेधो विज्ञायतइत्याह । लुङ्लुङ्लुङ् यदुक्तं तत्र ऋतीति ।
तत्र लृङ उदाहरणं न प्रदर्शितं माङ्योगे तदसंभावात्, ङिदिशिष्टस्योपादानमस्म-
दादेशो यो माशब्दस्त्वामौ द्वितीयाया इति तद्योगे प्रतिषेधो माभूत्, सुखिनं
मा अकाशीदिति, अथ कथं मा वालियथमत्वगाः स्वच्छन्दमनुवर्हिन्ते न शास्त्र-
मृषयः किल ॥

बहुलं छन्दस्यमाङ्योगेऽपि । मा वः क्षेत्र इति । वः युष्माकं क्षेत्रे
मायायां परबीजानि परेषां वीयाणि मा वाष्पुःउप्तानि मा भून् वयेःकर्मणि

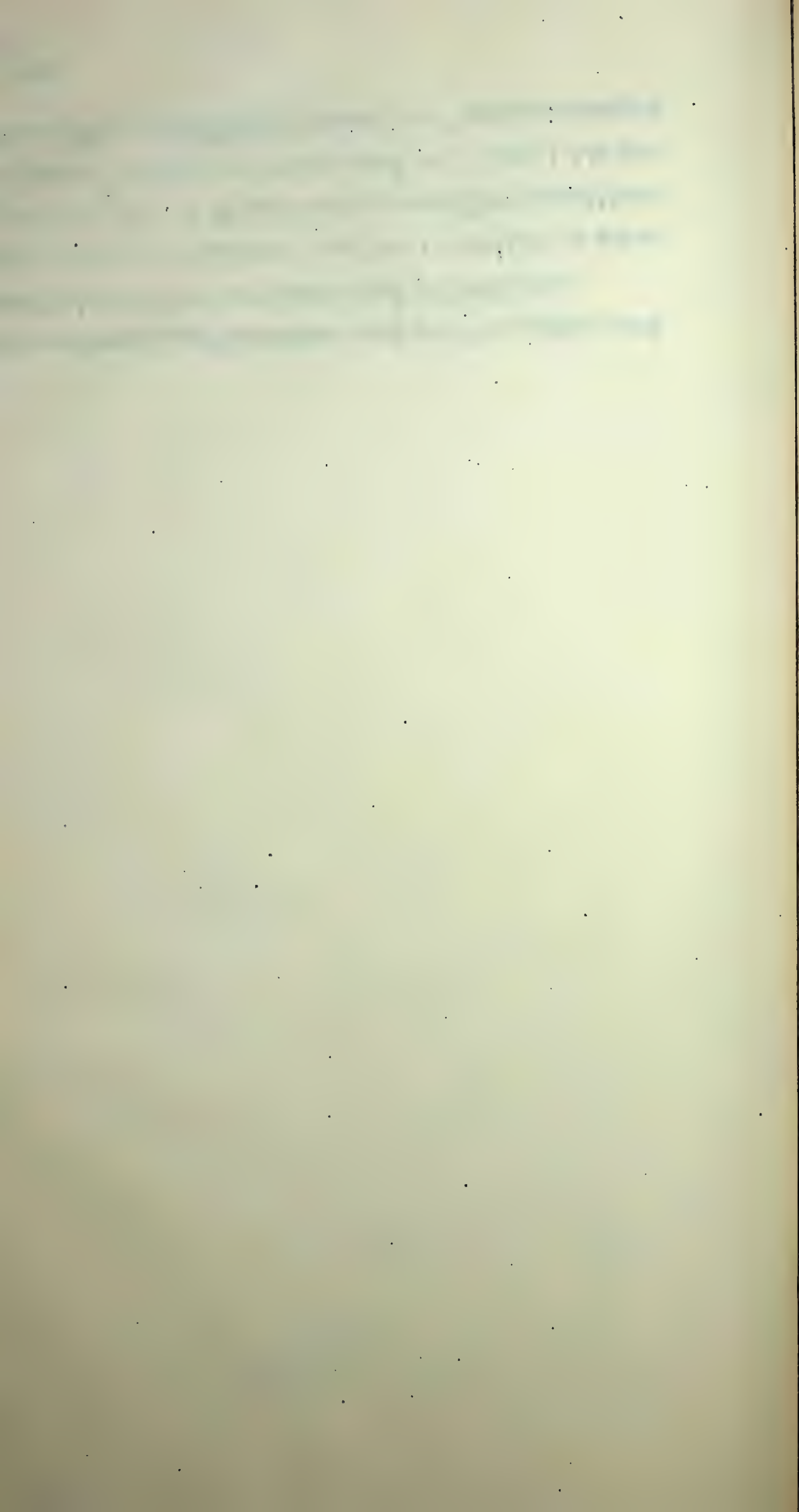
लुङ्, व्यत्ययेन परस्मैपदं केजुंस्, सिच्, वदन्नेति वृद्धिः क्वचित्तु माङ् योगेऽपि भवति
 इति प्रकृत्यावाप्सुरिति पठ्यते तथाध्ययनं तु न क्वचिद्दृष्टम् । अमित्या इति ।
 भिदेस्थास्, फलो फलीति सिचौ लोपः । आवरिति । पूर्वसूत्रे वृत्तावेव व्युत्पा-
 दितम् ।

हरयो रे । दघ इति । ननु चात्र परत्वादेमावे कृते अजादित्वादात्तलोपो
 न प्राप्नोत्यत आह । धातौ रेमावस्यासिद्धत्वादिति । नन्वेवमपि रेमावे कृते

तस्यैवेडागमः प्राप्नोति, न च रेभावस्य वैयर्थ्यं, कृष्णप्रभृतिष्वनित्यं चरितार्थत्वादि-
 त्यत आह । अत्रेति । कथं पुनर्लाङ्गणिकस्य तस्य हरशब्दस्य रेशब्दस्य रेभावो
 भवति, कथं वा स्वप्रवृत्तिमपेक्ष्य तस्मिन्निडागमे कृते पुनः स्वयं प्रवर्तमानस्यात्मात्रय-
 दोषो न भवति, तत्राह । तदर्थं चेति । द्विवचननिर्देशाद् दोषद्वयं न भवतीत्यर्थः ।

अचि श्नुधातुभुवां य्वोरियद्वुवडौ । इश्च उश्च य्वू, तयोय्वो, इस्वयोरिदं
 ग्रहणं दीर्घयोरपि तु कार्यं भवति सवर्णग्रहणात्, य्वोरितिवर्णग्रहणात्ताभ्यां

शन्वादीनां तदन्तविधिः तत्र निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्तीत्येवान्त्यस्य सिद्धे-
 र्ङकारो विस्पष्टार्थः । आप्नुवन्तीत्यादि । यत्संयोगपूर्वमेकाच् तदिहोदाहरणम्,
 अन्यत्र हुशुवोः सार्वधातुके सरनेकाच् इति यणा भाव्यं, लुवतुरित्यादिकं तु
 भवत्येव, ओःसुपीति वचनात् । इयदुवद्व्यामिति । गुणवृद्धयोरेकाशः चैता गौः
 इयदुवद्वोरेकाशः चिद्विद्यतुर्लुवतुः चयनं चायकः लवणं लावक इत्यत्रोमयप्रसंगे
 विप्रतिषेधः । तनुवमिति । अघातुत्वादप्राप्तउवद् विधीयते । तन्वमिति । वा

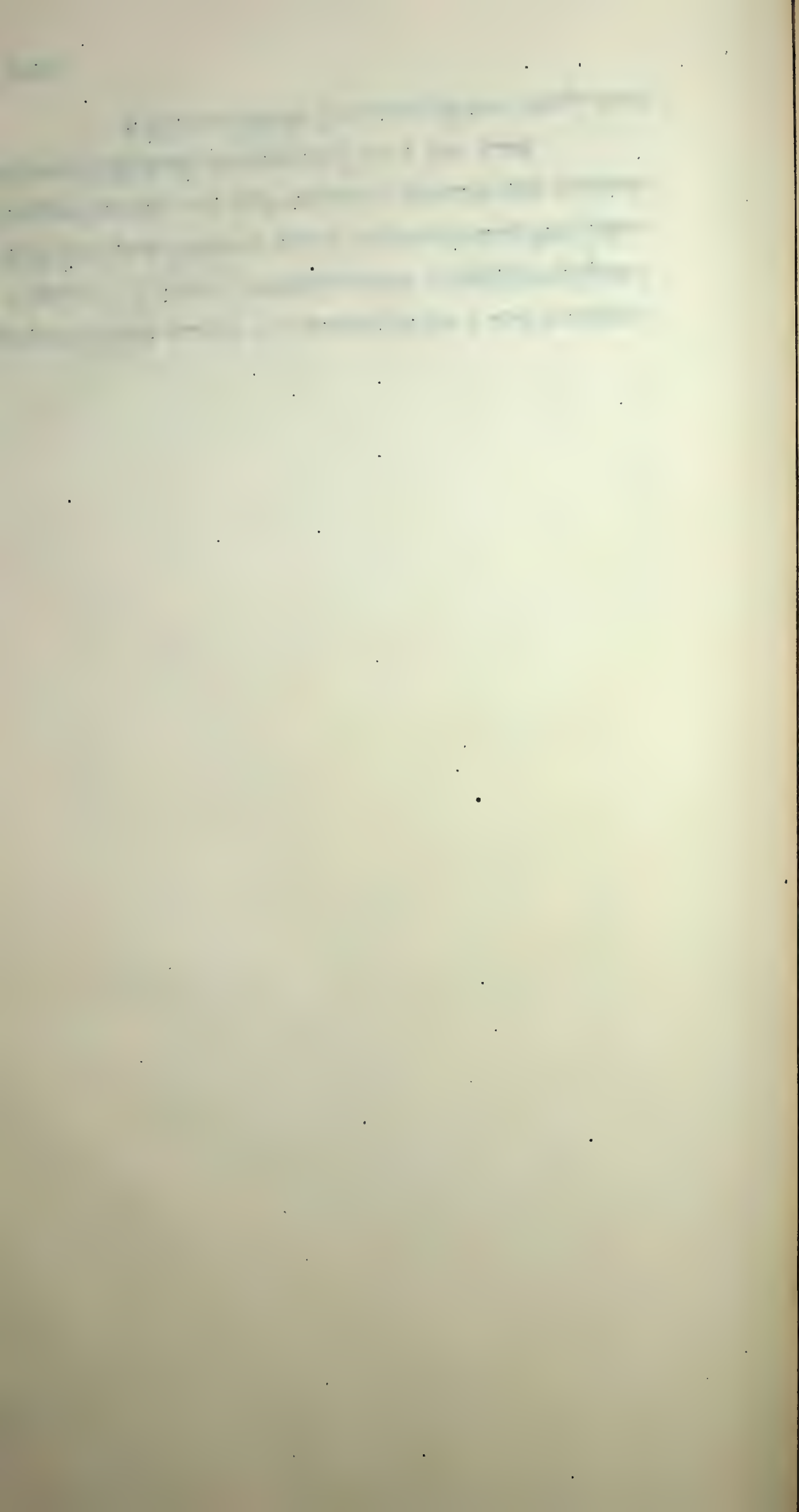
कन्दसीत्यभि पूर्वत्वाभावे यण् । विष्वमिति । विषुव इति । सत्सुद्विषेति
 क्विप् । अत्र नित्यमोः सुपीत्यनेन यण् प्राप्तः स्वर्गादिषु यजुर्वेदहयबुवडौ,
 बह्वृचे यण् ।

अप्यासस्यासवर्णो । पूर्वमंगस्याजादौ प्रत्यये विधानादिदमारप्यते ।
 ह्येषेति । अत्र गुणस्य स्थानिवद्भावविषये यद्ब्रुव्यं तद्द्विर्वचनेवीत्यत्रोक्तम् ।

स्त्रियाः । स्त्री इत्येतस्येति । स्त्रीप्रत्यन्तानां स्त्र्यर्थवृज्वां शब्दस्य
 ग्रहणं न भवति, आनद्याः कुमार्या वयसी त्यादिनिर्देशात् । उत्तरार्थमिति ।

उत्तरत्र स्त्रिया एवानुवृत्तिर्यथा स्यात् शुधातुमुवा मामूत् ॥

इणी यण् । अत्र सूत्रार्थकथनानन्तरं क्वचित्पठ्यते, अन्तरंगत्वादिकौ
यणाचीति सिद्धे समानाश्रये वाणादिगं बलीय इति ज्ञापनार्थं वचनमिति,
तदयुक्तं, इयडादेशापवादोयमिति वदयति तत्कथमियडविषये यण् प्रवृत्तौ ।
इयडादेशापवादोयमिति । इयडादेशस्यैवाप्रवाद इत्यर्थः । कुत इत्याह ।
मध्येपवादा इति । एवं सति यदिष्टं सिद्धं तदक्षयति । गुणवृद्धिप्यामिति ।

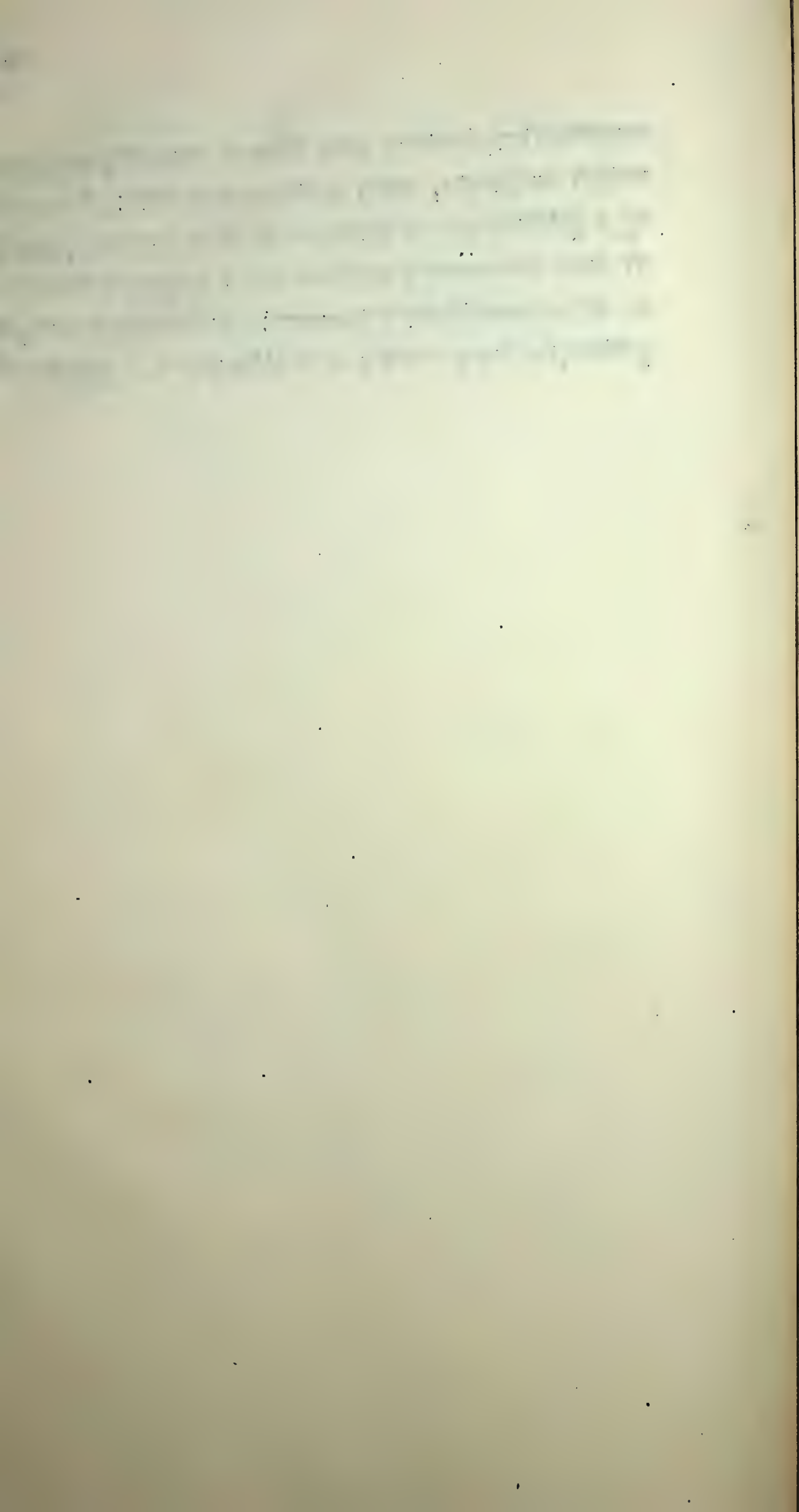

यदि तु नाप्राप्ते विध्यन्तरे आरम्भात्सर्वमेव विध्यन्तरं यण् बाधेत गुण-
वृद्धिविषयैपि स्यात् । अथेणौ नैत्येव कस्मान्नोक्तम्, इयडादेशे हि प्रतिषिद्धे
इको यणचोत्येव यण् मविष्यति, अहो सूक्ष्मदर्शी देवानांप्रियः यदिदमपि न
दृष्टुं ईयिव, ईयिम् कर्मणि ईयिरे, अत्रेयडि प्रतिषिद्धे सर्वणीदीर्घः स्यात्
स्यात्, तस्माद्यणोव विधेयः ॥

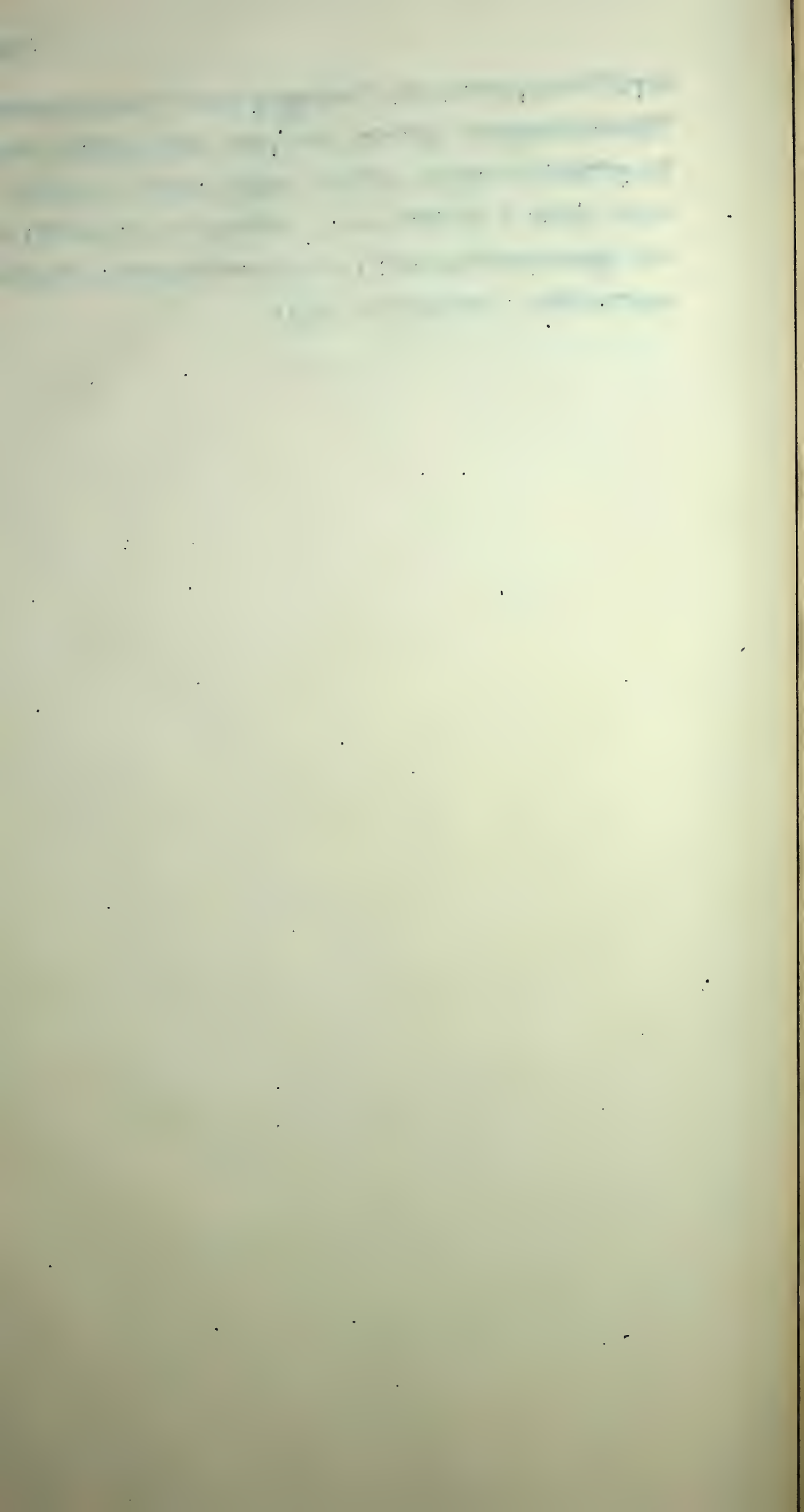
एरनैकाचौ संयोगपूर्वस्य । तेन संयोगो विशेष्यतइति । यद्य-
प्यन्यपदार्थं प्रति गुणभूतः संयोगस्तथापि स एव विशेष्यते, धातोरित्यनुवृत्तस्य

प्रयोजनान्तराभावात्, अस्तीदं प्रयोजनमिवर्णं विशेषयिष्यामीति, नैतदस्ति,
यद्यथातोरिवर्णो संयोगपूर्वो भवितव्यमेव तस्य यणा इको यणचो इति,
तद्यथा कुमार्यो कुमार्य इति । ननु ग्रामणीवदधातोः पूर्वसवर्णं बाधित्वा
यण् माभूदिति धातुनैवैवर्णो विशेषणीयः नैत्याह, इयद्वाचनार्थो यण्,
न चाधातोरियहः प्रसङ्गोऽस्ति, तत्प्रत्ययधातु निवृत्त्यर्थं धात्वनुवृत्तिरूपपद्यते
तस्मात्सुष्ठूक्तं गुणभूत एव संयोगो विशेष्यत्वमिति । अंगविशेषणं माभूदिति ।

अन्यथाधिकारेण संहितस्य तस्यैव विशेषणं स्यादसंयोगपूर्वग्रहण, ततश्च यवकि-
 यवक्रियो यवक्रिय इति, अत्रापि प्रसज्येत, नलत्रांगस्य संयोगः पूर्वविव इति,
 ननु च यवोरिति प्रकृतं तत्र हरित्यनुच्यमाने औरपि यण् स्यात्, लुवतुरित्या-
 दौ ततश्च तन्निवृत्त्यर्थमपि स्यादित्यत आह । लुवतुर्लुवुरित्येतत्त्विति ।
 इह हरित्यनुच्यमानेनैवैवोरपि सिद्धत्वादौः सुपीत्येतन्नियमार्थं भवति, औः
 सुप्येवेति, विपरीतस्तु नियमौ न भवति औरैव सुपीति, न भूषण्योरिति

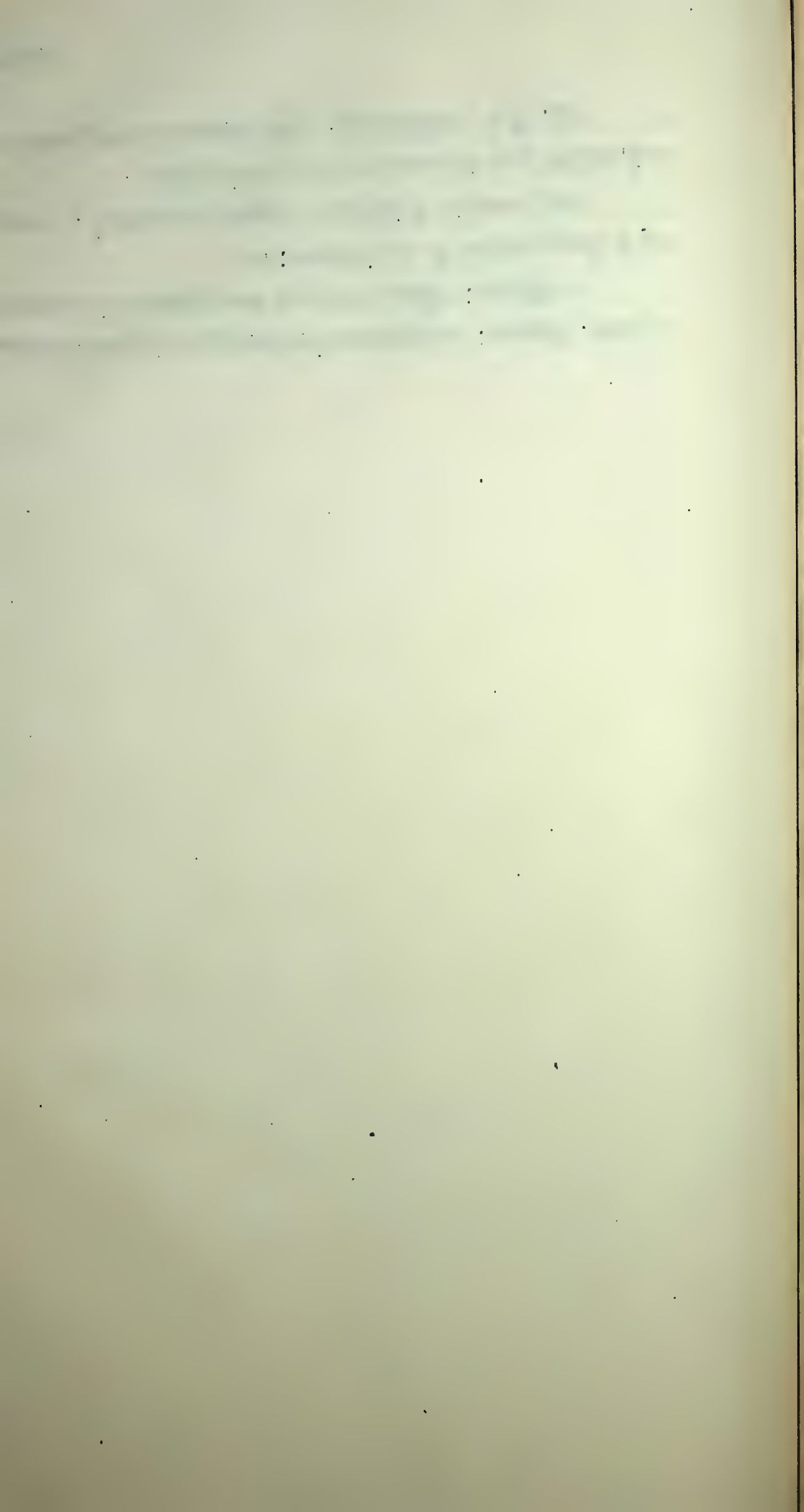
यण्प्रतिषेधात्, ततश्चास्मादेव नियमात्तुलुवतुरित्यादौ सिद्धत्वादेरित्येतदो-
 निवृत्त्यर्थं नोपपद्यतइति पूर्वोक्तमेव प्रयोजनं, यदि त्वसंयोगपूर्वयोरिति द्विवचननिर्दे-
 शेन य्वोरेवैतद्विशेषणमुच्येत तस्योरिति शक्यमकर्तुम् । इहापि न स्यादिति । यदि
 धातुना संयोगो न विशेष्येतेति भावः । क्वचिदिहापि यथा स्यादिति पाठ-
 स्तत्र प्रकृतत्वादयणादेश इत्यर्थः । गतिकारकाभ्यामित्यादि । इष्टिरेवेषा ।
 परमनियामिति । भावे कर्त्तरि वा क्विप् ॥

गौः सुपि । सकृत्पुत्राविति । क्रियाविशेषणत्वात्सकृदित्यस्य कारक-
त्वम् । कटपुत्राविति । क्विप्त्वच्चीत्यादिना क्तिप् दीर्घश्च ।

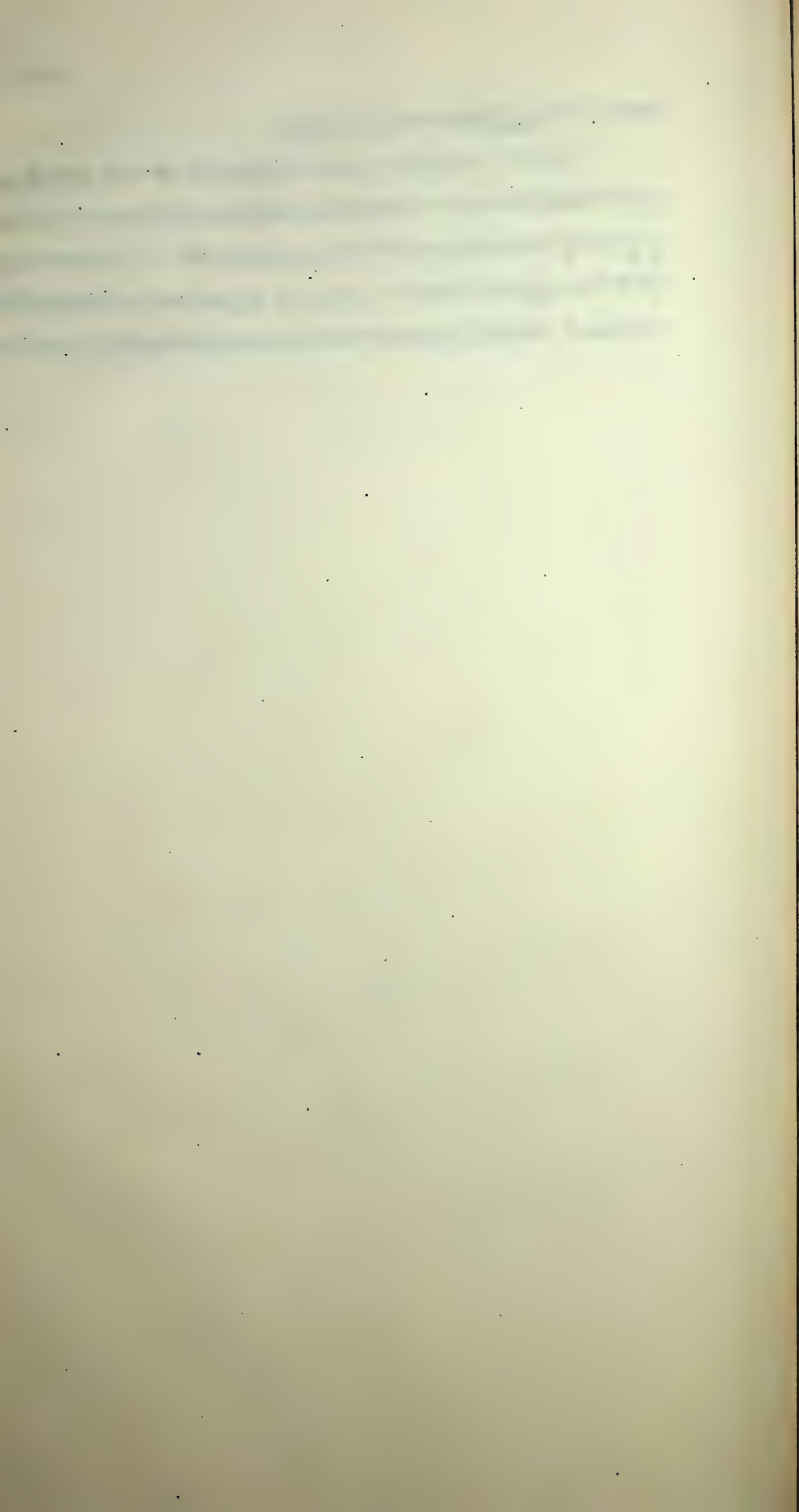
वर्षांश्च । न सुसुधियो रिति प्रतिषेधे प्राप्ते वचनम् । पुनर्षश्चेत्यादि
एवं च पुनर्वर्षाकारेषु भुव इति सूत्रन्यासः ॥

न सुसुधियोः । भूशब्दे न तदन्तस्य ग्रहणं केवलस्य यण्प्राप्त्यभावात् ।
न चोवडः प्रतिषेधः विच्छिन्नत्वात्, वर्षांश्चैत्यादिभ्यश्च । सुधियाविति ।

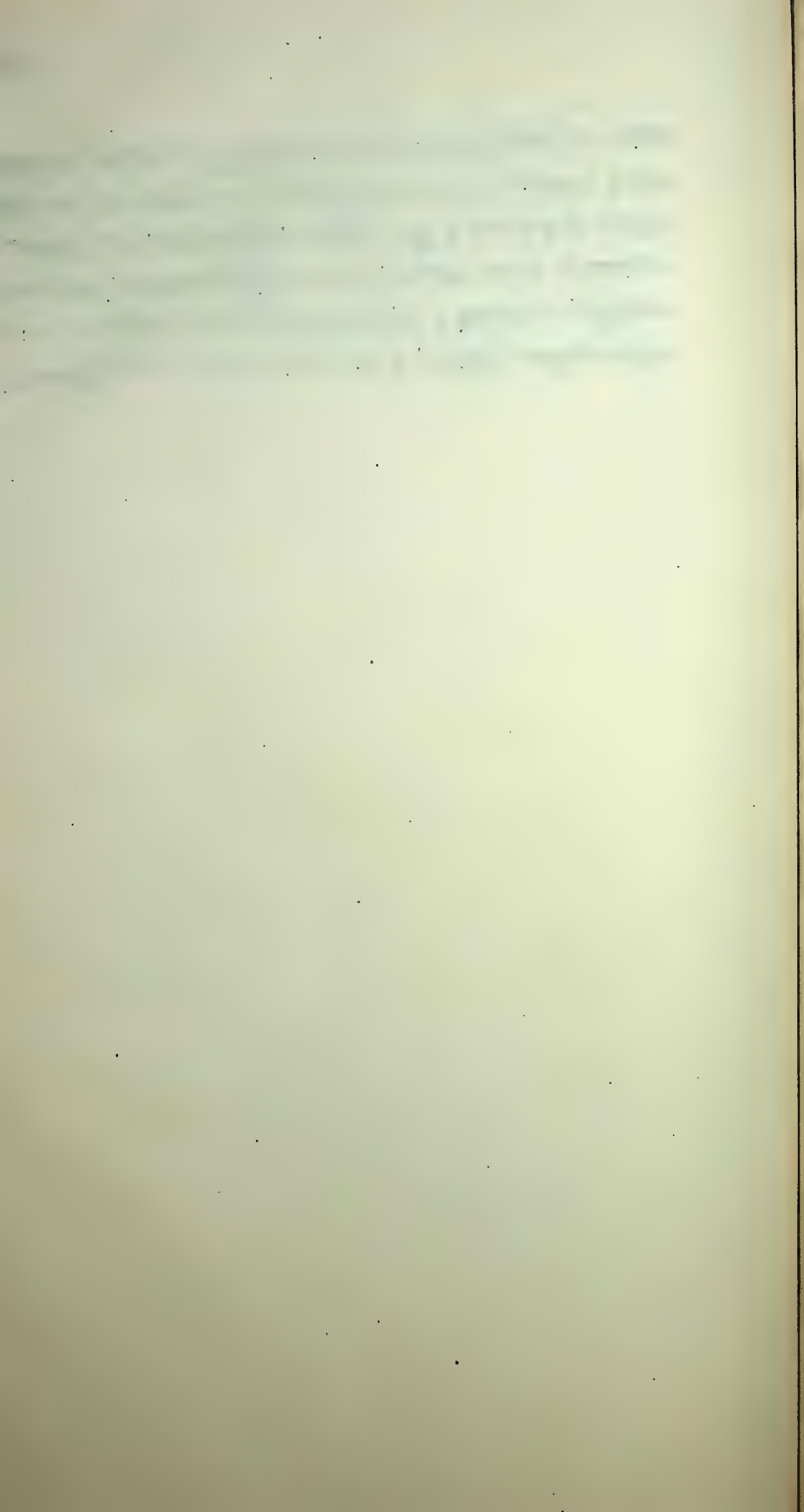

ध्यायतेः क्तिप्, दृशिग्रहणात्संप्रसारणम् ॥

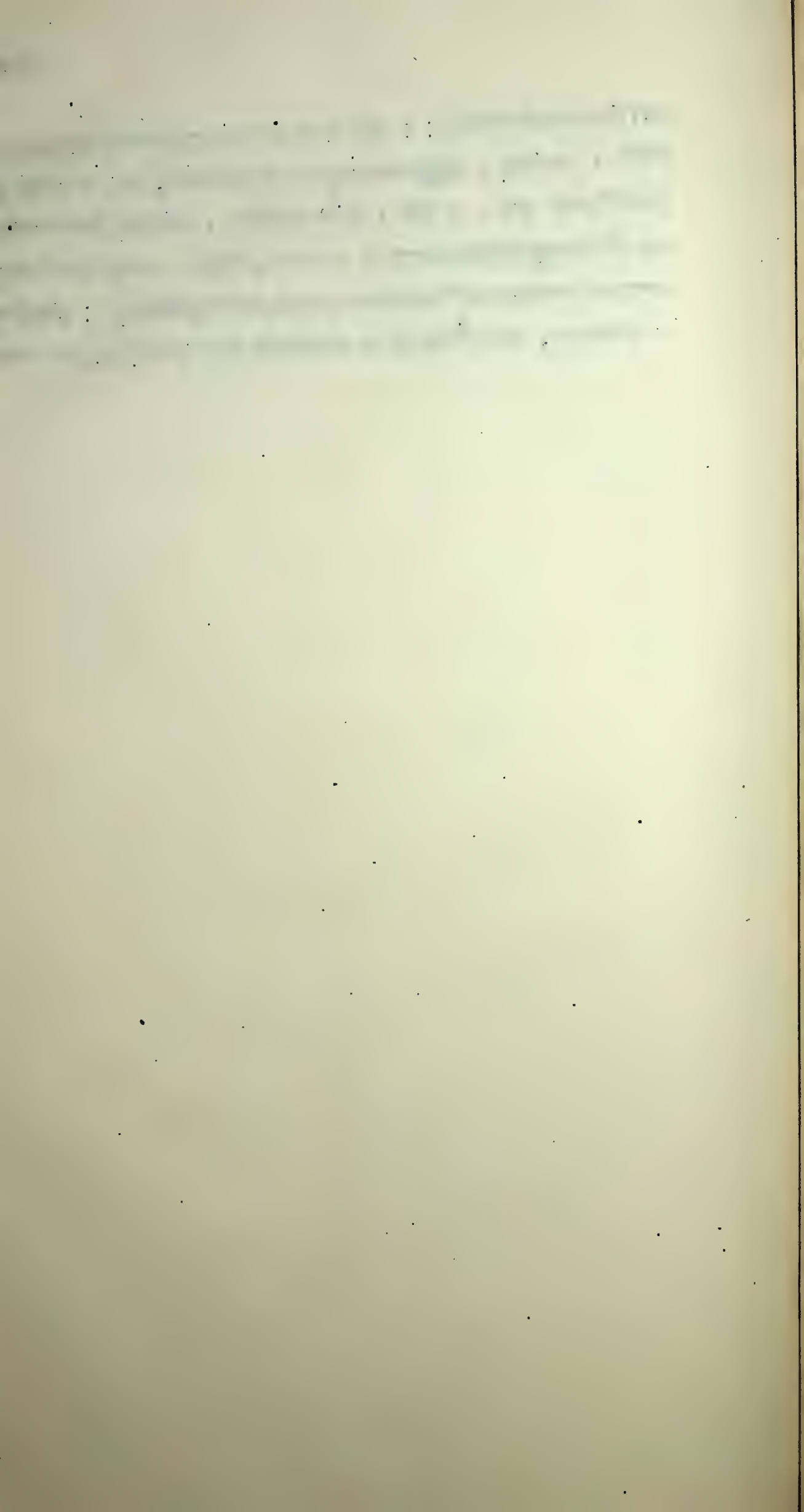
हुशुवोः सार्वधातुके । औकाचोसंयोगपूर्वस्य वोरिति चानुवर्त्ती, यद्यपि
हुशुवोरुवणान्तित्वमव्यभिचारितथाप्यसंयोगपूर्वग्रहणमोविशेषणं यथा स्यात्
हुशुवोर्माप्नुदित्येवमर्थमनुवर्त्यमोरित्येतत् हुशुविशेषणो हि तदणुवन्तीत्यादावैव
प्रतिषेधादाप्नुवन्तीत्यादौ न स्यात्, तत्र श्नुप्रत्ययान्तस्यासंयोगपूर्वस्येति
व्यधिकरणो षष्प्यो, श्नुप्रत्ययान्तस्यांगस्यावयवोऽसंयोगपूर्वो य उकारस्तस्येत्यर्थः

ओकाञ्च इति त्वगेन समानाधिकरणमेव, सार्वधातुग्रहणं जुहोत्यर्थं न श्रुत्वर्थमव्यभि-
 चारात् । जुह्वतीति । अदम्यस्तात् । जुह्वदिति । नाम्यस्ताच्छ्रुतिरिति नुम्रतिषेधः
 योयुवति रोरुवतीति । युरु इत्येताभ्यां यङ्लुगन्ताभ्यां लटि पूर्वस्मिन् रङ्मावः
 ह्रस्वमेवेत्यादि । एतच्च यङोचि चेत्यत्र कन्दोनुवृत्तिमाश्रित्योक्तं, ज्यादित्यस्तु तत्र
 कन्दोनुवृत्तिं नाशिश्रियत् । कथं पुनरेतज्ज्ञापकमित्याह । कन्दसि हीति । कन्दसि
 यङ्लुगन्तनिवृत्त्यर्थं हुशुग्रहणं न भवति, ततः परस्य तिङ् आर्द्धधातुकत्वात्,

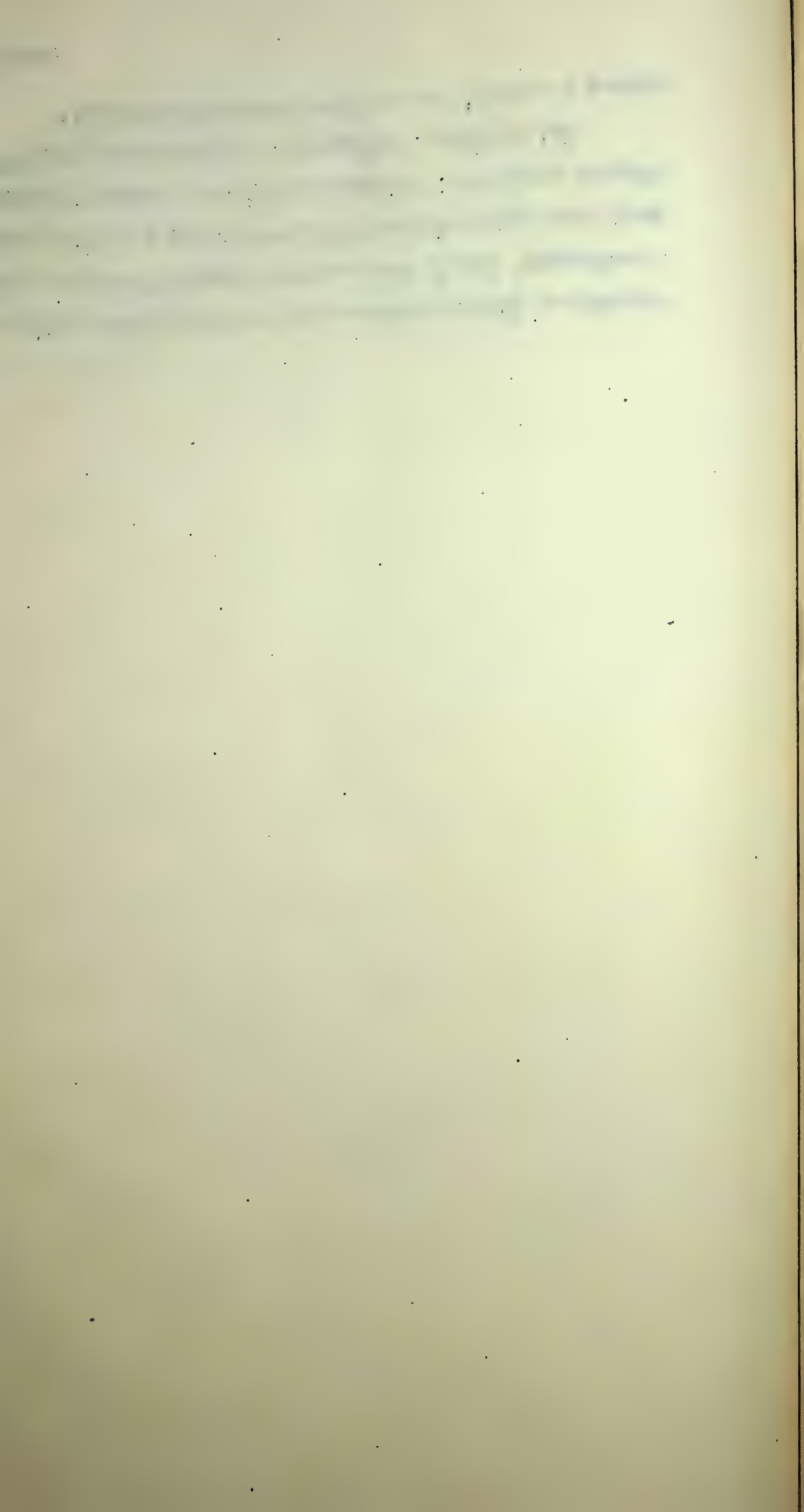

यणादेशस्याप्रसंगादित्यर्थः । तथा चात्र वांत्किं यङ्लुगर्थमिति चेदार्द्रधातुकत्वासिद्ध-
मिति । स्यादेतत् । यङ्लुगन्तादन्यद्भ्यावर्त्य भविष्यति, क्ती न ज्ञाप्तां हुशु-
गृहणमित्यत आह । न चेति । अक्षययोगपूर्वमिति । अक्षययोगपूर्ववर्णान्तमित्यर्थः
अत्र ओरित्यनुवृत्तेर्मितश्चत्यादौ न भविष्यति, ओकाच हत्यनुवृत्तेर्युवन्तीत्यादौ व्यु-
वन्नरुवन्तित्यत्राप्यटोसिद्धत्वादेकाच्त्वमेव, अक्षययोगपूर्वस्येत्यनुवृत्तेः प्रोणुवन्तीत्यत्र
न भविष्यति, तन्वन्तीत्यादौ च भवितव्यमेव यणा, तस्मादयङ्लुगन्तादन्यद्

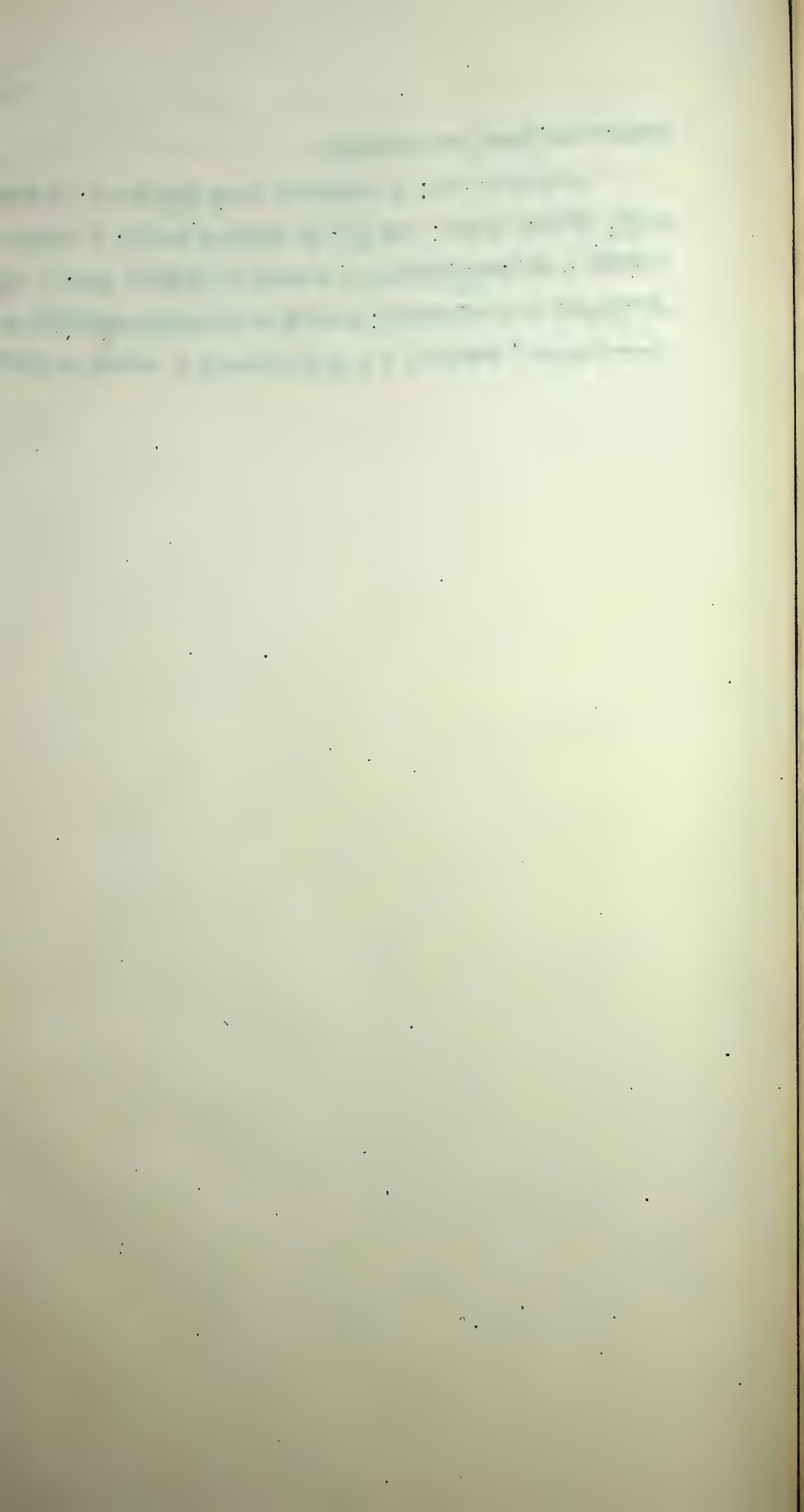
व्याकृत्य न सम्भवति, आह च ह्यनुग्रहणमनर्थकमन्यस्याभावादिति ॥

पुनो वुलुलिटोः । अम्वन्निति । गतिस्थेत्यादिना सिचो लुक् ।
अम्वमिति मिपोऽम्भावः । लुलिटोरिति किं, भवति भविष्यति, शक्ययोनं
भवति । यदि कृद्धितीत्यनुवर्तिष्यते, अम्वमित्यत्रापि तर्हि न स्यात्, एवं तर्लो-
रित्यनुवर्तिष्यते, गुणो कृते अनुवर्णान्तत्वात् न भविष्यति, अम्वमित्यत्र भू-
वोस्तिडीति गुणप्रतिषेधादनुवर्णान्तत्वं नात्र शक्यनोरित्यनुवर्तयितुम्, एतच्च-

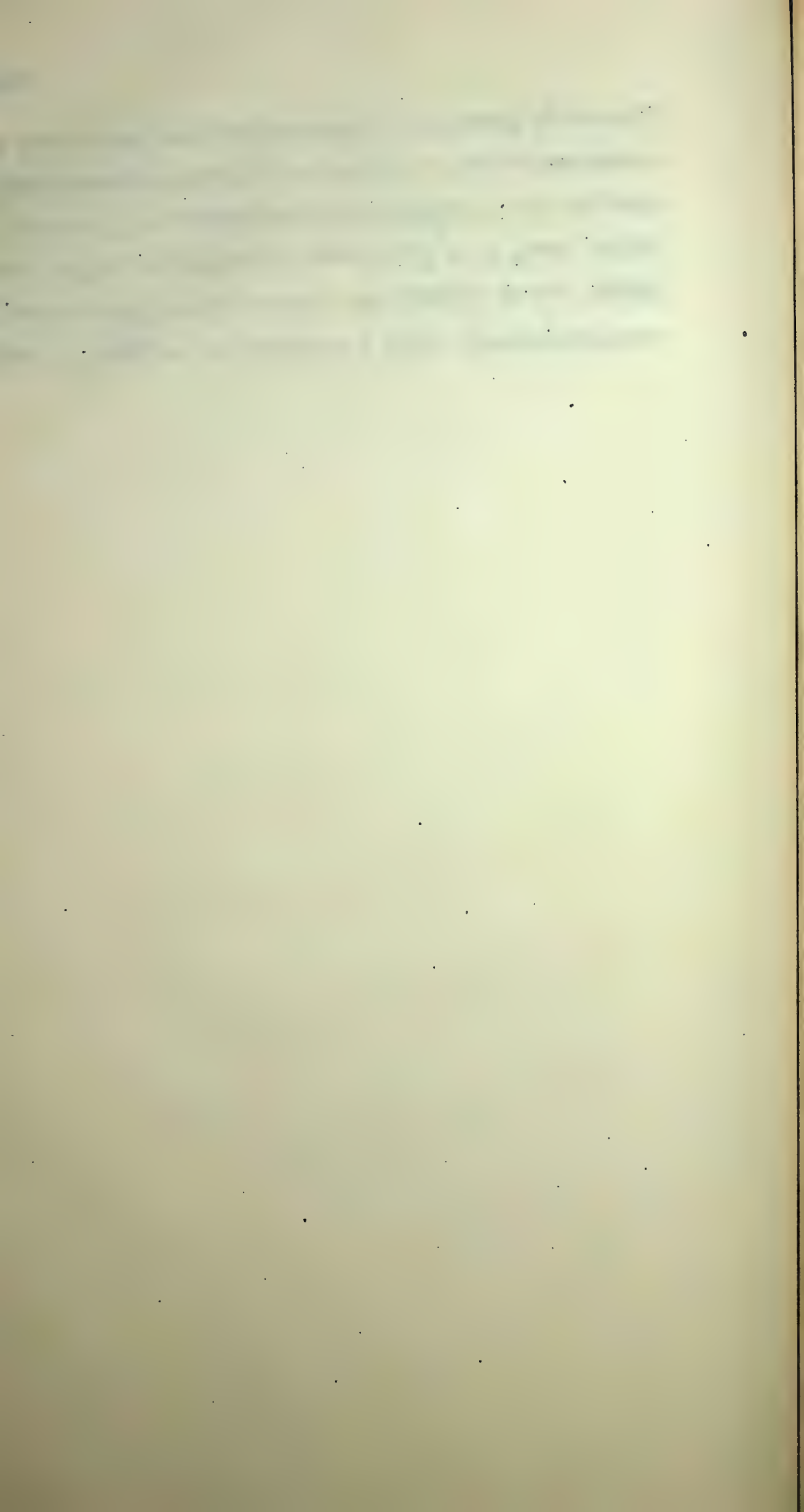

न्विभवतिभ्यां चैत्यत्र विस्तरेणोक्तम् ॥

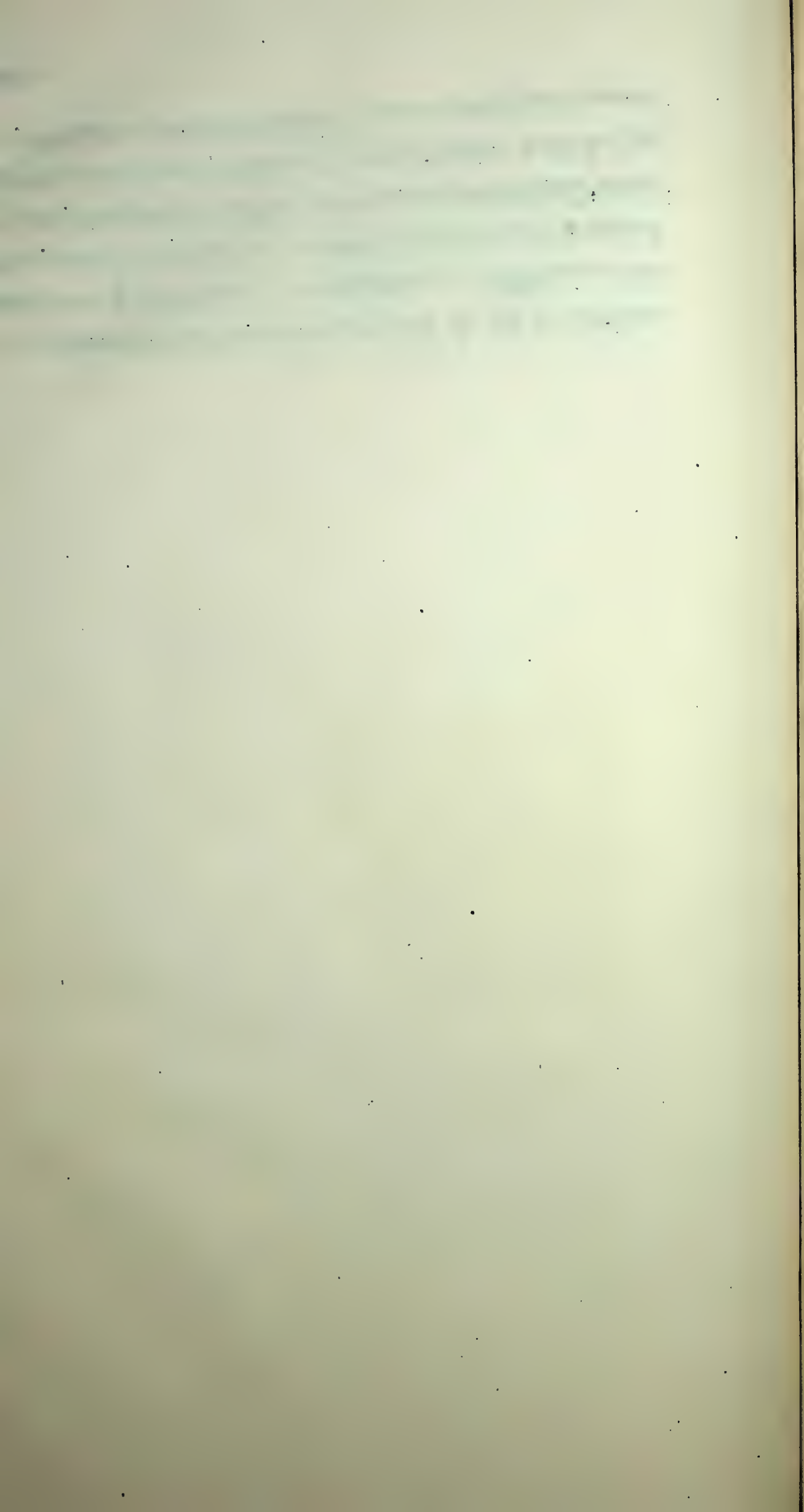
ऊदुपधाया गोहः । उदाहरणेषु णिच् एवुल् णिनिः आमीदृणो
णामुल्, घटित्येते प्रत्ययाः सर्वत्र गुणो कृते ओकारस्य ऊकारः । उपधाया इति
किमिति । ओरित्यनुवृत्तेरौकारस्य भविष्यति स चोपधेवेति प्रश्नः । ननु च
ओरित्युच्यते न चास्योपधोकारः सम्भवति ओरित्यनुवृत्तिसामर्थ्याद्गोह इति
विषयोपलक्षणं भविष्यति, न तु कृतगुणप्रतित्यर्थम् । अन्त्यस्य माम्बुदिति ।

नोपलक्षणत्वे प्रमाणमस्ति, ततश्चासम्भवादोरित्यस्य निवृत्तावन्त्यस्य स्यात् ।
 गमहनजनखनधसा मिति लोप उपधाया यथा स्यादित्युत्तरार्थमप्यवश्यमुपधाग्रहणं
 कर्तव्यमिति भावः । विकृतग्रहणं विषयनियमार्थमिति । गुह इत्युच्यमाने धातु-
 निर्देशोऽयं भवति, ततश्च कृडिद्विषयेऽपि तत्स्वरूपप्रयुक्तमत्वं स्यात् । तस्मादूत्वस्य
 विशिष्टो विषयो निर्दिष्टो यथा स्यादिति विकृतस्य कृतगुणस्य ग्रहणं कृतं,
 विषयार्थतां स्पष्टयति । यत्रेति । गुणविषये यथा स्यादित्यर्थः । अयादेशप्रति-

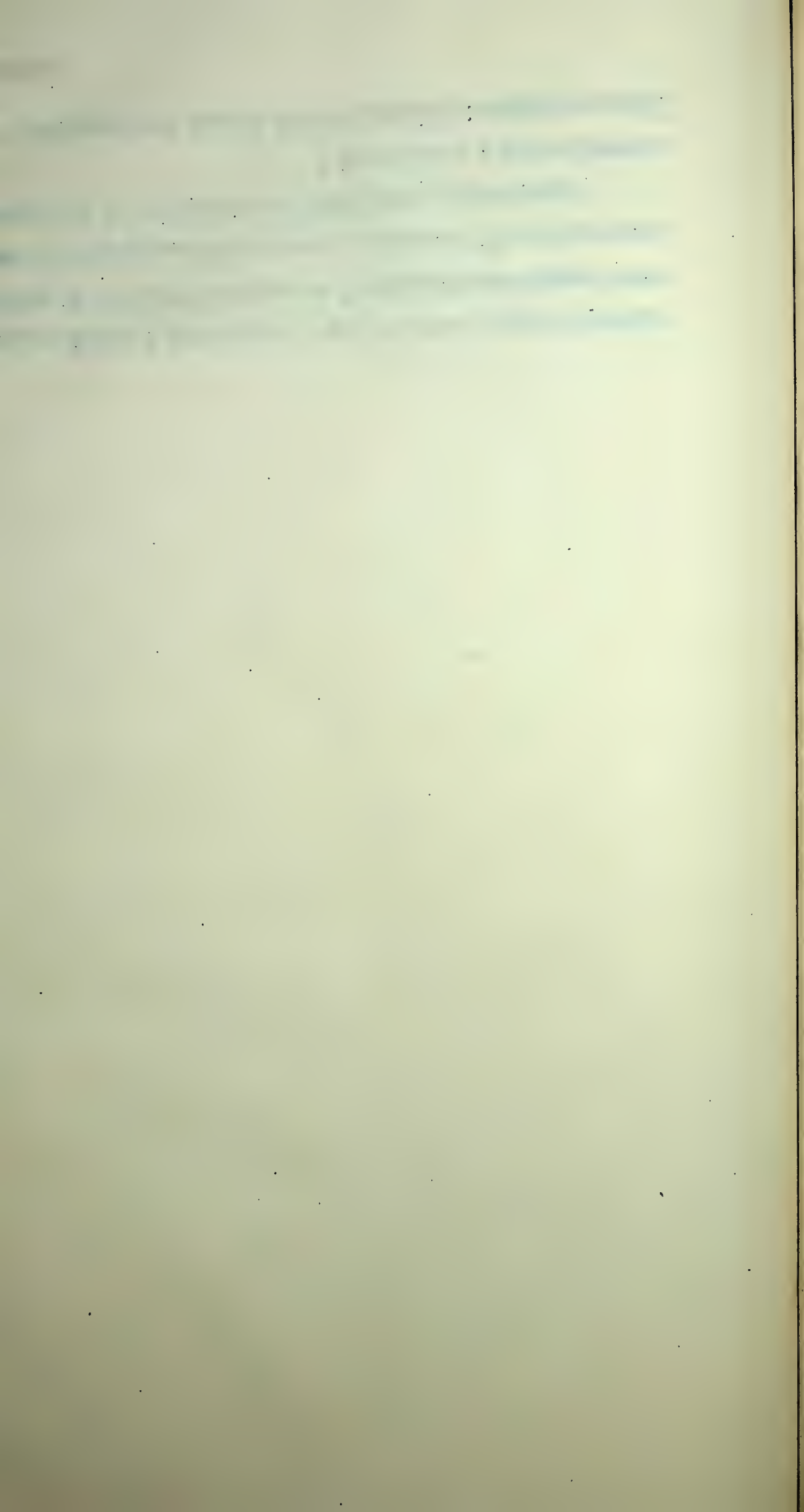

ष्वार्थं च केचिदिच्छन्तीत्यादि । पूर्वविषयावधारणे तात्पर्यमित्युक्तं तच्चाकू-
 ष्ठीतीत्युच्यमाने सिद्ध्यति, लाघवार्थं तु गोहृत्युक्तं, तच्च कालावधारणार्थमप्यथा-
 द्भवति, गुणोत्तरकालमूत्वमिति, इदानीं तूभयत्रापि तात्पर्यमित्युक्तं भवति ।
 गुणविषये भवति तत्रापि कृते गुणवृत्ति । यदि हि प्रागेव गुणाद्वृत्त्वं स्यात्
 तदा 'ल्यपि लघुपूर्वा' दित्ययादेशे तस्या सिद्धत्वाल्लघुपूर्वो हकार इत्ययादेशः
 स्यात्, यदा तु गुणो कृते तस्य स्थाने ऊत्वं तदा तस्या सिद्धत्वेऽप्योकारस्य

गुरुत्वादयादेशामावः सिद्ध्यातीति, तदेतद् दूषयति । व्याश्रयत्वादिति । कथं
व्याश्रयत्वमित्याह । णावृत्तमिति ।

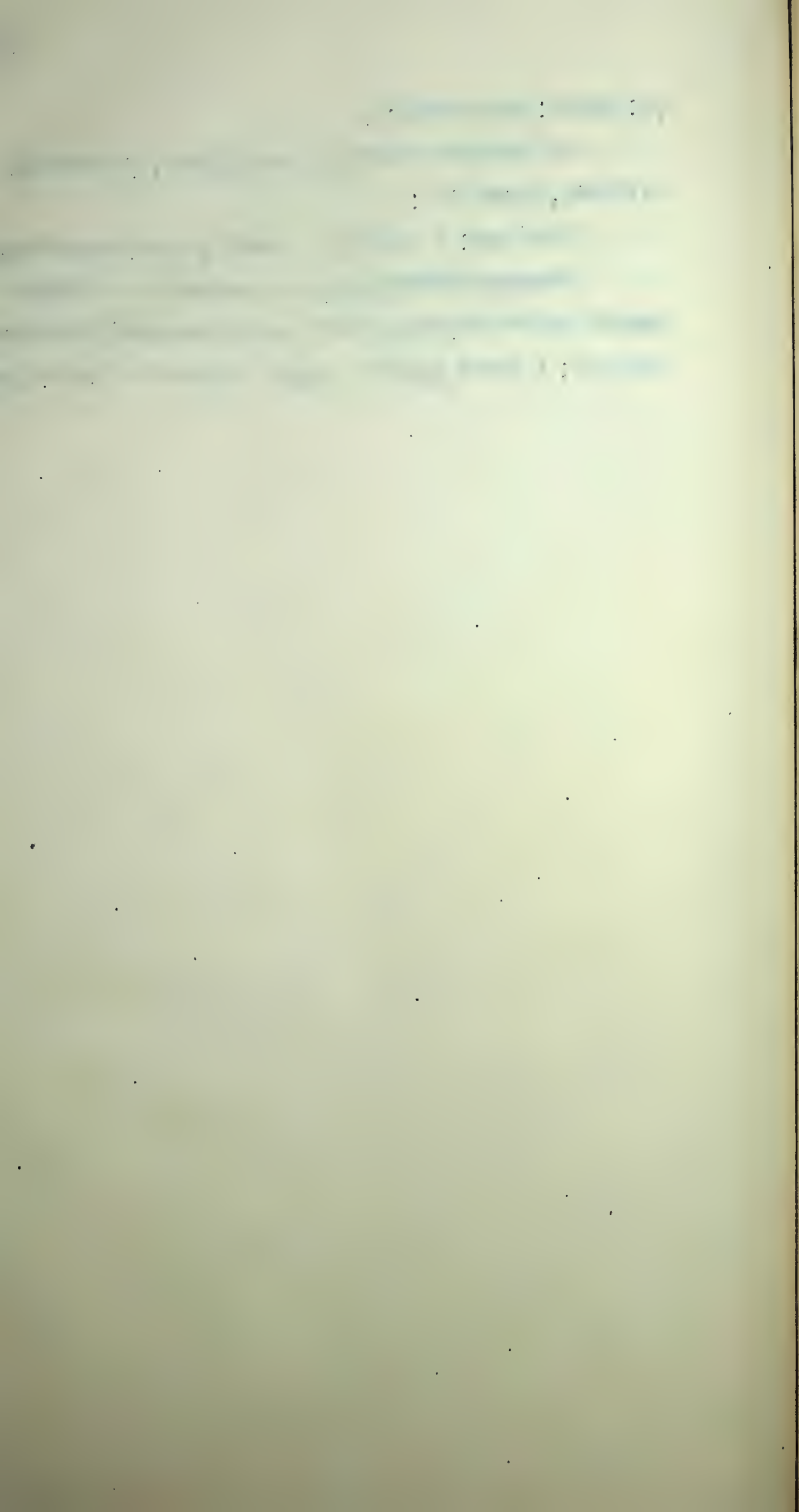
दोषो णौ । किमर्थं दुषेर्विकृतस्य ग्रहणं क्रियते न दुष इत्येवोच्येत
विषयार्थमिति चेत्, न णाविति विषयस्य साक्षान्निर्देशात्, प्रदूष्य गत
इत्यादावयवदेशप्रतिषेधार्थमिति चेत् न दत्तोत्तरत्वात्, उक्तोत्तरमेतत्, व्याश्रयत्वा-
दसिद्धत्वं नास्तीति, तस्माद्दुष इत्येव वक्तव्यमत आह । विकृतग्रहणमिति ।

क्रमः प्रस्तावः प्रकरणाभित्यक्षः ॥

वा चित्तविरागे । चित्तविरागश्चित्तस्याप्रीतता, प्राप्तविषयं,
णावित्येव, चित्तस्य दोषः ।

मितां ह्रस्वः । रज्यतीति । रज्जेर्णां मृगरमणउपसंख्यानमित्युपधातो
त्रिष्टुप्पुलोदीर्घोऽन्यतरस्याम् । न ह्रस्वविकल्प एव विधीयतेति । स्वमि
ह्रस्वपक्षे अक्षमीति सिद्धयति, पक्षान्तरे अक्षमीति यथाप्राप्तं दीर्घं एवावस्थास्यत
इति भावः । शमयन्तं प्रयुक्कृति । यद्यपि चित्तविषये कर्म प्रदर्शनीयं मृतकालश्च

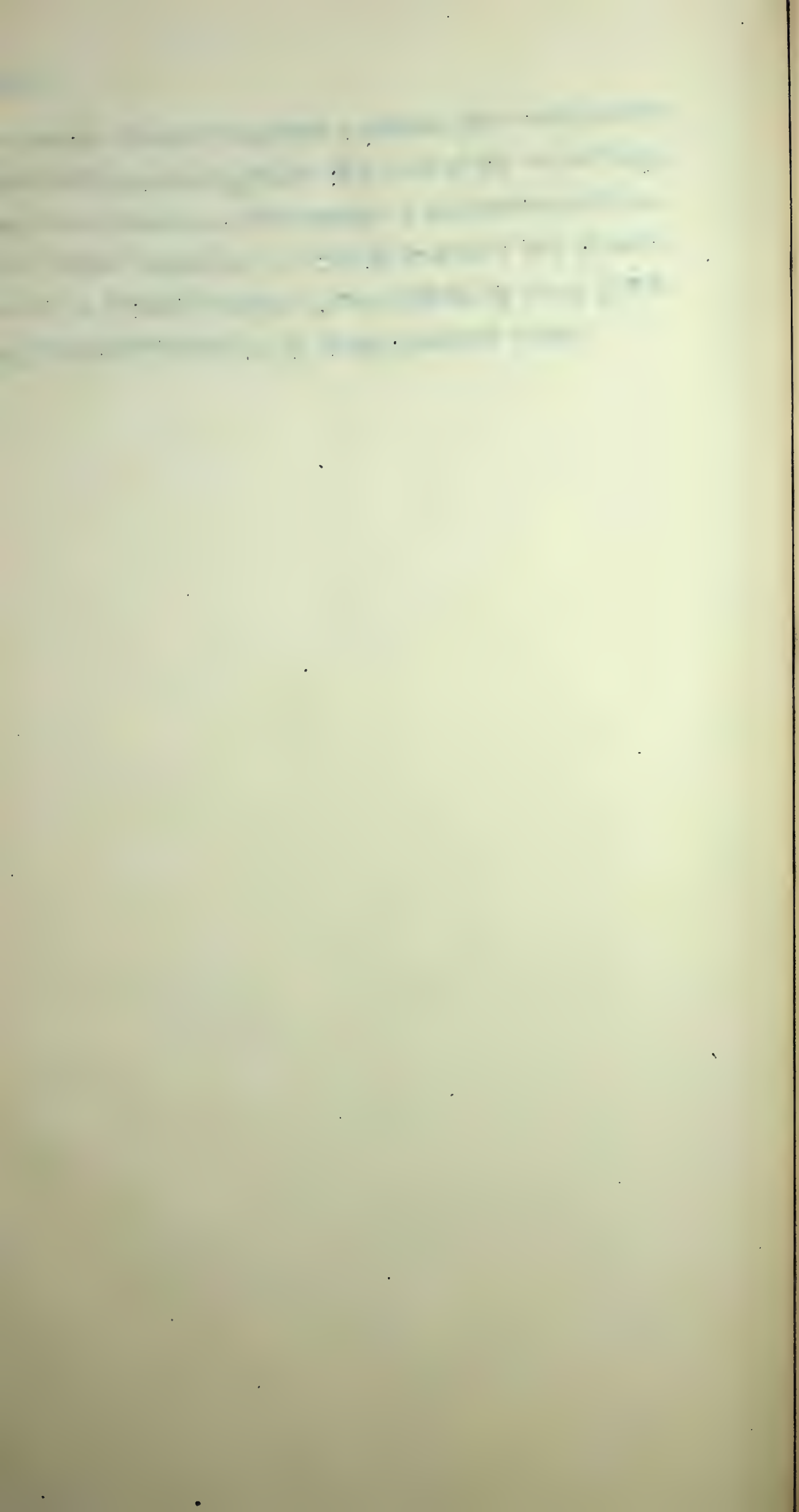
तथापि णिजुत्पत्तये हेतुव्यापारमात्रप्रदर्शनमत्र विवक्षितं न कर्ता नापि वर्तमानः
 काल इति न दोषः । णिलोपस्य स्थानिवद्भावादिति । स्थानिवद्भावे हि
 सति यश्चिण्णमुल्परः णिः न तस्मिन्मिदं, पूर्वेण णिचा व्यवधानात्, यस्मिं-
 श्च मिदं न स चिण्णमुल्परः परेण णिचा व्यवधानात्, ततश्च इस्वविकल्पो
 न स्यात् पूर्वेण नित्यमेव तु इस्वः स्यात् । ननु दीर्घविकल्पेपि यावता स्थानि-
 वद्भावः कथमिवैतत्सिद्ध्यति तत्राह । दीर्घविधौ त्विति । न पदान्तद्विर्वचनेत्यादिना

स्थानिवद्भावप्रतिषेधादीर्घविकल्पस्यायं विषय एवेत्यर्थः । तथेत्याहि । अत्र
दीर्घविधौ त्वजादेशो न स्थानिवद्भावतीत्यनुषंगः शमेर्यद् द्विर्वचनं, नुक्, णिच्यतो
लोपः यस्य हलः शंसमि इति स्थिते यदा ततश्चिह्णमुक्तौ भवतः तदा दीर्घवि-
कल्पः सिध्यति, अजादेशस्य स्थानिवत्त्वामावादित्यर्थः । एतदेव स्पष्टयति ।
योसाविति । यश्च यङ्कारइति । णौ लुप्यतइत्यनुषंगः । एवं तावदीर्घविधौ
त्वजादेशो न स्थानिवद्भावतीत्येतत्स्पष्टीकृतं णिलोपस्य स्थानिवद्भावाद्,

द्वस्वविकल्पो न स्यादिति युक्तं तत्समर्थयते । द्वस्वविकल्पेत्त्विति । णोणिः,
 णिणिः, सोन्तो यस्य च णिण्यन्तः एतेन यद्व्यन्तहति व्याख्यातम् ।
 असिद्धिरेवेति । कस्य, प्रकृतत्वादीर्घस्य, एवकारेण तु शब्देन चैतद्वर्णयति । णिच-
 माश्रित्य वृद्धिविधानादस्ति दीर्घस्य शङ्का, णिलोपस्य तु स्थानिवद्भावादयं
 विकल्पो न स्यादित्येव दोषः । यद्व्यन्ते तु फलतु नामायं विकल्पस्तथापि पदो
 दीर्घस्य श्रवणं न सिद्ध्यति, णिचमपेक्ष्य वृद्धौ कर्तव्यायामतो लोपस्य स्थानिवद्भा-

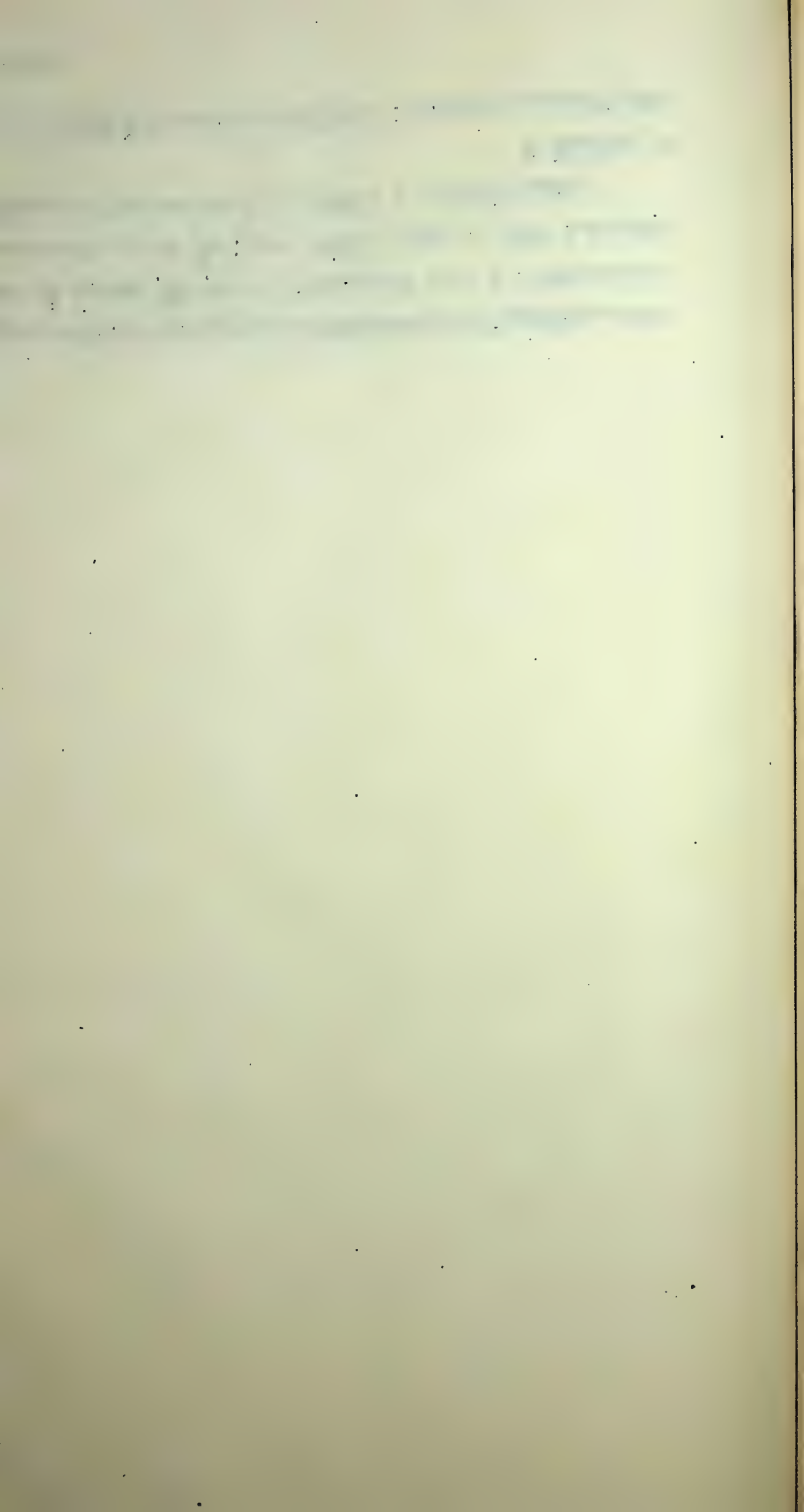
दीर्घस्यानुपेक्षादिति । स्यादेतत् । दीर्घविकल्पे विधीयमाने यदि नाम स्थानि-
 वद्भावो नास्ति तथापि नैवात्र दीर्घः सिध्यति, असिद्धवदत्राभादिति णियडोर्लो-
 पस्यासिद्धत्वादित्यत आह । व्याश्रयत्वादिति । व्याश्रयत्वमेव दर्शयति । णी-
 हीत्यादि । किं च हेड वेष्टने घटादिः तस्य इस्वामानपक्षे अहेडीति स्यात्
 दीर्घं तु इस्वस्य कृते अहीडीति भवति, तस्मादतोपि हेतोर्दीर्घं स्व विकल्पनीयः ।

ल्लादो निष्ठायाम् । ल्लादी सुप्ते च, ईदित्वा निष्ठायामनिट्, क्वचित्प-

पठ्यते, इत्यादहति यौगविभागः क्रियते, किन्त्यपि यथा स्यात् प्रलृत्तिरिति, माव्ये
तु नैतद्वृष्टम् ॥

हादेर्धे ऽद्वयुपसर्गस्य । उररुद्ध इति । रुद्ध आवरणो, चुरादिणिच्, पुंसि
संज्ञयामिति कर्णो घः कर्षणे षष्ण्या समासः ननु चात्र घे परतो स्यन्तमंगं
तस्योपधादकारः न च सा ह्रस्वमाविनी, न च शक्यं वक्तुं णिलोपे कृते आकारो
ह्रस्वमाविन्युपधेति, णिलोपस्यासिद्धवदत्राभादित्यसिद्धत्वादवःपरस्मिन्निति

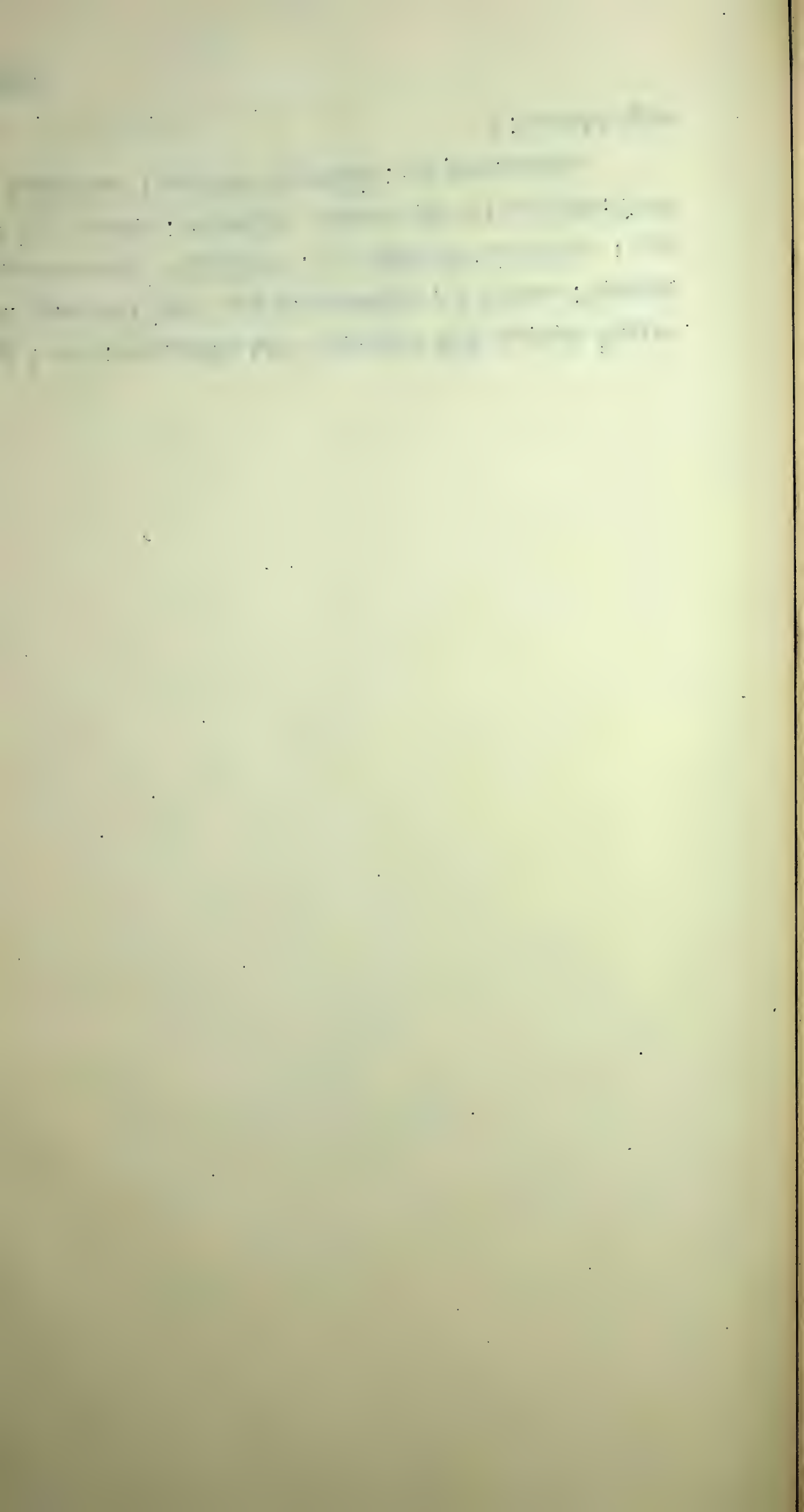

स्थानिवद्भावाच्चात् आह । णिलोपस्य वेति । अपर आह । णाविति वक्ते,
 धे परतो यो णिस्तत्र यद्गंतस्योपधाया ऋस्वः, ऋदेरिति चेकानिर्देशो न णिवेति
 ननु यत्र त्रिप्रभृतयः सन्ति द्वावपि तत्र स्तस्ततश्चाद्युप्सर्गस्येत्येव सिद्धं किं सूत्रशि-
 क्षायाऽत आह । उर रा हीति । एतदेव लोकव्यवहारेण द्रढयति । नहीति ।

ईस्मन्क्विविष् च । अर्चिष्णुचिह्नुपिच्छादिभ्य हसि री तीसि-
 प्रत्ययः, मनिन् सर्वधातुभ्यः ऋन्सर्वधातुभ्यः योगविभागाद्भिप्रभृत्युप्सर्गादपि

भवति समुपच्छदिः ॥

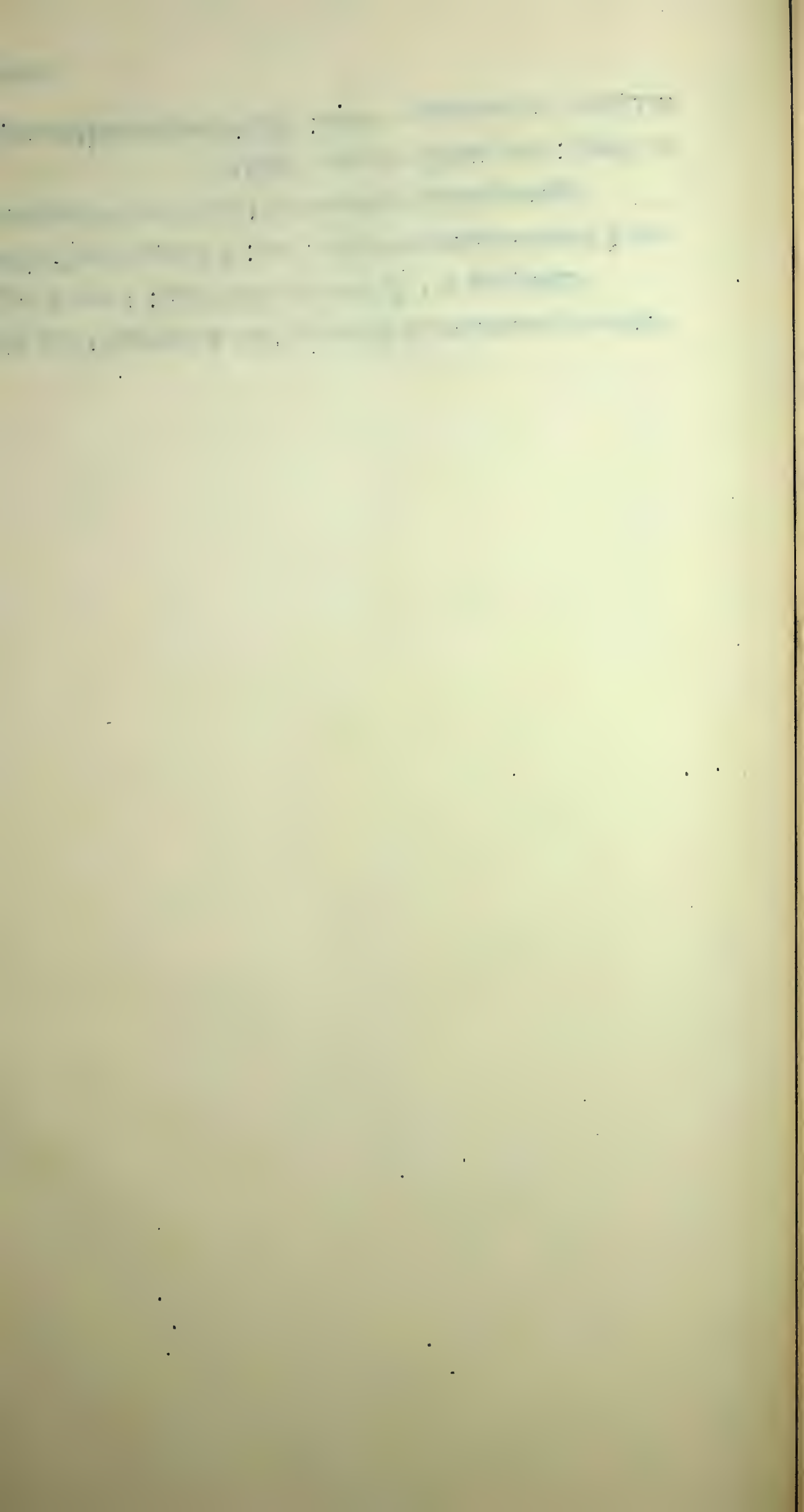
गमहनजानघसां लोपः कृडित्यनडि । जघ्नुरिति । अप्यासाच्चैति
 कुत्वम् । जज्ञुरिति । जन जने परस्मैपदी जोहोत्यादिकः नकारस्य चुत्वम् । जज्ञ
 हति । जनीप्रादुभावि, अनुदात्तेद्देवा दिकः । जज्ञातुरिति । लिट्यन्यतरस्यामित्य-
 देर्घस्लादेशः घकारस्य चत्वं शासिवसिघसीनां चैति षत्वम् । जज्ञान्निति । लुङ्-
 सनोर्घस्तु मन्त्रेघसेति च्लेर्लुक् । अवीत्येवेति । अचि श्नुधात्त्वित्यतः तस्य तु दोषा

णावित्यतः वारम्योपयोगी न प्रदर्शितः क्वचिद्व्यभिचारामावात्, क्वचिदसंभवात्,
इह तुपयोगः तथा चोत्तरसूत्रे हलि चेति वक्ष्यति ॥

तनिपत्योश्चन्दसि । वितत्तिरहति । लोपविधानसामर्थ्यादिसिद्धत्वेपि
तस्यात् एकहल्मध्यइत्येत्वाभ्यासलोपी न भवतः । पप्तिमेति । लिट्, मस्, इट् ।

घसिभसोर्हलि च । सूत्रे ककारस्य पाठो ऽनार्थः । तथा च वार्तिकं
हल्ग्रहणमपरिभाष्यमन्यत्रापि दर्शनादिति । तथा च कियतइति । यदि कियेत

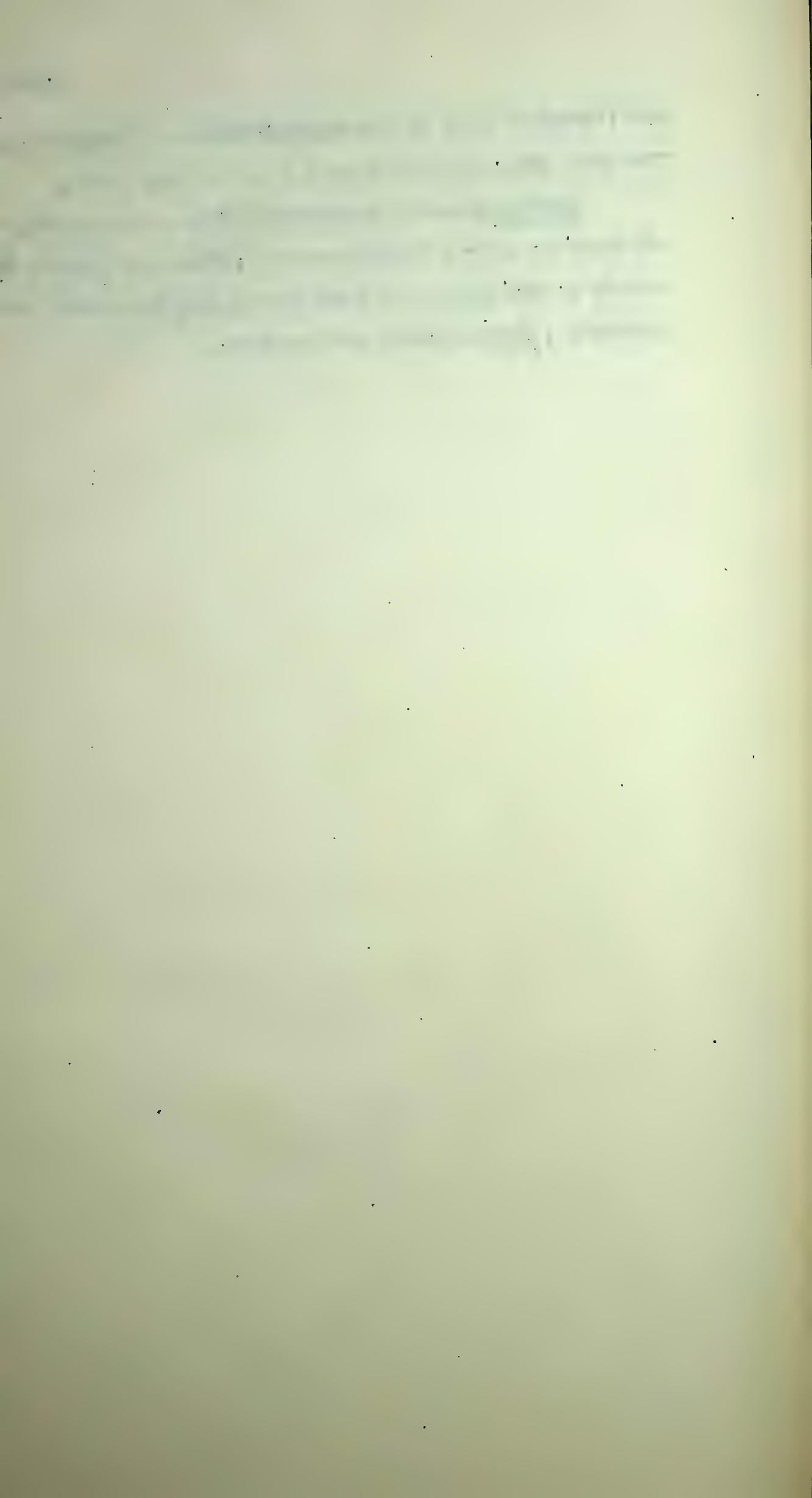
अनुक्त्वाद् द्विवर्त्तनं न स्यादिति भावः । पूर्वत्राचीत्यधिकारादिह हलीत्युक्तं, तदु-
पादानादं च न स्यादिति चकारेण समुच्चयः । यदि पूर्वत्राचीत्यनुवर्त्तनी नैहेत्युच्येत
ततो हलि चेति शक्यमकर्तुमुत्तरार्थं तु तत्कृतम् ॥

हुक्लृप्त्यो हेर्धिः । ह्लादेरिति । हुक्लृप्त्य इति पंचम्या हलीति
सप्तम्याः षष्ठीप्रकल्प्यत इति भावः । यद्येवं यस्मिन्विधिरित्यस्याभावा-
त्तदादिविधिर्न स्यात् हलीत्यनुवृत्तिसामर्थ्याद्विलिखन्तत्वाभावाच्च न विध्यति ।

भिन्धीति । श्नसोरलोपः । प्रीणीहीति । ईं हल्घोः । जुहुतामिति । लोटो
लङ्वत् तसस्ताम् । रुदिहीति । शब्दान्तरप्राप्त्या द्वयोरप्यनित्ययोः परत्वादिति
कृते पुनर्द्वित्वप्रसंगः । हहेत्यादि । धित्वस्यावकाशोऽनाशिषि जुहुयीति, तात-
ढौवकाशो हुक्लृम्योऽन्यः जीवतात्वमिति, वाशिषि हुक्लृम्यः त्वम्यप्रसंगेपर-
त्वात्तातद् अथ कृतेपि तस्मिन् स्थानिवद्भावाद्वित्वं कस्मान्न भवति, तत्राह ।
तत्र कृतहति । भिन्धिकि चिन्धकीत्यत्रापि तर्हि परत्वेन धित्वे कृतो अक्षर स्यादित्

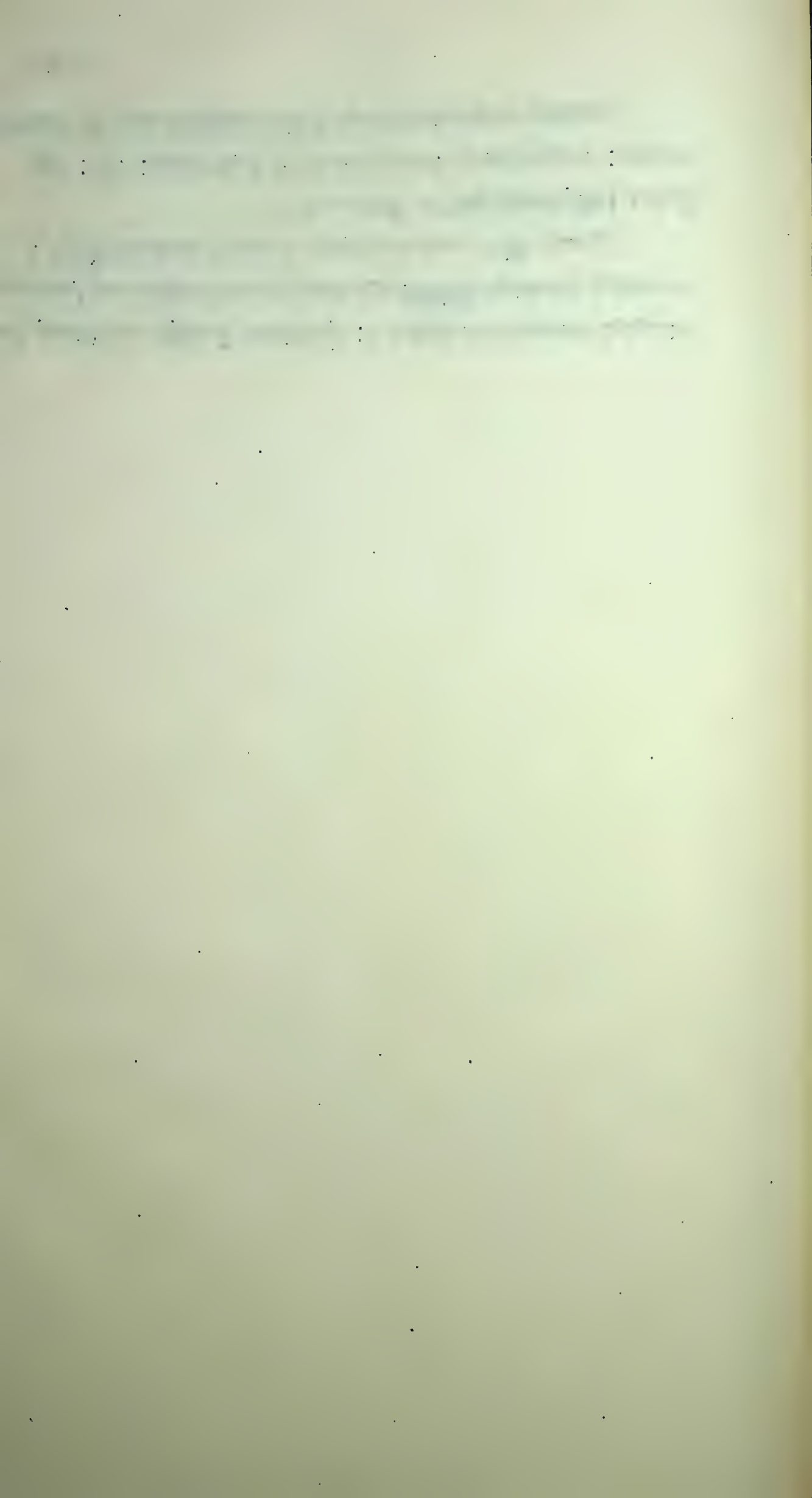
आह । मिन्धकीति । अपुर आह, स्यान्त्यादेशयोर्द्वयोर्पीकार उच्चारणार्थः स्कारस्य धकार आदेशः हलीत्यपि नानुवर्त्य, न क्वाप्यनिष्टप्रसंगं हति ॥

शृणुपृक्वृम्यश्चन्दसि । उरुकृदुरुणस्कृधीति । नश्च घातुस्थोरुषुम्य हति णत्वं कः करदिति विसर्जनीयस्य सत्त्वम् । अन्येषामपि दृश्यतहति दीर्घत्वमिति । न केवलं शृणुधी गिर इत्यत्र शुधीस्त्वस्, अपावृधीत्यत्राप्यनेनैव दीर्घत्वम् । अतोऽन्यत्रेति । शृणुधीत्यतोऽन्येषु सर्वोदाहरणेषु ॥

अडितश्च । मलोपाभावस्त्विति । अनुदातोपदेशेत्यादिना यो मलोपस्त-
स्याभावः । अडित्वादेवेति । नासो यत्न साध्य इत्येवशब्दार्थः । यमेः शपो
लुगिति । बहुलं इन्दसीत्येव, एव मुतरत्रापि ॥

चिणो लुक् । चिण इति पंचमी न षष्ठी विधानसामर्थ्यात् ।
प्रत्ययस्येति । प्रत्ययस्य लुक्शुलुप इति वचनादंगाधिकाराच्चैतल्लभ्यते, तेनाकारि-
तरामिति तशब्दस्य तरप आमश्च यः संघातस्यस्य युगपत्पुंड मति, प्रत्येकं प्रत्यय-

त्वेपि संघातोऽप्रत्ययो ऽयम् । ननु वेदमस्मिन्नसिद्धमिति वेदनिबन्धनो विषय-
विषयिभावस्तत्कार्यं चिणो लुक्चिणो लुक्चिवाऽसिद्धो ऽस्ति क्त वाह । चिणो
लुगित्येतदिति । अथ वा कृडितीतिवर्तते चिण इति त्वमी तस्य षष्ठीं प्रकल्प-
यिष्यति, तेन कृडितः प्रत्ययस्य लुग्विधीयमानस्तरणो न भविष्यति ॥

क्तो हेः । गच्छेति । इषुगभियमां कः । धावेति । धावु गतिशुध्योः
पाष्ठादिसूत्रेण सर्वेषां वादेशः । लुनीहिति । प्वादीनां ङ्रस्वः ई हत्यघोः ननु

त्रानवणान्तित्वादेव न भविष्यति, ईत्त्वमेव हि परत्वादुभयमिति तत्राह । ईत्त्व-
 स्येति । नन्वेवमप्युत्तरसूत्रे उतः प्रत्ययादिति यदुपात्तमुपाधिक्यं तस्मादेवात्र प्रत्यु-
 दाहरणाद्वयेपि न भविष्यति, यदि च लुनीहीत्यत्र परत्वादीत्वं भवति ततोसिद्धत्वं
 नास्ति, विप्रतिषेधविषये तदभावस्योक्तत्वात्, तस्मादत इत्थस्य इहि वधीहीति
 प्रत्युदाहरणं, तपरकरणास्य याहि वाहीति ॥

उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् । उतः प्रत्ययादित्यनयो विशेषणविशेष्य भावे

कामवारः तत्र.

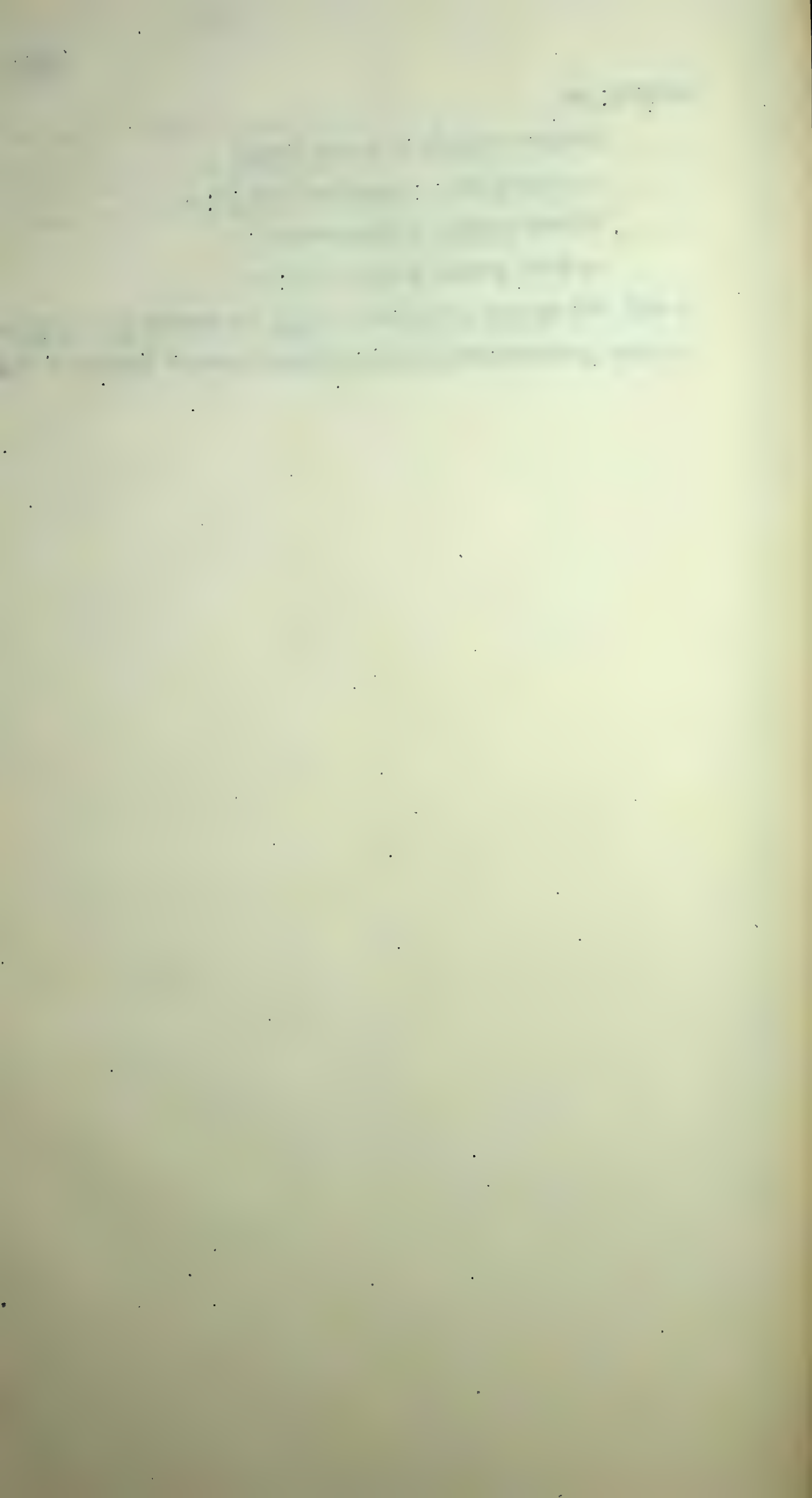
उकारस्य विशेष्यत्वे तै न नास्ति तदन्तता ।

न सम्भवति चौकारः प्रत्ययान्तो यदा पुनः ॥

विशेष्यते उकारेण प्रत्ययस्तदन्तता ।

आश्रीयते प्रत्ययस्य तत्पदादयसम्भवः ॥

तत्राद्ये पक्षे तनु कुरु इत्यादावेव स्यात्, सुनु चिनु इत्यादौ तु न स्यात्, तथा
उकारस्य प्रत्ययस्यासंयोगपूर्वत्वादसंयोगपूर्वग्रहणमस्मिन्पक्षे अविशेषणं विज्ञायेत

ततश्च क्षिणु इत्यादौ न स्यात्, क्षिणु क्षिंसायां तानादिकः अत्र घातो गुणो
 न भवतीत्याहुः । तस्मादुकारो विशेषणं तेन तदन्तविधिः यद्येवं तनु कुरु
 अत्र न प्राप्नोति हकार एवात्र प्रत्ययो न तदन्तः अत्रापि तदन्तः, कथं, व्यपदे-
 शिवद्भावात् । स्वं स्थिते ॥

यद्यसंयोगपूर्वत्वमुकारान्तविशेषणम् ।

वाप्नुहीत्यत्र हेतुं स्यात्प्रतिषेधस्तु तदणुहि ॥

तस्माद्विशेषणमिदमुकारस्यैव गृह्यताम् ।

ननु च येन विधिस्तदन्तस्येति उकारस्तदन्तस्य संज्ञा, ततः किं,

संज्ञिप्रत्यायनपरा संज्ञा तस्या विशेषणम् ।

व्युत्क्रममिति चेदत्र समाधिकारमिधीयते ॥

विशेषणं तदन्तस्य संज्ञा, सत्यं, तथापि तु ।

विशेषणत्वस्फुरणात्प्रागेवो तोविशेषणम् ।

स्यादस्य संयोगपूर्वत्वं पश्चात्तु विशेषणम् ॥

प्रत्ययस्येति, नैवेह किञ्चिदस्ति तिरोहितम् ॥

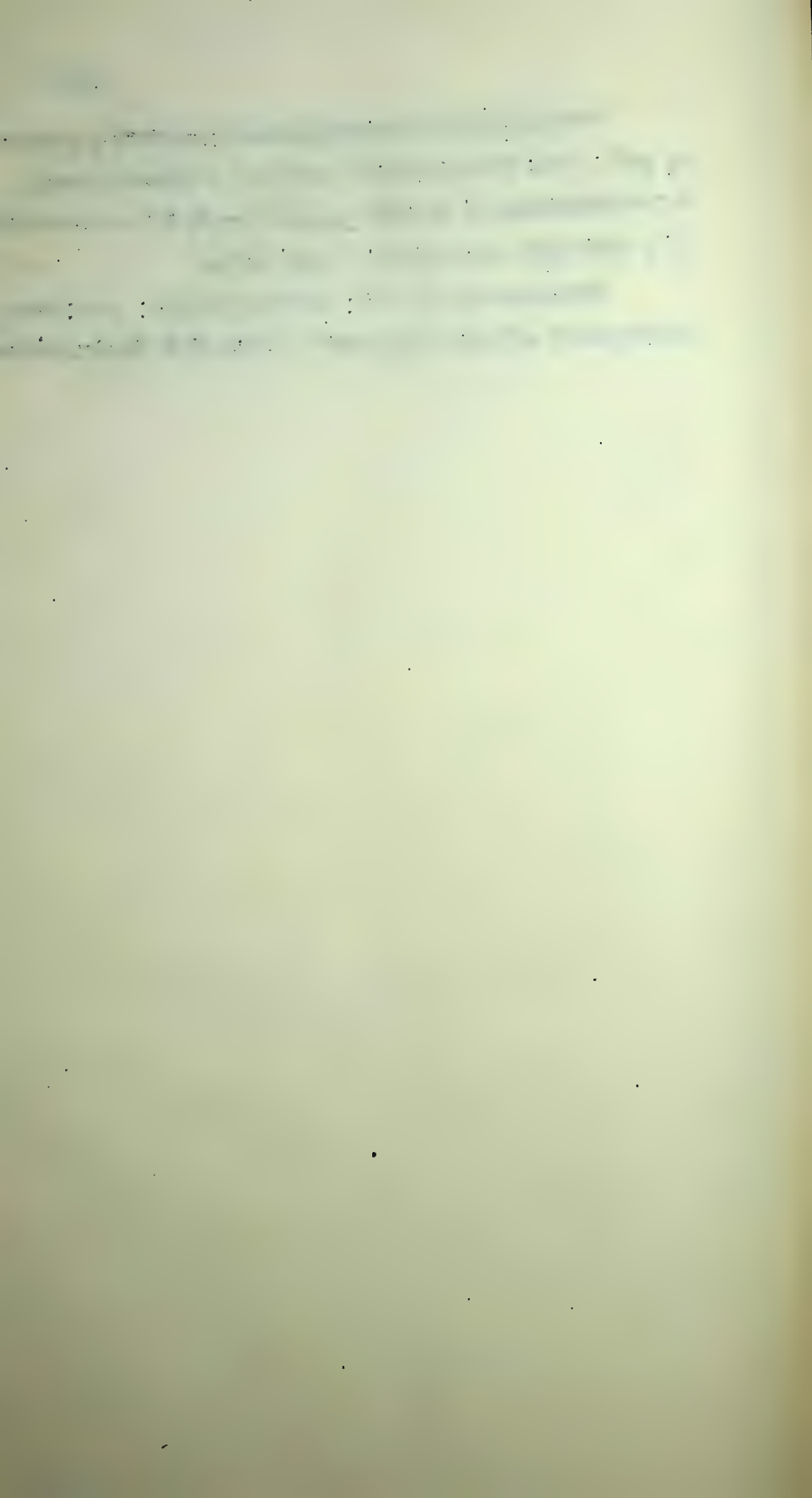
The first of these is the fact that the
 government has been unable to
 secure the necessary funds to
 carry out its policy of
 maintaining the value of the
 pound sterling at its present
 level. This has led to a
 steady decline in the value of
 the pound since 1949, and
 has caused a corresponding
 increase in the price of
 imports and exports.

तदिदमुक्तं मु, योयमुकारोऽसंयोगपूर्वस्तवन्तात्प्रत्ययादिति । युहि रुहीति
 ननु जुहोतेः परस्य हेर्धित्वविधानादेव धातो परस्य न भविष्यति, सत्यं,
 विशिष्टविषयमेतज्ज्ञापकं स्यादिति प्रत्ययग्रहणं हृन्दसि चेति च यत्कव्यमिति,
 एवं च कृत्वोत्तरसूत्रे अन्यतरस्याग्रहणं न कर्तव्यं मतिः ॥

लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्बोः । अस्येत्यनेनोकारान्तः प्रत्ययः प्रत्ययमृशते
 अस्येत्यनुच्यमाने स्वीरिति षष्प्याश्रयणो न म्बोरेव लोपो विज्ञायेत, एवं चोत्तश्च

तदिदमुक्तं मु, योयमुकारोऽसंयोगपूर्वस्तथात्प्रत्ययादिति । युहि रुहीति
 ननु जुहोतेः परस्य हेर्धित्वविधानादेव घातो परस्य न भविष्यति, सत्यं,
 विशिष्टविषयमेतज्ज्ञापकं स्यादिति प्रत्ययग्रहणं इन्द्रसि चेति च यत्कव्यमिति,
 एवं च कृत्वोत्तरसूत्रेऽन्यतरस्याग्रहणं न कर्तव्यं भवति ॥

लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्बोः । अस्येत्यनेनोकारान्तः प्रत्ययः प्रत्ययमृश्यते
 अस्येत्यनुच्यमाने स्वरिति षष्ठ्याश्रयणो न म्बोरेव लोपो विज्ञायेत, एवं चोतश्च

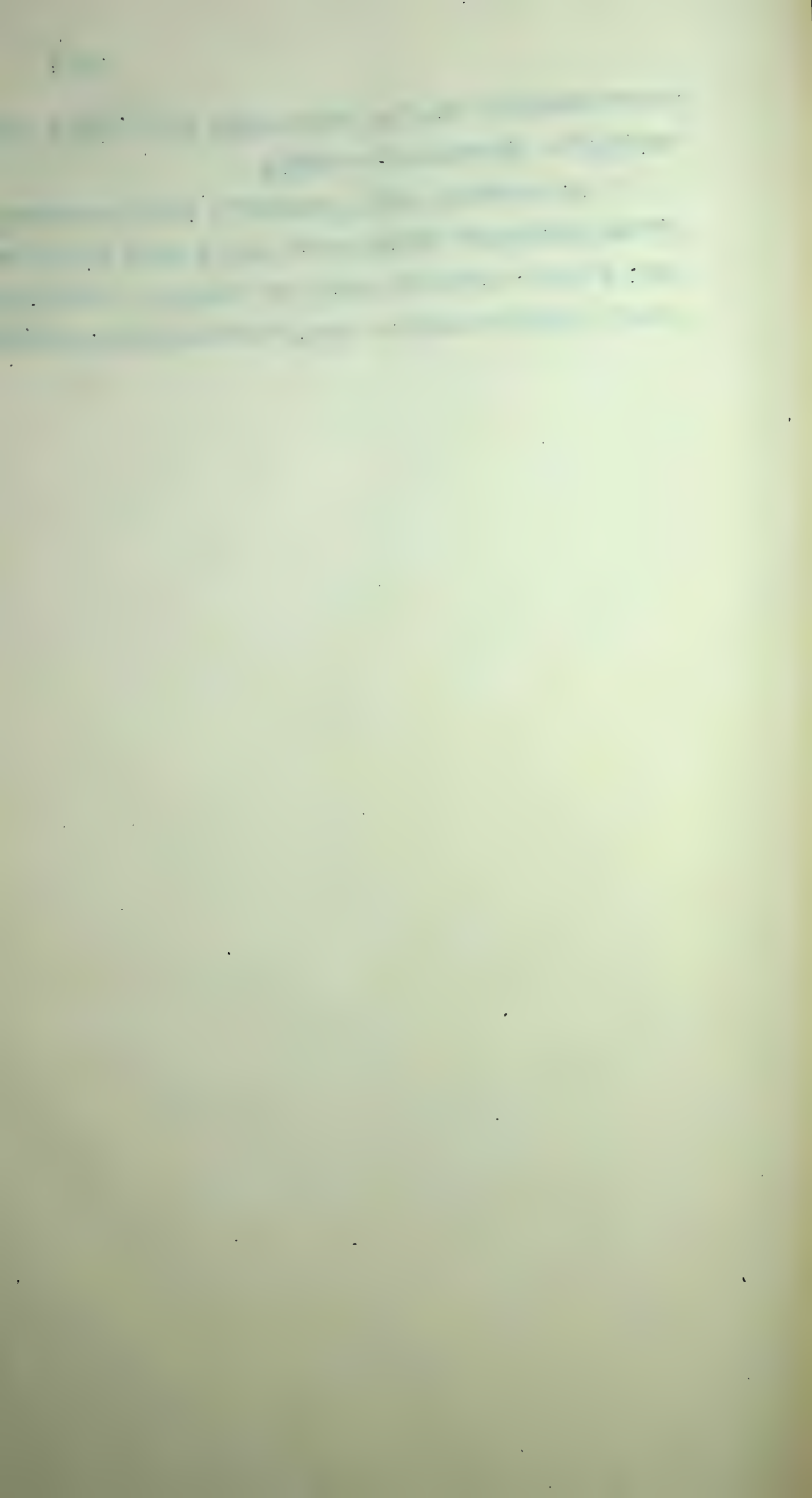

प्रत्ययादसंयोगपूर्वादिति पंचमी न बाधिता भवति । लुगितिवर्त्तमानश्रुत्यादि ।
 यदि हि प्रकृत एव लुक् क्रियेत सर्वस्यैव प्रत्ययस्य स्यात् । लुगादयः सवादिशा इति
 संज्ञाविधाववोचाम, सर्वस्य लोपे कृते सुन्वः सुनुव इति न सिध्यत् तस्मादनन्त्यस्य
 लोपार्थं लोपग्रहणं, किं च कुर्वः कुर्म इत्यत्र लुकि सति गुणी न स्यात् न लुक्ता-
 गंस्येति प्रतिषेधात् लोपे तु सति भवति ॥

नित्यं करोतेः । करोतेरुप्रत्ययान्तस्येति । उतश्च प्रत्ययादित्यनुवृत्तिरिति,

उकारलोपस्येत्यादिना सोपपत्तिकां दीर्घप्राप्तिमनुद्य प्रतिषेधं दर्शयति । वार-
म्भसाम्यादेव सिद्धे नित्यग्रहणं विस्पष्टार्थम् ॥

अत उत्सार्वधातुके । करोतेरु प्रत्ययान्तस्येति । उतश्च प्रत्ययादित्यनु-
वृत्तिर्लभ्यते । सार्वधातुक इति किमिति । सत्यपि सार्वधातु कग्रहणे स्यतास्यन्तस्य
प्रसंगः करिष्यावः कर्तारिविति । स्यतासिम्यां व्यवधानान्न भविष्यति, कुरुत
इत्यत्रापि तर्ह्युप्रत्ययेन व्यवधानान्न स्यात्, तस्मात्सार्वधातु के परतः करोतेरंगस्य-

तथासिम्भात्सार्वधातुके परतो यदंगं तदवयवस्य करोतेरित्याश्रयण्यम् एतं च
 च स्यतास्यन्तस्यापि प्रागं इत्युतश्च प्रत्ययादित्यवश्यमनुवर्त्यम्, उप्रत्ययान्ता-
 त्करोतेः परं कृडित्सार्वधातुकमेवेति प्रश्नः । मूतपूर्वेपीति । कर्हि हति स्थितौ
 उत्त्वं च प्राप्नोति हि लुक्, नित्यत्वादिलुकि कृते कृडितः परस्याभावादुत्त्वं
 न स्यात्प्रत्ययलक्षणं च न लुक्तांगस्येति प्रतिषिद्धं तस्माद्मूतपूर्वेपि सार्वधातुके
 यथा स्यादिति सार्वधातुकग्रहणम् । असिद्धौ हिलुक् तस्यासिद्धत्वादुत्त्वं भविष्यति,

त्यथासिम्पवात्सार्वधातुके परतो यदंगं तदवयवस्य करोतेरित्याश्रयणियम् एतं च
 च स्यतास्यन्तस्यापि प्रसंगं हत्युतश्च प्रत्ययादित्यवश्यमनुवर्त्यम्, उप्रत्ययान्ता-
 त्करोतेः परं कृडितसार्वधातुकमेवेति प्रश्नः । भूतपूर्वेपीति । कुरुहि इति स्थिते
 उत्त्वं च प्राप्नोति हि लुक्च, नित्यत्वादिलुकि कृते कृडितः परस्याभावादुत्त्वं
 न स्यात्प्रत्ययलक्षणं च न लुक्तांगस्येति प्रतिषिद्धं तस्माद्भूतपूर्वेपि सार्वधातुके
 यथा स्यादिति सार्वधातुकग्रहणम् । वसिष्ठो हिलुक् तस्यासिद्धत्वादुत्त्वं भविष्यति,

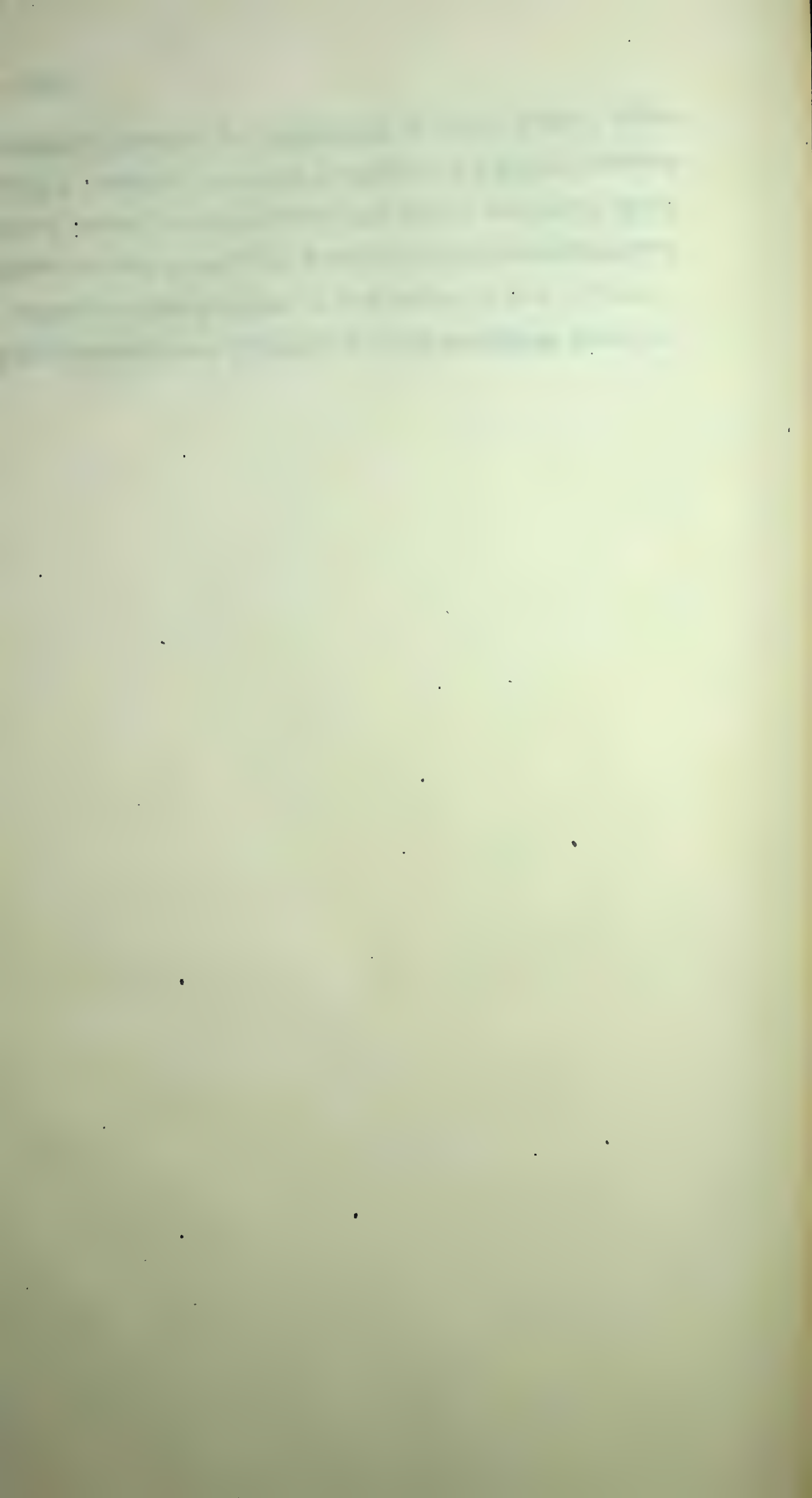
तस्माद्विस्पष्टार्थं सर्वत्र सार्वधातुकग्रहणं यथा पुनरस्योत्तरत्राप्युपयोगाभावः तथा
तत्रैव वक्ष्यते । इह यद्यपि भाव्यमानोऽप्युकारः सवर्णान् गृह्णाति तथाप्यान्तर्यतो
मात्रिकस्यातो मात्रिक उच्चारं एव भविष्यति नार्धस्तकारेण तत्राह । तपरकण-
मिति । असति हि तस्मिन्नुपत्ययमाश्रित्योकारस्य लघूपक्षलक्षणो गुणः स्यात्
स माधुदिति तपरकरणं, तस्य हि प्रयोजनं लक्षणान्तरेणापि दीर्घो माधुत् ॥

अतोऽलोपः । तपरकरणं किम् । आटो माधुत्, वास्ताम् वास्तु, वसिद्ध
आट् एवं तक्षणीयस्यासिद्धत्वमनित्यमिति ज्ञापनार्थं तपरकरणम् । अत्र सार्वधातु-

काधिकारस्योपयोगो नैत्याह । सनः सार्वधातुक स्व, अस्तेरप्यार्द्धधातुके भूभावेन
भाव्यं, नन्वनुप्रयोगे भूभावा नास्ति ईहामासुः । सत्यं, तत्र द्विवचने ह्लादिशेषे
च कृते येन नाप्राप्तिन्यायेनातो गुणो इति पररूपं बाधित्वा क्त वादेरिति
दीर्घत्वे कृते परस्याकारस्य सत्यपि लोपे सिद्धमिष्टम् ॥

आम्यस्तयोरान्तः । लुनतइति । लट् आत्मनेपदेष्वनतइति कस्यादादेशः
लुनतामिति लोटि आमेतः । अलुनतेति । लङ्, भिमतइत्यादौ भृतामिदितीत्वम् ॥

यान्ति वान्तीति । अति हि आभ्यस्तग्रहणे ऋतौ गुणवत्यत्र तपरकरास्य
यानमित्यादावकृडिति चरितार्थत्वादिह लोप एव स्यादितिभावः । अनुनादिति
उत्तरसूत्रे कृडितीत्यस्य सम्बन्धः स्थित एवेति नायमीत्वस्य विषयः इहाकारै-
णाभ्यस्तविशेषणादाकारान्तस्य लोपो जाग्रतीत्यत्र न भवति तत्र निर्दिश्य-
मानस्यादेशा इति वा ऋतौन्त्यस्येति वा वाकारस्यैव लोप इत्यादिमत्त्वा
व्याख्यातम् । आइत्येतस्याभ्यस्तानां वाकारस्येति । वाकारान्तानामिति तु

व्याख्येयम्, अत्रापि वा सार्वधातुक एव सम्भवति, एवमप्यस्तमप्याकारान्तं, ववतुरित्यादौ भवत्येव लोपः ।

ई हत्यघोः । तुनन्तीति । अस्ति ह्रस्वगुणो ईत्वलोप्योः पर्यायः स्यात्, एकविषयत्वात् । घुसंज्ञैष्वेव वा लोपः स्यात्, अत्रापि पूर्वित सार्वधातुकमेव सम्भवति ॥

इदरिद्रस्य । इदमपि सार्वधातुकएवान्यत्र लोपविधानात् । सिद्धश्चेति ।

यथा प्रत्यक्षविधौ प्रत्ययविधानकालएव सिद्धो ऋति तथा लोपः कर्तव्यः आर्द्ध-
 घातुकहति विषयसप्तम्याश्रयणीयेति भावः । आकारान्तलक्षणहति । आर्द्धघातु-
 कहति परसप्तम्यां तस्योपचिं प्रतीच्य लोपः कर्तव्यः ततश्च श्याद्वयधेत्याकारान्त-
 लक्षणो णप्रत्ययः स्यात्, तत्र कृते ऽनेन लोपश्च प्राप्नोति युक्त्वं, तत्र लोपस्य
 शब्दान्तरप्राप्त्या ऽनित्यत्वं, युक्तु लोपे कृते ऽप्राप्तिः ततश्च उपयोरप्यनि-
 न्ययोः परत्वाद्भ्युक्तु, स्यात्, अथापि लोपः स्यादेवमपि अरिड इत्यत्राक्कावशका-

वित्येण स्वरौ न स्यात्, ईषदरिद्रमित्यत्र चातो युजिति युव् स्यात् । दरि-
 द्राय क्वति । एवुलि, युक् । दरिद्राण इति । ल्युट् । दिदरिद्रासतीति । तनि-
 पतिदरिद्राणामुपसंस्थानमिति व्यवस्थितविभाषा, तेन लोपपक्षो हट्, अन्यत्रेडमावः
 अद्यतन्यामिति । लुट् एषा पूर्वाचार्यसंज्ञा । ऋरिद्रासीदिति । यपरममातां
 सक्नेति, एकाच इति तत्रानुवर्तते इत्येकीयं मतं चिणि ऋरिद्रिऋरिद्रायि, ण-
 लिददरिद्रौ । ज्ञान्दसं द्रस्वत्वमिति । अन्यथा चातो धातोरिति लोपे दरिद्र

इति निर्देशः स्यात् ।

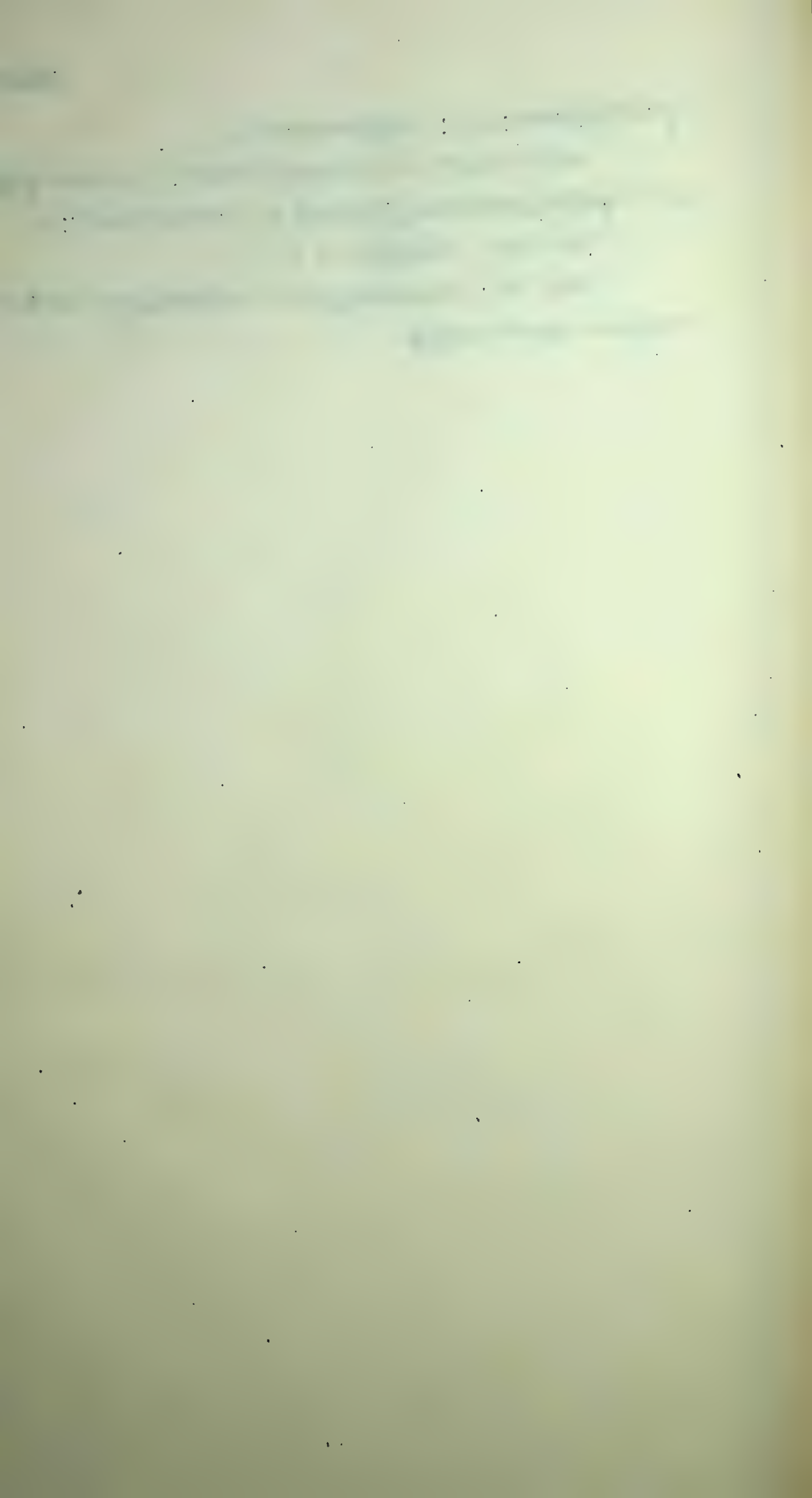
भियोन्यतरस्याम् । ह्लादौ कृडिति सार्वधातुकइति । नैतेषामत्रोपयोगः
 तथा च प्रत्युदाहरणं न प्रदर्शितम् । तथाहि । क्वादावप्यस्तु विम्यतीति, एरनेकाच
 इति द्वस्वस्यापि यण् भविष्यति, न चैत्वविधेर्वैयर्थ्यं ह्लादौ चरितार्थत्वात्
 तथा बिभेतीति क्कृडित्यपि भवतु गुणो भविष्यति इत्वविधिश्च कृडिति
 चरितार्थः । तथाम्यस्तस्येत्यनुवृत्तेर्भीतिइत्यादावाद्वादातुके न भविष्यति, क्वसावपि तति

प्राप्नोति, कान्दसः क्वसुः दृष्टानुविधिश्चन्दसि ॥

जहातेश्च । अत्रापि न सार्वधातुककृत्यस्योपयोगः, क्त एवास्य प्रत्युदाहर-
णं न प्रदर्शितम्, अप्यस्तस्येत्यनुवृत्तेराद्धधातुके न मविष्यति, लिङ्गादिः ॥

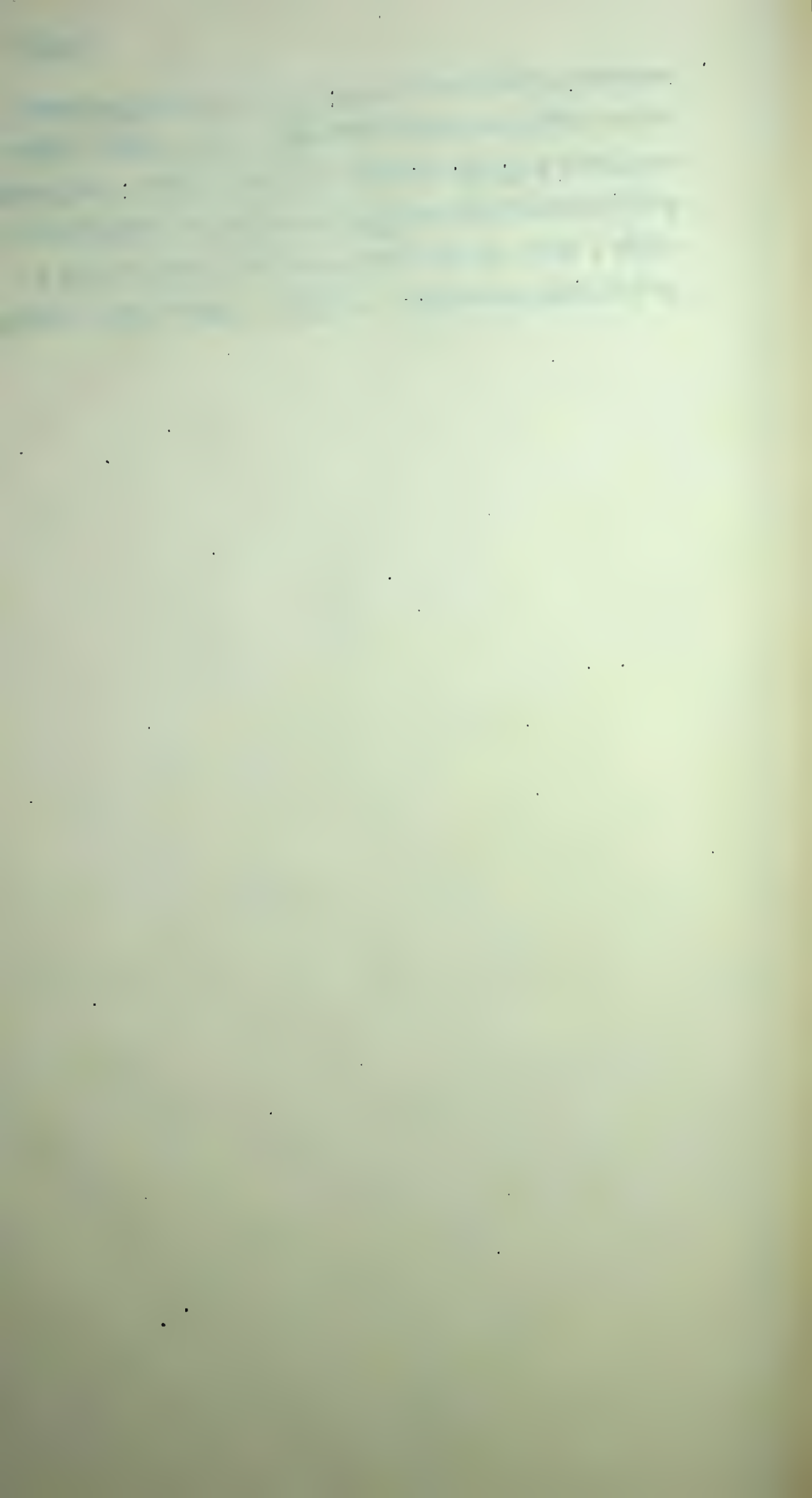
आ च हो । सार्वधातुकमेव हि ।

लोपो यि । अप्यस्तस्येत्यनुवृत्त्येकं न मविष्यति, यद्यपि यकारेण सह
द्विवचनान्न जहातिरप्यस्तम् ॥

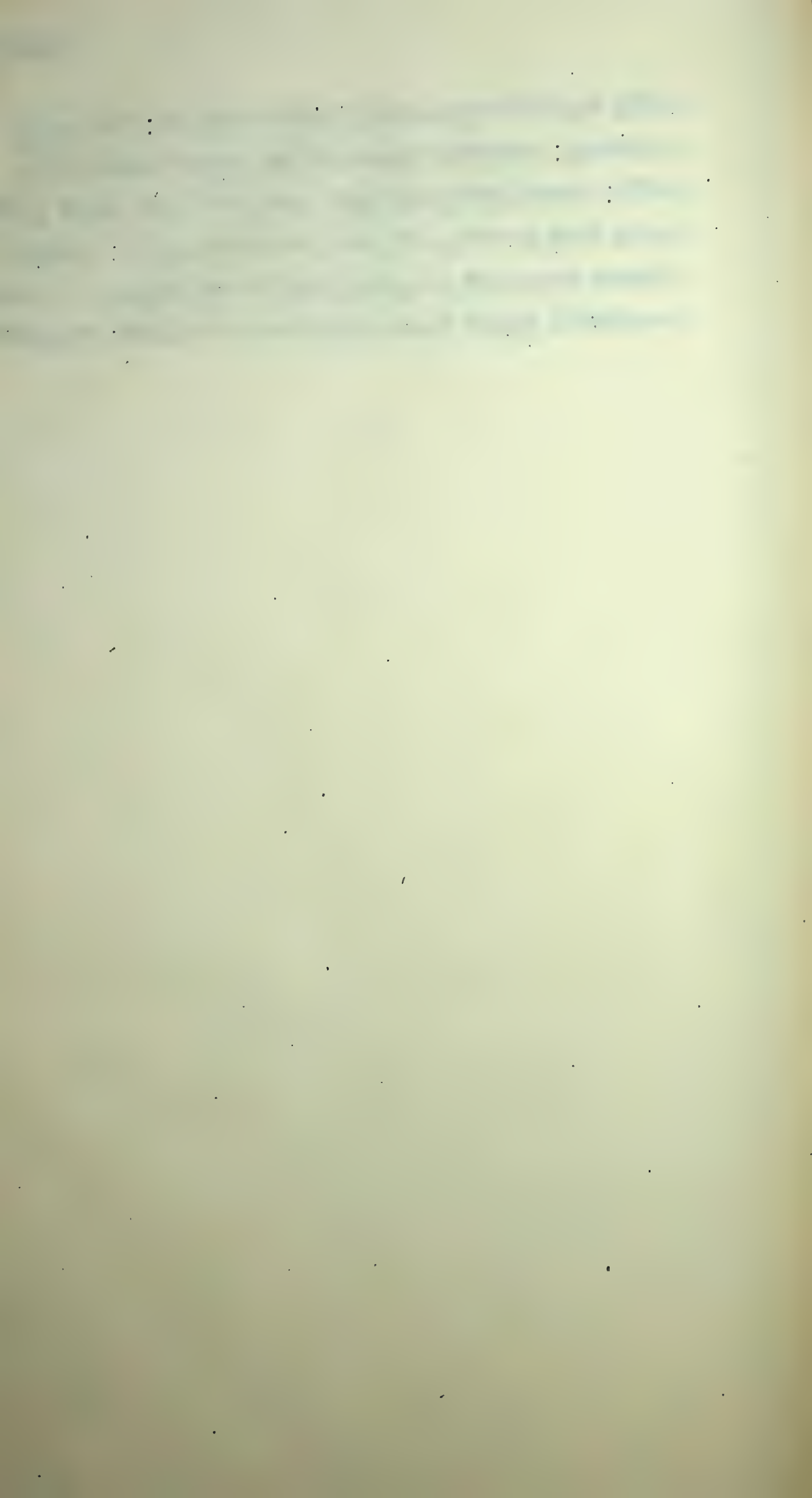

ध्वसोरेद्धावम्यासलोपश्च । देहिधेहीति । दायाओ रूपे, दोदाण्घटां
 तु विकरणेन हि व्यवहृतः देहात्मनेपदी । शिदयमिति । न सूत्रे क्लृपमाण-
 श्शकारो विमर्किसकारस्य श्चुत्वेनागतः किं तर्हि औत्पत्तिको लोपशब्दसम्बन्धी
 विमर्कस्तु ह्रस्व्यादिलोप इति भावः । संज्ञाशब्दे च कृतोऽनुबन्धः संज्ञितः कार्यं
 सम्पादयति, यथा उमुटष्टित्वम् । एतच्च नानर्थकं ऽलोन्त्यविधिरित्यत्रात्रित्योक्तम् ।
 अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि । एकशब्दोऽसहायवचनो न संख्यावचनो

मध्यामावात्, द्विवचनान्तस्य च समासः द्वयोरेव मध्यसम्भवात्, अत्र लिटीति यदि
विधीयमानयोरेत्वाभ्यासलोप्यो निमित्तनिर्देशः स्यात्, आदेशो न विशेषितः
स्यात्, ततश्च नैमत्तुः, नैमुः सेहे, सेहाते, सेहिरे, अत्रापि प्रतिषेधः स्यात्, नत्वसत्त्वयोः
कृतयोरंगस्यादेशादित्वा, तस्माद्गुणभूतस्याभ्यादेशस्यायं निमित्तनिर्देश इति
दर्शयति । लिटि परत इति । लिटिपरत्रावस्थिते य आदेशो विधीयते स
आदिर्यस्यांगस्य नास्तीत्यर्थः । चक्षुरित्ति । अयुक्तमिदमादेशादित्वात्,

क्वचित्तु ततद्गुरिति पठ्यते, तदप्ययुक्तं, संयोगान्तत्वेन लिटः कित्वाभावात्
 तस्मात्तत्सरतुः तत्सरुविति प्रत्युदाहरणं, त्सर ह्रस्वमातौ । चकणतुरिति ।
 कणातिः शब्दार्थधातुवर्गे भूवादौ पठ्यते । जगणतुरिति । गण संख्याने चुरादि-
 त्वात्त्र णिच् प्राप्नोति, यदि नैष्यते अनित्यस्यन्ताश्चुरादयः एतच्चघुषि-
 रविशब्दन इत्यत्र वक्ष्यते । यद्यपि कुहोश्चुरिति चुत्वं लिट्याहृत्य न विहितम्,
 अभ्यासनिमित्ते तु प्रत्यये विधानाल्लिखितमित्यपि भवति, सर्वथा लिट्युत्पत्तौ

पश्चादुपपत्ति । औपमिकै नत्वरत्वे हति । ततश्च प्रागेव लिङुत्पदेस्ताभ्यां मवि-
 तव्यं तेन तदाद्यङं लिटि आदेशस्तदादि न भवति, यदि लिटा आदेशो विशेष्यते
 एतवमलिट्यपि प्राप्नोति, पक्वः पक्ववानिति, नैष दोषः । चकारः समुच्चये,
 नान्वाचये तेन यत्राभ्यासलोपस्तत्रैत्वम्, इह तर्हि स्यात् पिपठिषति, कृडितीति
 वक्तै, एवमपि पापठ्यते, अत्रापि प्राप्नोति, नैष दोषः । इह लभ्यासकार्येषु
 द्वस्वह्लादिशेषावुत्सर्गो, तयोरन्येऽपवादस्तेत्रेह दीर्घोक्ति हति दीर्घत्वं च

प्राप्नोति अनेन लोपश्च, तत्र दीर्घं स्यावकाशो बाधायते, अस्य विधेरवकाशः
 पेवतुःपेवुः पापच्यतइत्यनोभयप्रागे अपवादविप्रतिषेधादीर्घत्वेनायमभ्यासलोपी
 बाध्यते, तत्संनियोगशिष्टत्वादेत्वमपि न भविष्यति, अभ्यासविकारेषु उक्तमा-
 वेशो यत्र सर्वेषां प्रवृत्तिस्तत्र इह तु यद्यपि दीर्घत्वे कृतोपि एत्वाभ्यासलोप्योः
 प्रसंगस्तयोस्तु कृतयोर्न दीर्घस्य प्रसंग इति न सर्वेषां प्रवृत्तिः । ननु च वमणतु-
 र्बमणुरित्यादावभ्यासजश्चवत्त्वयोरसिद्धत्वादनादेशादित्वात् इत्वाभ्यासलो-

षाम्यां भाव्यं, विप्रतिषेधस्य तु जह्यातुर्जह्युरित्यादौ यत्र कुहोश्चुरिति जुत्वं
 कियते सौवकाशः स्यादत आह । इहेति । अत्रैव ज्ञापकमाह । तथा चेति । रूपा-
 भेदेति चेति । यत्रादेशस्य स्थानिना सह रूपभेदो नास्ति तत्रेत्यर्थः । शसिद्वयोरिति
 अम्यासौ चर्चेति सर्वत्र जश्चरौः प्राप्तयोरन्तरतमपरिभाषा व्यापारलव्यमिदं वक्ष्यते
 प्रकृतिचरां प्रकृतिचरः प्रकृतिजशां प्रकृतिजश इति, तेन शसैः शकारस्य शकारौ ददे-
 दकारस्य दकार इति, तावप्यादेशादौ भवतः यदि चाभिन्नरूपोप्यादेश इहाश्रीयेत

तत आदेशादित्वादेव प्रतिषेधे सिद्धे न शब्ददवादिगुणा नाभिमिति शसिद्वयोः
 प्रतिषेधोन्वयः स्यात् कृतस्तु ज्ञापयति, रूपादेवे य आदेशः स इह नाश्रीयति
 यदि पुनराश्रीयेतैव किं स्यादित्यत आह । अन्यथेति । प्रकृतिर्जः प्रकृतिश्चच्चा-
 दियेषां तेषां न स्यात्, वचनं तु रेणुरित्यादौ चरितार्थम् । अहं पपवेति ।
 उत्तमे णलि णित्वाभावपदो रूपं, णित्वपदो तु परत्वाद्बुद्धौ कृतायां तपर-
 करणादकाराभावादेवाप्रसंगः । वैमनुरिति । अन्धिग्रन्थीत्यादिना लिटः कित्त्वे

सति न लोपः । न शिम्भ्योरलिङ्येत्वमिति । अलिङीति पादपूरणार्थोऽनुवादः
श्लोकोक्तं माष्ये पठितः ।

न शिम्भ्योरलिङ्येत्वं ह्रस्वस्यमिपचोरपि ।

औशन्मेनकेत्येतद्ध्येमानं लिङि षेचिरन् ॥

इति । औशन्निति, फोन्तादेशः औशन्नस्येवः औशमिति तु प्रायेण
पाठः तत्र मिपोऽम्मावः । दिक्कादिष्विति । दिक्कादिषु हि इत्वप्रतिषेधो

वदन्तै, एतच्च न यासयोरित्यत्राशिषि चोपसंख्यानमित्यनाश्रित्योक्तं, कन्द-
सीतिवचनान्मेननकेति भाषायां न प्राप्नोति, यदीष्यते पृषोदरादिषु
द्रष्टव्यः । लुगं कियतइति । कान्दसत्वात्, बहुलं कन्दगीति वा शपो लुप्त-
त्वात् । पेविरन्निति । पवेरन्निति प्राप्ते, काचित्पूर्यते यजिष्योश्च,
आयेजे आवेपे, यजेवपेश्च लङि इति कन्दस्यपि दृश्यतइत्यनजादेरप्याडिति,
अपर आह । लिटि तस्य रशादेशः सम्प्रसारणपूर्वत्वे वा, कन्दसीत्यनुवृत्तेर्या-

देशः एत्वाभ्यासलोपी, उदात्तता तिष्ठित्याडः समास इति, तथा चावगृह्णन्ति यच्छ्रव्योश्च मन्त्रायजे पिता, जायेजइत्या येजे इति ॥

थलि च सेटि । पेचिरेति । क्रादिनियमात्प्राप्तस्फेष्ट उपदेशेत्त्वत इति प्रतिषेधे प्राप्ते क्तो भारद्वाजस्येति नियमात्पक्षो इह । पपक्येति । अन्येषां प्रतिषेधः धृगृहणामन्तर्यं, पेचिवेत्यादावन्यत्र सेटि कित्वात्पूर्वेण भवितव्यमेवाग्रह । धृगृहणं विस्पष्टार्थमिति । किमत्र विस्पष्टनीयं तदस्मिन् । ककुडिदर्थ

मित्यादि । वारम्भसामान्यादेवायं निश्चयः स्याद्यत्र पूर्वेण न सिद्ध्यति
तदर्थमिति बह्वच विशेषाः प्रकृताः अत एकलमध्यहृत्यादयः तत्रा सति
धनुग्रहणो सन्देहः स्यात् किमनकारार्थं वचनं ददिविव, ररादिव इति अयाने-
कहत्नमध्यार्थं तत्सरिवेति, अथादेशार्थं बमणिवेति, उतालिढर्थं पठित इति उताकु-
डिदर्थमिति, तत्रात हृत्यादयो विशेषाः कुर्वन्ते किडतीत्येतत्तु निवर्ततइति
व्याख्यानमन्तरेण दुज्ञानं, तस्माद्विस्पष्टार्थं धनुग्रहणं कृतम् ॥

तृफलमजत्रपश्च । फल निष्पत्तौ, ि फला विशरणौ, द्वयोरपि
ग्रहणम् । गुणार्थमिति । न शब्ददवादिगुणानामिति प्रतिषेधं बाधि-
तुमित्यर्थः । श्रेयतुरिति । पूर्ववत्किञ्चनलोपी ॥

राधो हिंसायाम् । अनेकार्थत्वादातुनां राधो हिंसायां वृत्तिः ननु च
नात्रापूर्वमवर्णग्रहणमस्ति, प्रकृतश्च मात्रिकस्तपरकरणात्, तत्कथमवर्णस्थानएत्वं
भवतीत्युक्तमत आह । अत इत्येतदिति । अत इति तावत्स्वरितत्वादुपलिष्ठते

तत्परत्त्वकृतस्य कालविशेषस्य मात्रात्मकस्यासंभवात्मपास्यावर्णमात्रं प्रतिपादय-
ति । अथ वेति । पूर्वत्र त्वत इति विरोध्युपादानादात इत्यस्यानभिसंबन्धः
एकहन्मध्ये चेति । अत्र एकहन्मध्ये इत्येव, क्त वातइति च द्वयमपि नानुवृत्तम्,
एकहन्मध्यइत्यनुवृत्त्येति चोवाध्याहोण स्थानी लभ्यतइत्यर्थः ॥

फणां च सप्तानाम् । बहुवचननिर्देशादाद्वयर्थो गम्यतइत्याह ।
फणादीनामिति । फण गतो, राज्ञ दीप्तो, दुष्प्राशु दुष्प्राशु दुष्प्राशु दीप्तो,

सप्त
स्यमु स्वन ध्वन शब्दे, अन्त्यवर्ज फणादयः । अत्र राजप्रभृतीनामप्येत्वमवर्णस्य
भवति, उक्तौत्र न्यायो राधोहिंसायामित्यत्र ॥

न शसददवादिगुणानाम् । अत्र वस्तुतो यो गुणसंज्ञकोकारस्तत्रैव
यदि प्रतिषेधस्तर्हि विधिप्रतिषेधयोरेकविषयत्वादिकल्पः स्यात्, ततश्च
वा जृम्भुत्सामिति यद्वाग्रहं तदेवादितः पाठ्यं स्यात् तस्माद्गुणग्रहणेन
तच्छब्दरूपितस्य तद्भावितस्य ग्रहणमित्याह । गुण इत्येवमभिनिर्वृतस्य

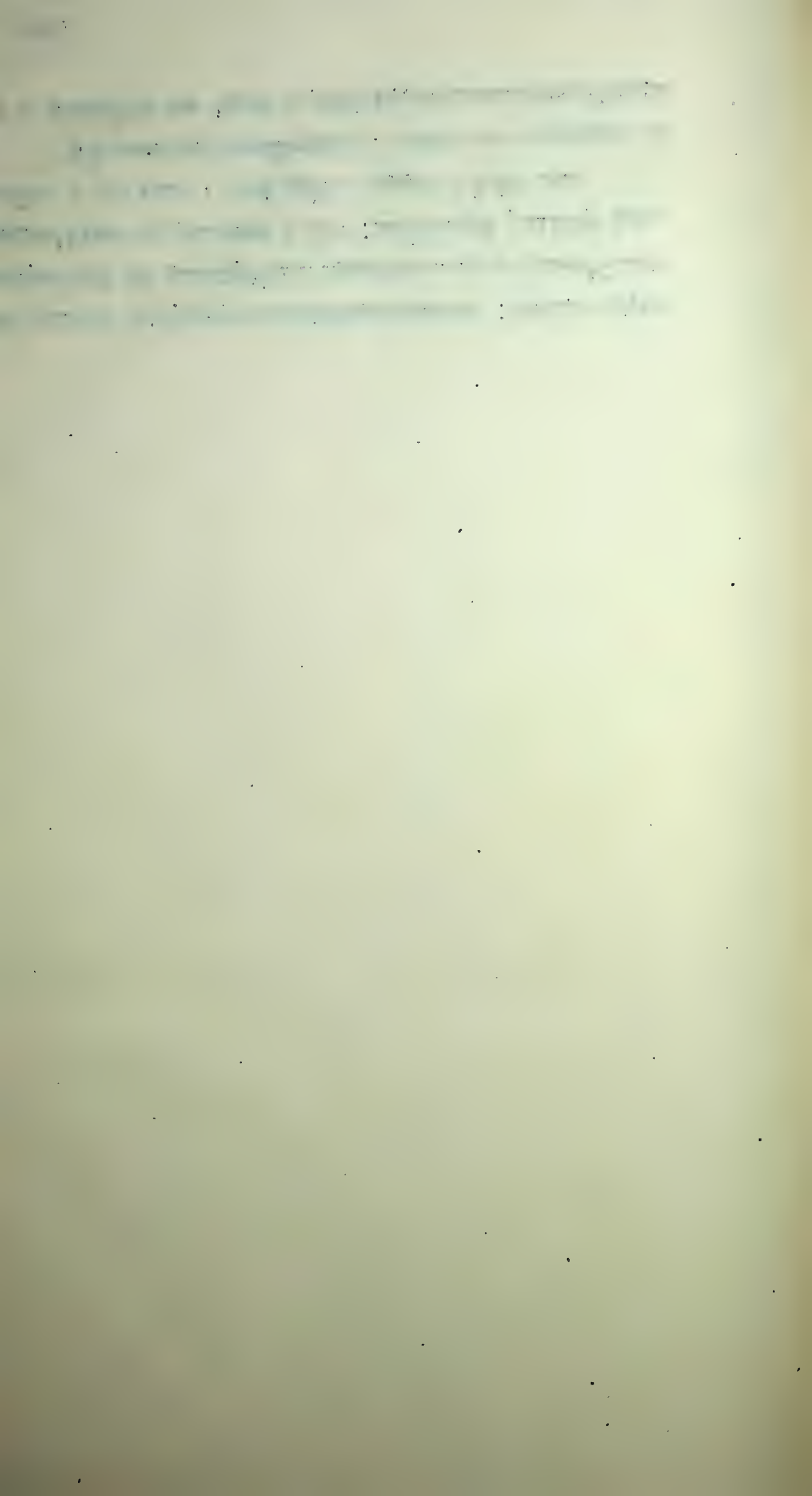
वैति । तस्य संबन्धी योऽकार इत्यर्थः । संबन्धित्वमपि तस्य तत्स्थानिकत्वा-
 त्त्ववयवत्वाच्च यथायोगं वेदितव्यम् । शशतुरिति । श्शु ह्स्त्रायां, दद दाने,
 क्तुदाप्ते, टुवम् उद्दिगर्णे विशशरतुरिति । शृ ह्स्त्रायां, ऋक्कृत्यतामिति
 गुणः यदुक्तं गुणवत्येवमभिनिर्वृतस्येति तदुदाहरणं दर्शयति । गुणशब्दाभि-
 निर्वृतस्येति । उरण् रपर इत्यत्र सिद्धं तु प्रसंगे रपरत्वादिति वक्ताद्गुणो
 भवन्नेव रेफ शिरस्कोऽभिनिर्वर्तते, एवमभिनिर्वृतस्यारु शब्दस्यावयवोकारः,

लुलविधेत्यत्र तु अमिनिर्वृत्तस्योकारस्य स्थाने ऽवादेशस्तदवयवोकारः क्वचित्पस्यते
 गुणशब्देनात्र शसादीनां ग्रहणसामर्थ्यात्तुमावितरयग्रहणमित्य कारमात्रस्य
 हि ग्रहणो अशिद्वयोर्यकारादीनां च ग्रहणमनर्थकं स्यादिति किल तस्यार्थः ।

कर्णस्क्रावनञ्कार उगित्कारार्थः तेन सर्वनामस्थाने तुमु भवति ।
 स च नञ् उत्तरो न भवतीति । चेदित्यनुषंगः कर्त्तृति उगित्वान्नान्तत्वाद्वा-
 ङीप् । आवर्तमिति । तद्विधेःपि भवति, क्त्वाविति प्रसज्यप्रतिषेधो न पर्युदासस्तेन

नमिदयुक्तन्यायामावाद्धिमकैरेव ग्रहणं न भवति, तथा च सुश्वेत्परो न भवती-
ति प्रथमेऽवचनस्य चात्र ग्रहणं न सप्तमीवहुवचनस्य, व्याख्यानात् ॥

मघवा बहुलम् । मघवेति षष्ठ्यर्थे प्रथमा । मघोन इति । इवयुवमघोना-
मिति संप्रसारणं पूर्वत्वमाद्गुणः । ननु च मघवस्यास्तीति मघवान्, मघमिति
वनान्, छन्दसो वनिषो वरु व्याविति वनिष्, संप्रसारणे कृते पूर्वस्य ससंज्ञायां
यस्येति लोपप्रसंगः व्यावयवत्वादसिद्धत्वमपि नाशङ्कनीयं, ससि संप्रसारणे यस्येति

लोपः य स्त्वं तर्ह्येत्यदेवैदमव्युत्पन्नं भविष्यति, तथा चैतस्य माषायां प्रयोग
उपपद्यते, यथा तु माष्यं तथा न केवलमस्यैव अर्णोपि माषायाः प्रसाधुः
प्रयोगः । आह हि ।

अर्णस्तु मघोनश्च न शिष्यं कान्दसं हि तत् ।

मत्तुब्बन्योर्विधानाच्च कन्दस्युभयदर्शनात् ॥

कयातोर्वनिपि गुणो च कृते अर्णिन्निति रूपं, तस्माद्विपि मत्तुपि

अन्तिवित्यादि सिद्धं भवति, वनिष्पङ्गामित्यादि, मघशब्दादपि प्रत्ययद्वये
 सिद्धं भवति, नार्थः सूत्रद्वयेनेत्यर्थः । मघोन इत्यादौ तु यस्येतिलोपाभावश्चा-
 न्दसत्त्वादेव । माघवनमिति । अन्त्रिति प्रकृतिभावः ॥

पादः पत् । पादिति । पादशब्दोलुप्ताकारो गृह्यतइति । पादयतेः
 क्विन्तस्याप्यत्र ग्रहणमिति येन विधिस्तदन्तस्येत्यत्र माघ्यकारेणोक्तं,
 तस्मादपिशब्दाध्याहारेणायं ग्रन्थोऽयोज्यः लुप्ताकारः पादशब्दोऽपि गृह्यते,

पादयतिः क्विवन्तोपि अङ्गाधिकारे तस्य च तदुत्तरपदस्य चेति वक्तव्या तदन्त-
स्याङ्गस्येत्यत्रापि तस्य चाङ्गस्येति द्रष्टव्यं तदन्तं तु वक्तव्यमस्तीति तस्यैव
प्राधान्येनोपन्यासस्तदर्थयति । स चेति । यद्यपि पाच्छब्देन तदन्तः समुदायः
प्रत्याप्यते तथापि विशेषणत्वेन यो निर्दिश्यते तत्रापि यतः षष्ठी
श्रूयते तस्यैवादेशः न प्रतीयमानस्य समुदायस्येत्यर्थः । द्विपद इति । द्वौ
पादावस्येति बहुव्रीहिः, संख्यासु पूर्वस्येत्यन्तलोपः । द्विपदिकामिति । पादशतस्य

संख्यादेरिति वुन् लोपश्च, व्याघ्रपाचक्यो गगदिः ॥

वसोः संप्रसारणम् । पैबुषइति । पवेः क्वसुः, एत्वाभ्यासलापी,
कथं पुनर्ह्यनुबन्धकस्य क्वसोग्रहणमित्याह । वसुग्रहणमिति । एतच्च शत्रादेशस्य
वसोरुकारानुबन्धकरणात्लभ्यते, तस्य हेतुदेव प्रयोजकमिह सामान्यग्रहणं यथा
स्यादिति, उगित्कार्यस्य स्थानिवद्भावेनैव सिद्धत्वात् ॥

वाह ऊह । वाह इति । वहेर्ष्विप्रत्ययान्तस्य ग्रहणं, खिश्च सोप-

पदाद्धिहित इति सामर्थ्यादित्र तदन्तविविरित्याह । वाह इत्येवमन्तस्येति
 संप्रसारणं भवतीति । संप्रसारणग्रहणानुवृत्तिं दर्शयति । तेन वकारस्य स्थाने
 भवति, अन्यणान्त्यस्य स्यात्, उदाहरणेषु छन्दसि सहः, वहश्चेति खिवः ।
 अथेत्यादि । वाह इत्येतावता प्रकृतं संप्रसारणमेव विधेयमिति प्रश्नः ।
 का रूपसिद्धिरित्याह । संप्रसारणं कृतइति । गुणो चेति । कृतइत्यनुक्रांशः ।
 खिवप्रत्ययपेक्ष्य प्रत्ययलक्षणो न गुणः । नन्वेवं शालीन्वहतीत्यादावनकारान्त-

उपपदे शात्पूहति न सिध्यति तत्राह । अकारान्ते चेति । चकारादकारान्त-
उपसर्गेपीति द्रष्टव्यं, तेन प्रौह इत्यादावेडि पररूपप्लुगं इति न बोदनीयम् ।
ज्ञापनार्थमिति । कथमेतज्ज्ञापकमित्याह । तस्यां हि सत्यामिति । बहिरंगस्य
बहिरंगत्वं वहिर्भूताजादिप्रत्ययापेक्षात्वात्, अन्तर्भूताण्यपेक्षात्वाद्गुणान्तरंगः

श्वयुवमघोनामतद्धिते । शौवमिति । नस्तद्धितइति टिलोपः । यौवन-
मिति । यूनो भावइति हायनान्त्युवादिभ्योण्, अन्निति प्रकृतिभावः मघवा

देवतास्य माधवनः प्रातिपदिकग्रहणो लिंगविशिष्टस्यापि ग्रहणादयुवतिशब्द-
स्यापि संप्रसारणाप्रसंगस्तथा मधवत इत्यादौ मधवा बहुल मिति त्रिदेशे कृते
एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्प्रसंगइत्याह । श्वादीनामित्यादि । कथमेतत्प्रत्ययतइत्या-
ह । एतदर्धमिति । अत इत्युभयोः शेष इति । न त्वनन्तरस्यैव, योगविभाग-
सामर्थ्यात्, न चैवमपि मधवतेत्यादावैकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्प्रसंगः, सामान्या-
तिदेशे विशेषानतिदेशात् ॥

अल्लोपोनः । अदिति पृथक् पदं लुप्तविभक्तिकं, तेनातो धातोरित्यादौ
 केवलस्य लोपशब्दस्य संबन्धः । राजकीयमिति । गतींतेरपदाच्च हत्यधिकारे
 राज्ञः क चेति कः ककारश्चान्तादेशः अत्रैकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्प्रसंगः ॥

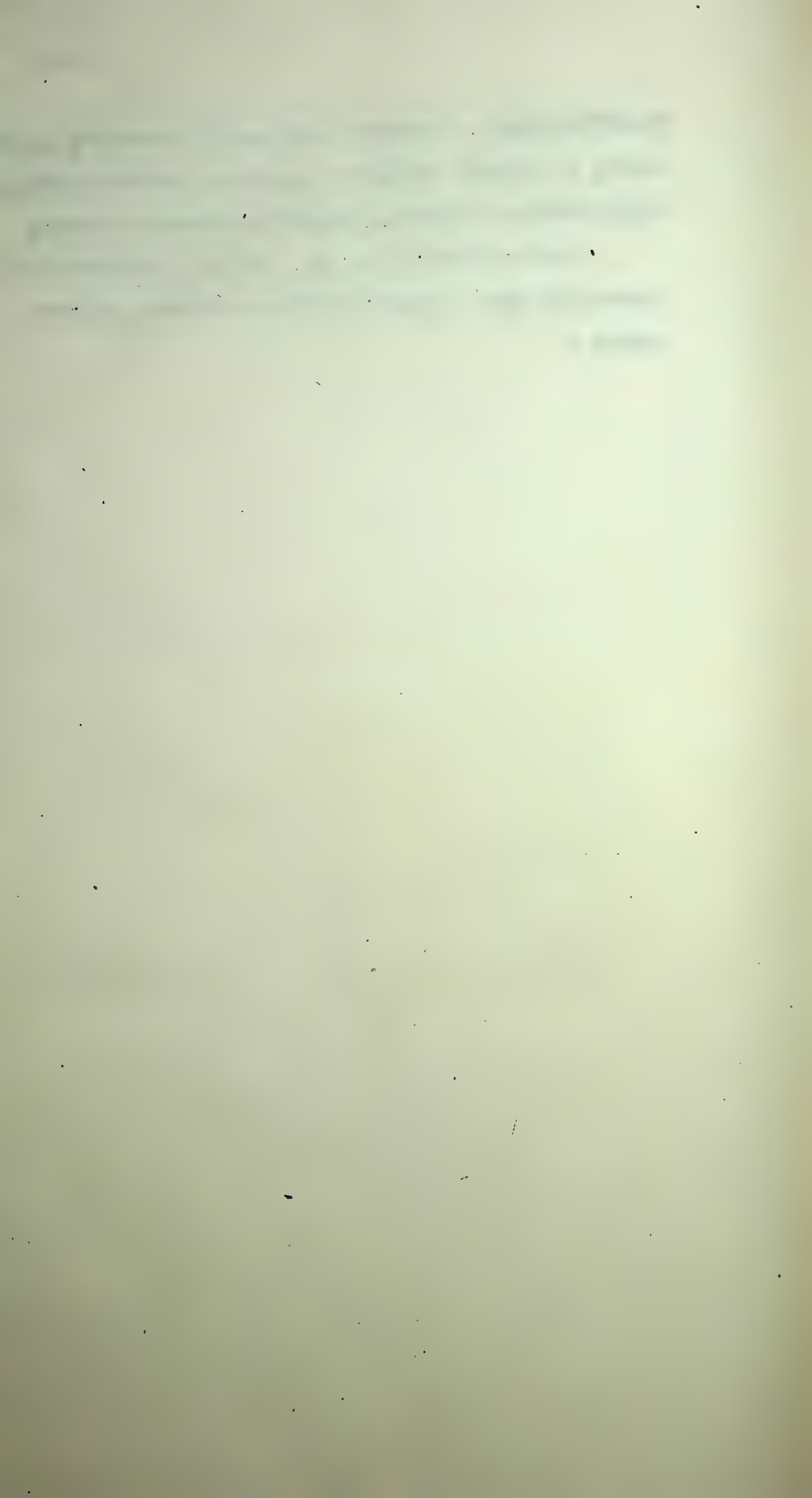
अपूर्वहन्धृतराज्ञामणि । किमिदं नियमार्थमाहो स्वद्विध्यर्थं, कथं चेदं
 नियमार्थं कथं वा विध्यर्थं, यद्यन्निति प्रकृतिभावनन्तरस्यैवटिलोपस्य तदा-
 ल्लोपस्य प्रकृतिभावेनानिवर्तितत्वात्पूर्वेणैव सिद्धे नियमार्थम्, कथाविशेषणा-

ल्लोपटिलोपयोर्द्वयोरपि प्रकृतिभावस्ततो विध्यर्थम्, तत्रापि नियमपक्षो यदि
तावदेवं नियमः षपूर्वादीनामस्यैवेति तत इह न स्यात् तादास्यः, सामनादौ
तु प्रसंगः। अथाप्येवं नियमः षपूर्वादीनामेवाणिति, भवेत्, इह न स्यात्
सामनो वैमनः, तादास्यइत्यत्र तु प्रसंगः अथाप्युभयनियमः स्यात् षपूर्वादीना-
मेवाणि, षपूर्वादीनामस्यैवेति, एवमपि सामनो वैमनस्तादास्य इति सिद्धं
सामनु साधुः सामन्योत्र प्राप्नोति, तस्मादुभयोः प्रकृतिभाव इत्याश्रित्य

विध्यर्थमिदमित्याह । तस्याकारस्य लागो भवतीति । तादृणहति । हृदयार्थेण
अपत्ये तु कारिलक्षणो र्यो भवति । उभावपि न भवत इति । टिलोपमात्र-
व्यावृत्तिर्निषेधेनापि सिध्यति, तत्प्रकृत्येतिवचनान्निवृत्तिरुभयोरपि ॥

विमाणा डिश्योः । ज्ञः शी, गीड ज्ञापः नफुंकाच्चेति योयं
शीशब्दस्तस्येह गृहणं न ज्ञशब्दोः शिरित्यस्य ब्रह्मान्तस्य, तत्र संज्ञाया
अभावात् ॥

न संयोगाद्गमन्तात् । स्याद्वकारमकाराभ्यां संयोगस्य विशेषणात्
तदन्तविधिरत्रेति विस्पष्टार्थमन्त ग्रहणम् ॥

अवः । अव इत्ययमन्तिलुप्तनकारो गृह्यत इति । प्रत्याहारग्रहणं
तु न भवति, यदि इयादजन्तस्यांगस्य लोपो भवतीत्यर्थः स्यात्तश्चातो धातो-
रित्येतदनर्थकं स्यात्, यच्च द्युप्रागवागुक्प्रतीचौ यदिति निर्दिशति, यच्च
चावित्याह, ततो ज्ञायते अवतरेवात्र ग्रहणमिति, एतेन पमाद्वयोप्यग्रहणम् ॥

जातो घातोः । खमादि सिद्धं भवतीति । सूत्राद्वहिरस्मदादिप्रयोगे-
पीति भावः । सूत्रे तु शौत्रो निर्देश इत्येव सिद्धम् ॥

मन्त्रैष्वाद्यादेरात्मनः । जाडिति पूर्वाचार्यप्रक्रियया तृतीयैकवचनस्य
ग्रहणम् । जाडोन्यत्रापि दृश्यतइति । तस्मादाडोति न वक्तव्यमित्यर्थः ।
जात इत्यनुवृत्तेरादेरित्यपि शक्यमकर्तुम् । त्वन्येति । सप्तम्यैकवचनस्य याशब्द
आदेशः ॥

तिविंशतेर्द्विंति । तिग्रहणं किम् । वन्त्यस्य माभूत्, सिद्धौन्त्यस्य लोपः ।
उत्तरपूत्रेण, सिद्धे सत्यारम्भो नियमार्थः स्यात् डित्येव यथा स्यादन्यत्र
यत्येति लोपो नाभूदिति । अथापि विधिनियमसंज्ञो विधेरेव ज्यायस्त्वम्, एव-
मप्यारम्भसामर्थ्यादलोन्त्यस्येत्येतस्मिन् बाधिते समुदायस्यैव बन्दीनिर्दिष्टस्य
लोपपरङ्गो न त्वसंशब्दितस्य तिशब्दस्य लोपः सिध्यति, तिग्रहणो तु सति
तत्सामर्थ्यादलोन्त्यस्येत्यस्यानुपस्थानात्सर्वस्यतिशब्दस्य भवति, विंशं

विंशकमित्यादौ तिलोपे कृते क्तो गुणो पररूपत्वं, यस्येतिलोपस्तु न भवति,
तिलोपस्यासिद्धत्वात् ॥

टेः । डित्यभस्यापीति । अणार्थस्तु उकारो न भवति, उपतुपि
तावदेशे तन्ना नीति वक्षते, न च उकारवता प्रत्ययेन तन्नागा गम्यते देशः
डेपि प्रावृद्धशरत्कालदिनां जहति निर्दिष्टत्वान्न अणार्थो उकारः ।
मन्दुरज इति । इयापोः संज्ञाहन्तसोर्बहुलमिति द्वयः ॥

नस्तद्धिते । तेषामिति । अन्निति प्रकृतिभावः प्राप्त इत्यनुषंगः ।
 पीठेन सपतीति पीठसपी, कलापिशब्दात्प्रोक्तार्थे कलापिनोण्, कन्दोद्भासणा-
 नि च तद्विषयाणि, तदधीतइत्यण्, प्रोक्तालुक्, कालापाः एवं कौशुमाः किं
 पुनः कारणमुपचार आश्रीयते, न पुनर्मुख्यार्थवृत्तिभ्यां तेन प्रोक्तमित्यादयर्थे ऽ
 ण् क्रियतइत्यत आह । शेषिकेष्विति । केचित्कित्तिलिशब्दं पठन्ति तिलानां तलं
 तितलं, पृषोदरादिः तदस्यास्तीति तितली । एवं लागला इति । उपचारादि

सर्वमितिदिशति उत्तरेषु त्रिष्विदमर्थेण्, एवमाश्मनइत्यत्रापि चार्न इत्यत्र विकार
 चार्मण इत्यत्रेदमर्थे, विकारेपि कोशादन्यत्र शौव इति । तस्येदमित्यण्,
 अत्र परत्वाद्बुद्धिप्राप्तौ द्वारादित्वात्प्रतिषेधे ऐजागमे च कृते टिलोपः ।
 शौवनोन्यइति । विकारावयवयोस्तु प्राणित्वादिति प्रकृतिमावाभावाच्चाव
 इत्येव भवति । के पुनरिति । प्रातिपदिकगणे पाठाभावात्प्रः आदिशब्दस्य
 प्रकारवक्तृत्वादाकृतिगणोयमित्युत्तरम् । सायन्प्रातिकमिति । यथाकथञ्चित्काल-

वृत्तेरपि भवतीत्युक्तत्वात्कालसमुदायेऽपि ठः एव भवति, येषां च विरोधः
 शाश्वतिक इति निर्देशादिसुसुक्ता न्तात्क इति कादेशाभावः । शाश्वतमिति
 माष्यकारवचनादण् प्रत्ययः ॥

अष्टौरेव । द्वयह इति । न संख्यादेः समाहारइति अत्रादेशस्य
 प्रतिषेधः । द्वयहीनइति । तद्वितार्थे द्विगुः समायाः तः, द्विगोवा, रात्र्यहः
 सम्पत्सराच्चेति तः । आह्निकमिति । आहीयिष्ठक् । एवकारकरणं विस्पष्टार्थ-

मिति । विपरीतनियमनिरासार्थं तु न भवतीत्याह । अहं स्वेति । विपरीते
हि नियमे अत्यस्य हे टिलोपाप्रसंगादात्माध्वानो सहति प्रकृतिभावविधानमनर्थक
स्यादिति भावः ।

और्गुणः । बाप्रव्यादो गोत्रे यः, शंख्यादो प्राकृतीतीय उगवादिभ्यो
यत्, औष्णवादावपत्येण् । संज्ञापूर्वको विधिरित्यादि । पाठ्येऽनुकमपि
प्रयोगबाहुल्यादुक्तम् । तद्विदित्येव, वीतो गुणवचनात् पट्वी ॥

द्वे लोपोकत्वाः । मद्रवाशब्दाद्धावन्तात्संज्ञायामित्यूह, कद्रुशब्दादपि
 कद्रुकमएडत्वोश्चन्दसि संज्ञायामित्यूह, ताम्यामपत्ये स्त्रीभ्यो ङ्, अन्यत्र
 चतुष्पाद्भ्यो ङ्, कमएडतुपद आदधीतेति बह्वृच् ब्राह्मणं, गृगालो जम्बुः
 शिवा जम्बुः । जम्बुरेव जम्बजम्बुकः ॥

यस्येति च । इश्च अश्च यं, समाहारद्वन्द्वे ध्यन्तादजादयदन्तं विप्रति-
 षेधेनेति अशब्दस्य पूर्वनिपातः सौत्रत्वान्न भवति, यशब्दस्य तु ग्रहणं न

भवतिलिङात्, यदयं गर्गशब्दस्य यः कुमारशब्दस्य तु ङीप् लोपं निर्दिशति,
 लोतो गार्ग्यस्य, कुमाराय वयसीति, क्त्वा एव निर्देशादकारे तावद्घ्रस्वस्य
 गृह्णां तत्साहचर्यादिकारेपि, कार्यं तु दीर्घस्यापि भवति, सवर्णगृह्णात् ।
 दाक्षीति । इतो मनुष्यजातेरिति ङीष्, सतिशब्दादपि सत्यशिष्वीति
 भाषायामिति, सर्वत्र सर्वणादीर्घत्वेन रूपं सिध्यति किं लोपेन तत्राह ।
 सवर्णादीर्घत्वे हीति । अतिसखेरिति । अतिक्रान्तः सखीमिति तत्पुरुषं

लिंगविशिष्टपरिभाषया राजाहः सविध्यष्टजिं ति टच् न मति, तस्या-
 नित्यत्वात्, तत उपसर्गोद्भवत्वम् । एकादशस्येति । ङीष्वा सह कृतस्य । क्त्वतीति
 प्रतिषेधः स्यादिति । कथं पुनः सविशब्दस्योच्यमानो तिसविशब्दस्य प्रतिषेधः
 स्यात्, तदन्तविधिना, ग्रहणावता प्रातिपदिकेन तदन्तविधिर्नास्ति, एवं मन्यते
 कार्यकालं संज्ञापरिभाषामिति पक्षो धेहितीत्यत्र घिसंज्ञाया उपस्थानाद-
 गाधिकारे तस्य च तदुत्तरपदस्य चैत्यस्ति तदन्तविधिरिति, यद्वा शेषस्यैकारो-

कारमात्रस्य धिसंज्ञा, न तदन्तस्य, ततः किम् असतीत्यपि सत्तिशब्देकारस्य
 प्रतिषेधो न सत्तिशब्दस्य, एकादेशे च सत्तिशब्देकार स्वायमिति तदन्तैपि
 प्रतिषेधः स्यादेव, लोपे तु सति यद्यप्युपसर्जनद्वस्वत्वे कृते रूपमविशिष्टं
 तथापि तस्य लाक्षणिकत्वान्न भवति प्रतिषेधः । दौलेयादौ इतश्चानि
 इति ढक् । कलाकासुमित्राशब्दौ बाह्वादी । सौर्य इति । तेनैकदिगित्यण्,
 एतच्च सूर्यागिस्त्ययोश्चैव इयां चैत्यनपेक्षयोदाहृतम् । इयद्वद्वद्व्यामिति ।

द्वयद्वुवडोरवकाशः श्रियो भुवो, लोपस्यावकाशो दोलेयः कामएडलेषः ॥

सूर्यतिष्यागस्त्यमत्स्यानां य उपधायाः । यद्यत्र भत्वेन सूर्यादयो
विशेष्यते सूर्यादीनां मसंज्ञानामिति, ततः सूर्यस्य स्त्री सूरि, वागस्त्यस्य आस्ती-
त्यादौ यत्र सूर्याद्येव मसंज्ञकं तत्र स्यात्सौरी बलाकेत्यत्र तु न स्यात्,
नसत्र सूर्यशब्द इति मसंज्ञकः किं तर्हणन्तं, तस्मादनाश्रितरूपस्य ममात्रस्य
लोपेन संबन्धः । सूर्यादिभिर्यकारो विशेष्यतइति दर्शयन्नाह । सूर्यतिष्यागस्त्य-

मत्स्येत्येतेषामिति । मसंज्ञकस्य यो यकार उपधा तस्य लोपो भवति न
 चैत्सूयादीनां संबन्धीत्यर्थः । सौरीति । अत्र ईति परतो मसंज्ञकमंगमणान्तं
 तस्य यकार उपधा यथा भवति तथा दर्शयति । अणि यो यस्येति लोप इति ।
 व्याश्रयत्वादिति । अणि यस्येति लोपः ईति यलोप इति व्याश्रयत्वम् ।
 ईकारे तु य इति । लोप इत्यपेक्षते । तस्याणान्तस्येति । मसंज्ञकस्याणान्तस्य
 यकार उपधा भवतीत्यर्थः । स्यान्निवद्भावस्तु द्वयोरपि यस्येति लोपयोर्यलोप-

विधिं प्रति प्रतिषिद्धः । मत्स्यचरोति । मत्सी भूतपूर्वेति चरद्, तस्मिन्नादिष्वि-
ति पुंवद्भावः टित्त्वान्दीप्, भवत्यत्र मत्स्यचरशब्द इति मसंज्ञकः मत्स्यसंबन्धी
च यकारो न त्वसो मसंज्ञकस्योपधेति लोपाभावः । यग्रहणामुत्तरार्थमिति ।
इह तु सूर्यादिसंबन्धी मसंज्ञकस्योपधायकार एव न वणान्तरमिति नार्थस्तेन ।
सौरीयइति । सौर्यशब्दाद्बृद्धाच्छः, स्वमागस्तीयः । वागस्त्य इति । अपत्ये
ऋष्यण् । तिष्यपुष्ययोरिति । तिष्यस्य सूत्रेणैव प्राप्तौ नदात्राणि नियमः,

पुष्पस्याप्राप्ते विधिः सूत्रे त्वर्थाहणौ सिध्यस्यापि प्रसंगः । वन्तिकस्येत्यादि
 हन्दिस्तदिष्यते । ककारादेः शब्दस्येति । ककारस्याकारस्य चेत्यर्थः । वाङ्मयुदात्त-
 श्चेति । प्रत्ययस्वरस्यापवादः । वन्तितइति । अपादाने वाहीयरुहोरिति
 तसिः । कादेश्चेति । कशब्दस्येत्यर्थः । वन्तिषदिति । सत्सु द्विषेत्यादिना
 क्विप्, बहुचास्तु व्यस्तमधीयते । ये चेति । दृश्यतइत्यपेक्षते । वन्तियइति ।
 भवे हन्दितीति यत् । कादिलोपस्यासिद्धत्वादयस्येति लोपामात्रः ॥

हलस्तद्धितस्य । तद्धितइति निवृत्तमिति । उत्तरसूत्रे पुनस्तद्धितग्रहणात्,
तेनायमीत्येव विधिः ॥

आपत्यस्य च तद्धितेऽनाति । मार्गकमिति । गोत्रोक्तोऽष्ट्यादिना वुः
संकाशादिभ्यो एय इति वुःकुणादिसूत्रेण चातुरर्थिकः ततो घञ्वयोपधादिति
जातादावर्थे । तद्धितग्रहणमित्यादि । सोमो देवतास्येति सोमाट्ठ्यण,
टित्वान्डीप्, तत्र परतोऽनापत्यय-कारस्याप्यस्य हलस्तद्धितस्येति लोपो यथा

स्यादित्येवमर्थमिह तद्विग्रहणं कृतम्, अन्यथा हि प्रकृतं तद्विग्रहणं महानुवर्तनीयं
तस्मिंश्चानुवर्तमाने तत्सम्बद्धमीतीत्यपि सम्बध्येत तच्चोपपत्तिमिह संबध्यमानं पूर्व-
सूत्रेपि सम्बध्येत, ततश्च पूर्वेणैव सिद्धे सत्युपपत्तिरिति चेति नियमोप-
विज्ञायेत, आपत्त्यस्यैवानाकारादौ तद्विग्रहे इति चेति, ततो यथा तद्विग्रहेऽनापत्त्यस्य
न भवति सांकाश्यकहत्यादौ, तथा इत्यपि न स्यात्, सोमो इष्टिरिति ।
तद्विग्रहणो तु सति तेन पूर्वयोगे तद्विग्रहणस्य निवृत्तिराख्यातेत्यापत्त्याना-

पत्ययोर्द्वयोरपि पूर्वेण हति लोपो विधीयत इति सोमी इष्टिरित्यत्रापि
यलोपः सिध्यतीत्यतस्तद्विग्रहणम् । ननु च यदयुष्यस्यायं नियमः स्यादयो-
गविभागोनर्थकः स्याद्वल आपत्यस्यतद्वितस्यानातीत्येकमेव योगं कुर्यात्तौ
योगविभागादन्यतरस्यैवानुवृत्तिः, तत्राप्यनातीतिवचनात्तस्यैव, एवमपि दोषः ।
नापत्यस्य तद्वितेपि प्राप्नोति, कथम्, आपत्यस्य यदि भवति आकारादावेवेति
नियमस्तम्भात्, सांकाश्यादौ लोपः स्यादेव, आकारादाविति नियमः तत

आकारादावापत्यानापत्ययोर्द्वयोरपि लोपप्रसंगो यद्यनापत्ये आकारादौ सम्भवति, जय न सम्भवति तदा न कश्चिद्दोषः, आपत्यस्यैव तद्धिते तत्राप्यन्ताकारादेवेति नियमद्वयाश्रयणात् ॥

क्यच्च्यौश्च । गागीयितीति । क्यचि चैतीत्वम् । गागीयतइति ।
 अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः क्यषस्त्वापत्यादसम्भवः । गागी भूतइति । अस्य
 चावितीत्वम् ॥

वित्वकादिभ्यश्चस्य लुक् । वित्वकादीनामस्मिन्प्रदेशे प्रातिपदिकगणौ

पाठाभावात्तत्परिज्ञानार्थमाह । नडादिष्विति । नडादिषु वित्वादयस्तावत्प-
 ठ्यन्ते, तत्र बुकि कृते यदूपं ककारान्तं तदिहानुकृतं, वित्त्वक् आदिर्येषामिति
 विगृह्य समासः जश्त्वेतु क्रियमाणो रूपविनाशप्रसंगान्न कृतमित्यर्थः तेन वित्त्वक्
 आदिर्येषामिति ज्ञातादिषु यः कस्तदन्तानां ग्रहणं नाशङ्कनीयं, पाठाभावात्
 रूप्यां किमिति । कृतकुगागमेभ्यः परस्तादन्यो न सम्भवतीति प्रश्नः । कथं पुनः
 कुको निवृत्तिप्रसंगः इत्याह । अन्यथा हीति । इदमेव ग्रहणं ज्ञापकमस्त्येषा

परिमाणेति । यकारमात्रस्येति । उपधाया इत्यनुवृत्तस्यैव स्यादप्यापि तन्नि-
वृत्तमेवमप्यादेः परस्येति परस्य प्रसंगादनिष्टमेव ॥

तुरिष्ठेमेयसु । दोहीयसीत्यत्र घत्वादीनामसिद्धत्वात्पूर्वं तृशब्दस्य
लोपेकृते पश्चान्निमित्ताभावापेक्षामभावः लोपो भवतीत्युक्तत्रान्त्यस्य
प्राप्नोत्यत आह । सर्वस्येति । कारणमाह । अन्त्यस्य हीति । नन्वेवमन्तरो
लुगेव विधेयः एवं मुखमेव सर्वस्य निवृत्तिर्लभ्यते ५ त आह । लुगित्येतत्त्विति ।

कः पुनस्तदनुवृत्तौ दोषः स्यादत आह । तथाहीति । न च पूर्वमेव गुणो भवति
 अन्तरंगानपि विधीन्बहिरंगौ लुब्धापतइतिवचनात् । इमनिज्यहणमुत्तरार्थमिति
 नैहार्थं, तृशब्दात्तस्यासम्भवात्, न चेदमेव कल्पकं भवितुमर्हति, उत्तरार्थतयाप्युपपत्तेः
 नन्वेवमजादी गुणवचनादेवेति नियमादिष्टेयुनोरपि न सम्भवोत आह ।
 हतरो त्विति ॥

टैः । णाविष्ठवदिति । सप्तमीसमर्थाद्वतिः णावितिप्रतियोगिनि
 सप्तमीनिर्देशात्, तेनेष्ठानि यत्कार्यं तदतिदिश्यते न त्विष्ठनो यत्कार्यं तदपि,

तेन बहुलाचष्टे बह्व्यतीत्यत्रैष्ठस्य यिट् चेति णेर्येन भवति, तदभावे तत्सन्नि-
 योगशिष्टो भूमावोऽपि न भवति । केचित्तु भूमावमुदाहरन्ति भावयतीति ।
 एतयतीति । टिलोपातिदेशेनैव सन्नियोगशिष्टत्वान्नकारनिवृत्तावपि सिद्धायां
 पुंस्त्वचनं सन्नियोगशिष्टपरिभाषया अनित्यत्वज्ञापनार्थं तेन श्येनेयः रेनेय
 इत्यादि सिद्धं भवति । अपर आह । इडविडमाचष्टे ऐडविडयति, दारदमाचष्टे दा-
 रदयतीत्येवमादौ पुंस्त्वदातिदेशार्थं पुंस्त्वचनमिति । ननु चेडविडादीनामिष्टनि

पुंवद्भावो न दृष्ट, इष्टन एव तत्रासम्भवात्, नैष्ठनि दृष्टस्यातिदेशः किं तर्हि
 सम्भावितस्य, अन्यथा अतिराज्यतीत्यादौ टिलोपो न स्यात्, प्रातिपदिकग्रहण
 प्रकृतिमात्रोपलक्षणम् । तेन द्रोणीमावष्टइत्यादावपि टिलोपो भवति
 नात्र पुंवद्भावोऽस्ति, अमाशित पुंस्कत्वात् । लिंगविशिष्ट परिभाषया
 वा ङीबन्तस्य नहणम् । उक्तं हि, प्राक् यथाकथं चित्प्रातिपदिकग्रहणी
 लिंगविशिष्टं गृह्यतइति । स्थव्यतीत्यादावत उपधाया इति वृद्धिर्न भवति,

आवृत्ते पुनर्वृत्तावविधिनिष्ठितस्येति वचनात् । अस्यार्थः । आधिकारविहिते
 कस्मिंश्चित्कार्ये वृत्ते पुनः कार्यान्तरस्य वृत्तौ प्राप्तायामविधिस्तस्य कार्यस्य,
 तच्चेदंगं निष्ठितं भवति, प्रयोगार्हं भवति, यत्र त्वनिष्ठितमंगं तत्र भवत्येव वृत्तिः ।
 प्रापयति स्थापयतीति, क्तारिमाचष्टइत्यादौ तृशब्दस्य तुरिष्ठेयःस्विति लोपो
 भवति न वेति चिन्त्यम् ॥

स्थूलदूरयुवहस्वप्तिप्रतुङ्गाणां यणादिपरं पूर्वस्य च गुणः । यद्यपि
 प्रकृतो लोपशब्दो भावसाधनः तथापीह कर्मसाधनोपि ज्ञायते, यणादि परं लोप

इति सामानाधिकरस्येन निर्देशात् तदाह । यणादिपरं लुप्यतइति । पूर्वग्रहणं विस्म
 ष्टार्थमिति । इको गुणवृद्धी इति वचनात्लुप्तावशिष्टस्य य इक् तस्य गुणो
 भविष्यतीति भावः । अत एव वचनादजादी प्रत्यया भवत इति । इनिमच् तु
 पृष्वादिष्वपठितेभ्यो न भवत्यन्तमिधानात् ॥

प्रियस्थिरस्फोरु बहुलगुरु वृद्धतुप्रदीर्घवृन्दारकाणां प्रस्थस्फवर्बहि-
 गर्वर्षि त्रपुड्रा धिवृन्दाः । प्रियस्थिरोरुगुरु बहुलदीर्घाः पृष्वादिषु पठ्यन्ते

तेनैतेष्विषमनिजनुवृत्तेश्चरितार्थत्वादितरेष्विषमनिचः कल्पकमेतद्वचनं न भवति, तदाह ।
तेनान्येषामिति ॥

बहोर्लोपो भू च बहोः । भूयानिति । आदेः परस्येत्यादेर्लोपः ।
अन्यथा हीति । यदि पुनर्बहोरिति नोच्येत ततो यथा लोपः प्रत्ययानां भवति
तथा भूभावोपि तेषामेव स्यात् फ्यायिण तत्र लोप आदेर्भूभावः सर्वस्य शक्यते
वक्तुं, पृथग्दिग्देशात्प्रत्ययानां न भविष्यति, अन्यथा भूलोपो बहोरिति ब्रूयात्, एवं च

कृत्वोत्तरपदभूमीति निर्देश उपपद्यतइति ॥

दृष्टस्य यिट् च । लोपाफादो यिडागमइति । नाप्राप्ते तस्मिन्ना-
रम्भात् । तस्मिन्निति । लोपाफादभूते, यदि तु लोपोऽप्यनुकृत्य विधीयते तदा
इकारो नोच्चारणार्थः ॥

ज्यादादीयसः । लोपस्येति । यदि लोपो यिटा न व्यवहितः
स्यात्तैव ज्यायानिति सिध्यतीति कृत्वा आदिति न वक्तव्यं स्यादिति भावः ।

कथं पुनर्लोपे सिद्धिरित्याह । लोपे हीति । अक्षुब्धकारहत्यत्र कृडितीति च नानु-
वर्तयति भावः । उरुयेत्यादौ ह्रान्दसत्वादीर्घाभावः ।

र ऋतौ ह्लादेर्लघोः । परिगणनं कर्तव्यमिति । एवं च ह्लादेर्लघोरिति
न वक्तव्यम् । भातयतीति । उणादीनामव्युत्पन्नत्वात् तुरिष्ठेभ्यःस्विति तृशब्दस्य
लोपो न भवति अत्र परत्वाद्विलोपं बाधित्वा रभावः प्राप्नोति ॥

प्रकृत्येकाच् । इष्ठेभ्यस्सु परत इति । यदि त्विष्ठादीनामिहानुवृत्तिं

स्यात्तदा श्रियै हितं प्राक् क्रीताच्चः श्रीयं, ज्ञा देवतास्य ज्ञः स्थानीपाक इत्यत्र
 यस्येति लोपो न स्यात् ततश्च श्रीयमित्यत्रेयडादेशः स्यात्, तस्मादनुवत्या
 ह्रष्टादयः । सृजिष्ठइति । अथ प्रादयः किमित्युपेक्षिताः प्रेष्ठः प्रेथान्, स्त्रेष्ठः
 स्त्रेथानिति, असिद्धत्वात्प्रादीनां टिलोपो यस्येति लोपश्च न भविष्यतः इह तर्हि
 श्रेष्ठः श्रेथानिति, अकारोच्चारणसामर्थ्याल्लोपो न भविष्यति, तस्माद्विन्मतोर्लु-
 क्येवास्योदाहरणस्य संभवः यद्येवं नाप्राप्ते टिलोपे आरम्यमाणो विन्मतोर्लुक्

लोपं बाधिष्यते, सत्यं विन्मन्तस्य मत्वन्तस्य च टिलोपः प्राप्तस्तं बाधते, यस्तु
तयोर्लुकि कृते अशिष्टस्य टिलोपः प्राप्नोति तस्य कथं बाधकः स्यात्, न हि
तस्मिन्नाप्राप्ते विन्मतोर्लुगारप्यते, अथ चैतदेवं विज्ञेयम्, अशिष्टस्य यष्टि-
लोपस्तं न बाधत इति, अन्यथा यत्रावशिष्टमनेकाच् तत्रापि टिलोपो न स्यात्,
ततश्च वशिष्ठः वसीयानिति प्रत्युदाहरणं नोपपद्यते, एवं चातिशयेन ब्रह्मान्
ब्रशिष्टः अशिष्टस्य नस्तद्वित इति टिलोपो भवति, बहुवचनब्राह्मणं च तस्माद्ब्राह्मणं

ब्रह्मिष्ठं कुर्वीतेति, तथानिश्चयेन पयस्वी पयिष्ठ इति भवति, न तु पयसिष्ठ इति,
अपरं ग्राह--

इष्टमेयस्त्वनेकात्रोप्यवशिष्टस्य नैष्यते ।

टिलोपो माष्यकारेण प्रवृत्ते विन्क्तोर्मुक्ति ॥

इति । प्रकृत्येत्यादि । राज्ञोपत्यं राजन्यः राजश्वशुरादयत्, मनो-
रपत्यं मुनुष्यः मनोजातित्वज्यतो गुरु, ताम्यां समूहे गोत्राज्ञादीष्टेत्यादिना वृत्तिः ।

आपत्यस्य चेत्यादि । एतच्चानयोरपत्यवाचित्वाफङ्गिकृत्योक्तं, यदा तु जाति-
मानमुभयत्र शब्दार्थः अपत्यार्थस्तु नास्त्येवेति पदास्तदानापत्यत्वादेव लोप-
स्याप्रसङ्गान्नार्थः प्रकृतिभावेन ॥

इनस्यनपत्ये । साङ्कटिनमिति । कूट दाहे, दीर्घोपवः, अमिविधौ
भावद्वनुण्, जणिनुणः ॥

गाथिविदधिकेशिगणिपणिनश्च । मत्वर्थयिन्नन्ता स्ते, गाथाशब्दो
व्रीह्यादिः विदथो यज्ञः ॥

संयोगादिश्च । अयमपत्यार्थं आरम्भः ॥

अन् । अपत्यइति निवृत्तम् । सामती वैमनइति । तस्येदमित्यण्
सुयजोर्द्वानिप्, ह्रस्वस्य तुक्, सुत्वा, तस्यापत्यं सौत्वनः ॥

ब्राह्मो ऽ जातो । योगविभागोत्र कृत्यतइति । यदि न कृत्यत तदा-
पत्यइत्यनुवर्त्तते वा न वा, तत्रानुवृत्तावनन्तरसूत्रेण प्रकृतिभावप्रतिषेधान्नस्तद्वित-
इत्येव टिलोपस्य सिद्धत्वान्नियमाधीतदुष्मति, अजातावेवापत्ये इति, तत्रापत्ये

सिद्धमिष्टं ब्राह्मी नारदः ब्राह्मणजातिरिति, अपत्ये तु जातावजाती च न क्व-
 चिटिलोपः स्याद्वाह्मी औषधिब्राह्मं हविरिति अनुवृत्तौ तु विधिनियमसम्पदे
 विधिरेव ज्यायानिति अपत्ये अग्निरिति प्रकृतिभावे प्राप्ते अजातौ टिलोपार्थ
 विध्यर्थमेतदुच्यते, तत्र ब्राह्मं हविरित्यादि सिद्धं, ब्राह्मी औषधिरिति न सिध्यति
 अजाताविति प्रतिषेधात्, ब्राह्मणि औषधिरिति प्राप्नोति अपत्ये च जातौ
 ब्राह्मण इति न सिध्यति, पूर्वसूत्रेण प्रकृतिभावे प्रतिषिद्धे टिलोपप्रसंगादिति भावः

विमर्कस्यार्थमाह । ब्राह्मणेत्येतदिति । सामर्थ्यादिति । अपत्ये पूर्वेणैव टिलोपस्य
सिद्धत्वाद्ब्राह्मण इत्येतावता नियमस्य कर्तुमशक्यत्वाच्च, तत्रापत्येऽपि ब्राह्मो नारद
इति परत्वादनेनैव टिलोपः । अपत्ये वेति । अन्यथा अपत्ये वापत्ये च जातो
प्रतिषेधः । स्यात्, प्रसज्यप्रतिषेधश्चायमित्याह । अपत्ये जाताविति ॥

कार्मस्ताचित्ये । यद्येवमिति । यदि तु णप्रत्ययोयमित्यर्थः ।
नस्तद्वित इति टिलोपः सिद्ध इति । अणि हि प्रकृतिभावः । ज्ञापनार्थमिति । स्व

च कृत्रादिभ्यो णिति लाघवाय कर्तव्यं भावने प्रयोजनाभावात् । ताच्छीलिक इति
तुल्यजातीयविषयत्वाज्ज्ञातस्येतल्लभते, तेन तदस्यां प्रहरणं, प्रज्ञाश्रद्धार्थेत्यादिके
णो ङीष् भवति ॥

दाहिनायनहास्तिनायनार्धे णिकजेला शिनेयवाशिनायनिप्रोणहत्य-
धेवत्यसारवेदवाकमैत्रेयहिरण्मयानि । उपचारादिति । मुख्यस्याध्ययनासम्भ उपचारे
हेतुः । प्रोणहत्येति तु निपातनानर्थक्यं, हनस्तोक्किणलोरिति तकारस्य सिद्धत्वात्

न च नस्तद्विषय इति टिलोपप्रसंगः उपयोरनित्ययोः परत्वात्तस्यैव भावादत आह ।
 हनस्तोचिणालोरिति । धातुस्वरूपग्रहणो तत्प्रत्यये धातोरित्येवं विहितो यस्त-
 त्रैव कार्यं विज्ञायते, न च व्योदं विहितः किं तर्हि प्रातिपदिकादित्येवं तेनान्न
 तो निपात्यते कथं पुनर्ज्ञायते धातोः स्वरूपग्रहणो तत्प्रत्यये कार्यं विज्ञायतइति
 अत एव निपातनात्, एवं तर्हि कुत्वनिवृत्त्यर्थं निपातनं मैवम् । एवं तर्हि न इवादे ।
 रित्यत्र प्रकरणो मूलाधः व्यञ्जीत्य वक्ष्यत्, अतस्तत्त्वार्थमपि निपातनं सत् शापकमेव,

ऐह्वाकशब्दोयमाद्युदात्तोऽन्तोदात्तश्चेष्टते, तत्रान्यतरस्य पाठे इतरस्योकारलोपो न सिद्ध्यति, तत्राह । स्वरसर्वनामेति । उदात्तादीनामविभागेनावस्थानमेकश्रुतिः, सर्वनामत्वसर्वनाम, यथैव हि तस्यापत्यमित्यादौ उपगुप्रभृतीन्विशेषान्सर्वनाम प्रतिपादयति तथैकश्रुतिरप्युदात्तादीन्स्तरविशेषानिति एकश्रुतैः सर्वनामत्वम् । इया- देशाप्ताद इति । कैक्यादिसूत्रेण प्राप्त इयादेशः इह मित्रयुशब्दस्य चतुर्गुणं क्रियते, गृष्ट्यादिषु प्रत्ययसिद्ध्यर्थं यस्कादिषु लुगणं, कैक्यादिसूत्रे इयादेशार्थम्, इदं

चतुर्थं युलोपार्थम् । तत्र द्विग्रहणमकृतुं शक्यमित्यभिप्रायेणाह । अथ किमर्थमिति ।
 लुगर्थः पाठो न कर्तव्य इति । यज्ञीरित्येव सिद्धत्वात् । परिहरति । नैतदस्तीति
 अण् प्राप्नोति । यदि तु संधांकलक्षणोऽप्यित्यस्यानन्तरं न मेत्रेयादित्युच्येत तदा
 त्रीणि ग्रहणानि नार्थो निपातनेन । यलोप इति । यशब्दस्य लोप इत्यर्थः ।

कृत्व्यास्त्व्यास्त्वमाध्वीहिरण्ययानि हृन्दसि । फलोपो निपा-
 त्यतइति । तस्यासिद्धत्वादयस्येति लोपाभावः । एवमप्यकृत्सार्वधातुकयोदीर्घ

इति दीर्घः प्राप्नोति, अं वृत्तेः पुनर्वृत्ताविति वक्तव्यं न भविष्यति । क्वचित्तु मकार-
लोप इति पठन्ति । तत्र यस्येति वृत्ते लोपे कृते प्रत्ययाकारस्य ऋणम् ॥

इति श्रीहरदत्तमिश्रविरचितायां पदमंज्यां षष्ठ्याध्यायस्य
चतुर्थः पादः ॥

अध्यायश्चायं समाप्तः ।

शुभं भवतु ॥

